2

HRVATSKA
KNJIŽEVNA
REVIJA

MARULIĆ

2007

ISSN 0350-4220

MARULIĆ

hrvatska književna revija
Izdavač i osnivač: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
Izdavača zastupa: Radovan Grgec
Uređuje uredički odbor
Glavni i odgovorni urednik:
Radovan Grgec
Tajnik uredništva: Mladen Jurčić
Godina izdavanja i tiskanja 2007.
Copyright:
HKD sv. Jeronima, Zagreb
Omot: Ante Starčević
Revija izlazi šest puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac)
Rukopisi se ne vraćaju.
Uredništvo i uprava:
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
Telefoni: (01) 48 29 375; tel./fax: 49 22 300
E-mail: hkd.marulic@zg.t-com.hr
Stranke se primaju svakog dana osim subote, od 11 do 13 sati.
Godišnja pretplata 180 KUNA.
Žiro-račun kod Zagrebačke banke

2360000 - 1101396418

Cijena ovoga broja: 30 KUNA
Godišnja pretplata za inozemstvo: 36 USA dolara.
Uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke Zagreb:

2500-3207374-SWIFT ZABA HR 2X

Tisak: DENONA d.o.o. Zagreb

Radovan GRGEC

Uz rub (171)

Još mi u ušima odzvanja jedna koračnica iz prve mladosti; parafrazirana, zazvučala mi je kao: «Dan za danom prođe / i dođe korizma.« Korizma je zaista već prošla, i Uskrs je već tu. Ove godine prilično rano (8. IV.). Za većinu nominalnih katolika naš je najveći blagdan Božić, a ne Uskrs. Ipak, mi vjernici smatramo Uskrs najvećim blagdanom, a uskrsnuće Isusovo središnjim događajem povijesti i natpovijesti, ali i jamstvom našega osobnog uskrsnuća, tj. uskrsnuća osobe kao psihofizičke cjeline. Čovjek, stvoren na Božju sliku, postaje osoba već u majčinu krilu. Osobu karakterizira razum i slobodna volja. Raspravu o tom može li se ljudsko biće već od začeća (ali i u bilo kojoj kasnijoj fazi svojega života) smatrati posve humaniziranim, prepuštam teolozima, biolozima i bioetičarima... U svakom slučaju vjerujemo da nas je Krist uskrsnućem oslobodio i osposobio da budemo njegova slika i da budemo slobodni u pravom smislu.

Vjera u uskrsnuće ispunja nas radošću i optimizmom jer je to vjera u pobjedu života, u konačno oslobođenje i spas. Iz toga ne slijedi da ne moramo biti realistični i svjesni krize u kojoj se nalazimo kao vjernici, kao Hrvati i kao građani današnjega «globalističkog« svijeta. Ako od «nominalnih« katolika samo 10% prakticira svoju vjeru, pa i vjeruje u uskrsnuće, onda valja priznati da kriza nije samo političko-institucionalna nego i vjerska. Stoga naš vjerski tisak ne bi smio govoriti uglavnom samo o onoj prvoj krizi, zanemarujući drugu.

Krizom u poljskoj Crkvi nakon ostavke nadbiskupa *Wielgusa* bavio se tisak na objema hemisferama, a kod nas jedva da je i spomenu-

ta. Liste crkvenih i drugih ličnosti kao suradnika komunističkih tajnih službi mogu biti djelomično «montirane« da bi se u nacionalne i vjerske krugove unio nemir i razdor, ali istinu valja rasvijetliti. Zato je potrebna «lustracija«, makar neki izjavljuju da je za naše prilike neumjesna ili zakašnjela. Nije dovoljno reći «ne nasjedajte Udbinim popisima« (*B. Rustja* u «Ognjišču« 1/07), niti se u svemu treba složiti s kardinalom *Glempom* kada brani Wielgusa. U časopisu «Famiglia cristiana«, br. 3/07, *A. Bobbio* o toj je krizi u poljskoj Crkvi, Crkvi *Popieluszka, Višinskog* i *Wojtyle*, pisao realno, spominjući i mišljenje katoličkih laika. To mišljenje uvažavalo se u hrvatskoj Crkvi mnogo više nego u novim prilikama, premda možemo reći da je o njegovoj ulozi istaknuto i u «Kompendiju« ono bitno. Uostalom o tom su pisali i u život to provodili nekadašnji katolički laici kao npr. Luka Brajnović, toliko cijenjen u Španjolskoj, a tako malo spominjan u našem vjerskom tisku, a pisao je o tom i biskup zagrebački Josip Lang, koji je životom propovijedao socijalno-karitativna načela evanđelja. I 150. obljetnicu njegova rođenja opet smo gotovo prešutjeli. U studenom prošle godine Hrvatsko je književno društvo sv. Jeronima na simpoziju o «Domagoju» iznijelo i nove poglede na tu problematiku, ali o toj «poučnoj« hrvatskoj prošlosti dobivamo i danas jednostrane informacije i nedovoljno konkretne priloge, kao što smo to vidjeli i na nedavnom Teološko-pastoralnom tjednu na Šalati 23. – 25. I. 2007.

Jedan od primjera uključivanja Crkve u socijalno-političku problematiku svoje zemlje pružio je svojim životom i abbé *Pierre*. Međutim, i o njemu se pisalo jednostrano, ne spominjući njegov stav prema svećeničkom celibatu, ili prema bivšem komunistu *R. Garaudyju*. Usput napominjem da on nije bio nikakav «opat«, a i kapucin je bio samo 6 godina. Riječ «abbé« u francuskom naime ne označuje samo «opata«, nego se tako oslovljava i svaki svećenik, kao kod nas na sjeveru riječju «velečasni« a na jugu riječju «don«.

* * *

Sudjelovanje kršćana u javnom životu nije samo pravo nego i

dužnost. To javno djelovanje obično zovemo političkim. Politika kao briga za opće dobro, a ne kao makijavelističko «umijeće mogućega«, koje svrhom posvećuje sredstvo, sigurno je u skladu s evanđeoskim načelima ljubavi i pravde, primijenjenima na ljudsko društvo. Sudjelujući aktivno u javnom političkom i društvenom životu domovine i svijeta, kršćani, ako životom i djelima stoje iza onoga što ustima ispovijedaju i propovijedaju, unose evanđeoski kvasac ljubavi i pravde u okružje u kojemu djeluju. Naravno da se tako oni posredno ili neposredno bore protiv raznih oblika diskriminacije, nepravde, hipokrizije i birokratske sljepoće. U toj borbi važnu ulogu imaju svakako i mediji, i to ne samo s obzirom na kritiku institucionalno-političkih struktura u državi, nego i crkvenih struktura te njenih «tajkuniziranih« i lakomih pojedinaca i skupina.

U hrvatskom jeziku razlikujemo kulturu, koja obuhvaća uglavnom duhovne vrednote, od civilizacije, koja gomilanjem ljudskih iskustava i znanja postiže u materijalnom, tehničkom i tehnološkom smislu zapanjujuće rezultate. I dok se takvi rezultati očituju u našemu mikrokozmu i makrokozmu, u nanotehnologiji i u astrofizici, kultura u mnogočemu nije pošla mnogo dalje od *Platona, Aritotela, Homera, Sofokla, Augustina, Tome, Dantea, Shakespearea*... Kada pak u vjerskom tisku čitamo o raznim manifestacijama vjerske kulture, i ta nas dostignuća mogu zapanjiti i oduševiti. No unatoč procvatu vjerskoga života u nekim kršćanskim sredinama, unatoč bujanju tiskovina s vjerskim sadržajem i sve spektakularnijem odsjevu raznih manifestacija, skupova, simpozija i proslava, ne možemo zatvarati oči pred krizom kršćanske kulture. Ona je vidljiva i na raznim rang-listama popularnih i omiljenih pojedinaca, gdje vrhunski nogometaši, renomirani kantautori, mišićavi «misteri« i dugonoge «misice«, uspješni političari i biznismeni kotiraju bolje od *Majke Terezije* i abbé *Pierrea*. Zatajivanje vjerskih simbola, preziranje tradicije, molitve i vjerskih običaja, širenje sekularizma, laicizma, idolatrije glamura, gubitak smisla za pravdu i pravednost, senzibiliteta za milosrđe i gostoljubivost, za iskrenost i istinoljubivost – nisu li također znak krize vjerske kulture, kulture srca, ukratko – kršćanske kulture. Često se pozivamo na to kako smo mi Hrvati narod u kojemu se

87% stanovnika izjašnjava katolicima. Međutim koliko je tu pravih, a ne samo deklariranih vjernika, koliko tu ima vjerskoga znanja i prakse, koliko kulture evanđelja? Kriza kršćanske kulture kao posljedica dekristijanizacije, sekularizma i laicizma očituje se u našem osobnom, obiteljskom i društvenom životu. I Hrvati su većinom sastavni dio dekristijanizacijskog (post)modernizma, etičkoga i kulturnoga relativizma o kojemu govori *Benedikt XVI.*, intelektualac koji ne skriva svoje bojazni pred onim što zove «hermeneutikom diskontinuiteta«, boreći se za kontinuitet u vrednovanju vjere, kulture i etike.

Moramo biti svjesni da kultura nije samo ni prvenstveno znanje i inteligencija, nego ponajprije razumijevanje. Kultura racionalne strane čovjeka nepotpuna je bez kulture srca, kao simbola hrabrosti i ljubavi prema drugom, otvorenosti, simpatije i empatije, bez kojih nema prave solidarnosti pojedinaca, generacija i zajednica. Glavni promotor tih vrijednosti u svijetu proizvođača i potrošača, koji zaboravlja na marginalizirane, morao bi biti upravo kršćanski svjetonazor u skladu s Dekalogom i Govorom na gori. I upravo je taj svjetonazor teoretski i praktički u krizi. To naročito dolazi do izražaja u obiteljskoj kulturi, odnosno u krizi takvoga sustava vrijednosti u njoj. Toj devalvaciji vrijednosnog sustava izložene su i hrvatske obitelji, te i zbog toga, a ne samo zbog izostanka pronatalitetnih i populacijskih poticaja, Hrvati u domovini i izvan nje ulaze u kritičnu uvertiru demografske katastrofe.

* * *

Crkva plovi uzburkanim morem suvremene krize. U takvoj situaciji ne trebaju nas iznenaditi riječi *Benedikta XVI.* što ih je lani izrekao na IX. postaji križnog puta na Koloseju: «Koliko malo vjere ima u tolikim teorijama, koliko praznih riječi! Koliko prljavštine... Gospodine, često nam se čini da tvoja lađa tone i propušta vodu. Na tvojim žitnim poljima vidimo više kukolja nego pšenice. Sve nas to ražalošćuje, pogotovo kad znamo da smo tome mi krivi.«

Usprkos svemu tome, svjesni smo činjenice da je s nama u lađi Gospodin, koji nas spašava i po najvećem nevremenu, oluji i krizi. Sjetimo

se stihova iz *Nazorove* «Zvonimirove lađe«: «Na pijesku je, al još tu je.« Čini nam se da se Petrova nasukala, ali ona još plovi. Ponovimo stih iz *Preradovićeve* «Moje lađe«: «U budućnost gledaj bolju, / K nebu digni stijeg!« Upravimo svoj pogled prema Kormilaru lađe, prema uskrslom Spasitelju. Umirući u najvećim mukama, jedan moj mladi prijatelj rekao mi je: «Najviše od svega tješi me i jača kad iz svojega kreveta gledam raspelo, znak svoje patnje, ali i znak svojega uskrsnuća.« U olujama i patnjama svojih ovozemnih udesa i njihova završetka, uskrsli Krist daje nam mogućnost da na poseban način osjetimo njegovu prisutnost. Po njegovu Uskrsnuću ispunjamo se vjerom i nadom u vlastito uskrsnuće, uskrsnuće naše osobe kao psihosomatske cjeline, uskrsnuće tijela i uskrsnuće mrtvih, kako god teška bila naša borba s valovima patnje i agonije, koliko god brojni bili križevi na putu prema vječnosti i besmrtnosti. Kristovo Uskrsnuće za nas nije samo doživljaj vjere, nego stvarni događaj, bez obzira na subjektivističke i relativističke interpretacije u (post)modernih pismoznanaca.

Stepinčevo u HKD-u sv. Jeronima

U osmini spomendana bl. *Alojzija Stepinca* održana je 15. veljače u prostorijama HKD-a sv. Jeronima prigodna večer u spomen na toga velikana suvremene hrvatske povijesti, a i na neke druge bliske suradnike Jeronimskoga društva.

Nakon što su prisutni minutom šutnje odali počast nedavno preminulim članovima Društva prof. *Miljenku Petranoviću* i p. *Vladimiru Pribaniću* DI, ravnatelj HKD-a sv. Jeronima prof. *Radovan Grgec* pročitao je pjesmu u čast bl. Alojzija Stepinca iz pera književnika *Mate Marčinka*. Zatim se prisjetio svojih susreta s Kardinalom, koji je između ostaloga bio i pokrovitelj HKD-a sv. Jeronima, a svojom je hrabrošću i vjerom moralno podigao poniženu i desetkovanu naciju.

U vrijeme I. svj. rata u zarobljeničkom je logoru u Italiji, u Noceri Umbri, Stepinac boravio s Radovanovim ocem Petrom, koji je umro prije 45 godina. *Petar Grgec* bio je ugledan hrvatski katolički književnik, predsjednik «Domagoja», a uz *Velimira Deželića* i *Josipa Andrića* od 1921. prvi katolički laik u najvišem tijelu Jeronimskoga društva. Kao takav, ali i kao otac obitelji te kao robijaš, ostavio je neizbrisiv trag u hrvatskom katoličkom laikatu.

Prije 150 godina pak rodio se biskup zagrebački *Josip Lang*, jedan od najsvetijih likova u glavnom gradu Hrvatske. O njemu je govorio dr. *Stanislav Vitković*, tajnik HKD-a sv. Jeronima, istaknuvši ne samo njegovu poslovičnu ljubav i brigu za siromašne nego također propovjednički i ispovjednički dar. Zaključak je da bi svakako trebalo reaktivirati postupak za njegovu beatifikaciju.

Dr. Vitković govorio je i o Stepinčevu nasljedniku kardinalu *Franji Šeperu*, preminulom prije 25 godina, najvišem vatikanskom dužnosniku dosad među Hrvatima, koji se prethodno istaknuo i kao rektor Bogoslovije, župnik u Trnju i kateheta. Uživao je veliko povjerenje bl. Alojzija Stepinca, te pape *Ivana Pavla II.* i kard. *Ratzingera* kao prefekt Kongregacije za nauk vjere, a značajnu je ulogu odigrao i na II. vatikanskom

koncilu svojim interventima, npr. u prilog bogoslužju na narodnom jeziku, ili u prilog promjeni mjesta u liturgiji na kojem se Židove spominjalo u nepriličnom smislu.

O krizi kršćanske kulture

O toj je temi govorio ravnatelj HKD-a sv. Jeronima prof. *Radovan Grgec* na tribini u jeronimskim prostorijama 22. veljače. Pojasnivši prethodno razliku između laičnosti i laicizma te između sekularizacije i sekularizma, istaknuo je da se i sekularizam i laicizam nalaze u ishodištu dekristijanizacije suvremene kulture, znanosti i umjetnosti, ali da toj dekristijanizaciji pridonose i neke tendencije unutar same Crkve. Unatoč bujanju vjerskih tiskovina, unatoč spektakularnosti vjerskih manifestacija, simpozija i «festova», uvelike smo se, u civilizacijski i tehnički sve naprednijem okružju, i kod nas otuđili kulturi koja je od vremena ulaska kršćanstva u javni život bila pod jakim utjecajem kršćanske filozofije i umjetnosti (*Augustin, Toma Akvinski, Michelangelo, Leonardo, Dante* itd.). Jesmo li se nepovratno udaljili od kulture evanđelja i od evanđelja kulture, i je li još uoče ostvariva sinteza herojskoga i humanoga, jedinstvo uma i srca, jednostavno rečeno – kultura srca, kao simbola ljubavi, hrabrosti, razumijevanja i solidarnosti u skladu s načelima Dekaloga i Govora na gori?

O srozavanju kulture dovoljno govore već i razne rang-liste popularnosti, na kojima kotiraju uglavnom «zvijezde» iz svijeta športa, filma, glamura, uspješni političari, biznismeni, pa čak i gangsteri. Postmoderni etički i kulturni relativizam dolazi do izražaja i u obiteljskoj i osobnoj kulturi subjektivizma i sebičnosti, i tu dolazi i u vjerskom znanju i u praksi do hermeneutike diskontinuiteta o kojoj govori kard. *Ratzinger* u svojoj autobiografiji, pledirajući za postkoncilski kontinuitet vjerovanja i nastojeći pomiriti razne suprotnosti. Vrijeme je da se vratimo izvorima kršćanske kulture, za što je potrebna hrabrost i svojevrsna lustracija u osobnom, obiteljskom i političkom životu.

Valja nam se vratiti i ispravno shvaćenom rodoljublju, koje nije u suprotnosti s kršćanskim humanizmom. Tek tako ćemo, uz pomoć

Božju, i u Hrvatskoj moći prevladati suvremeni jaz između kršćanstva i kulture, jaz pred kojim ne smijemo zatvarati oči kao ni pred krizom društveno-političkih institucija. Tek tako će kriza poremećaja i loma postati kriza rasta i pozitivnoga «kopernikanskoga obrata», zaključio je predavač.

Još o Šarićevu prijevodu Biblije

»Sarajevska» Biblija, tj. novo, popravljeno izdanje Svetog pisma u cjelovitom prijevodu nadbiskupa vrhbosanskog Ivana *Evanđelista Šarića*, objavljeno nedavno u suizdanju Hrvatskoga biblijskog društva, Vrhbosanske nadbiskupije, Verbuma, Teovizije, Glasa Koncila i HKD-a sv. Jeronima, bilo je tema tribine održane 15. ožujka u prostorijama HKD-a sv. Jeronima. Ravnatelj Jeronimskog društva prof. *Radovan Grgec* u uvodnoj je riječi napomenuo da su na reviziji toga prijevoda bili angažirani poznati sarajevski bibličari *Zovkić, Odobašić* i *Višaticki* te zagrebački kroatist *Alerić*. Smiješno je taj prijevod nazvati, kao u nedavnom članku u «Globusu», ustaškom Biblijom zbog toga što je dijelom nastao u NDH i što je prevoditelj bio sklon njezinu državnom poglavaru, kojemu su, spomenuo je Grgec, ode pisali i neki drugi naši pisci, kasniji pristaše NOB-a, a zemljak i prijatelj *Titov*, kipar *Antun Augustinčić*, izradio je i *Pavelićevo* poprsje za venecijanski Biennale 1942. Jednako bi neopravdano bilo nazvati komunističkom Bibliju Stvarnosti iz 1968., na kojoj su uz poznate bibličare surađivali i ugledni književnici i prevodioci, među njima i jeronimski suradnici *Branko Brusar, Stjepan Hosu* i *Božo Kukolja*, a Jeronimsko je društvo i tad bilo sunakladnik. Potom je to izdanje otkupila Kršćanska sadašnjost, pod čijim je imenom (kao i pod imenom «Zagrebačka Biblija») danas poznato. S razvojem biblicistike i jezičnim razvojem razvijaju se i mijenjaju i biblijski prijevodi, no uvijek su mogući razni prevodilački pristupi, a stariji i noviji prijevodi često su komplementarni. Neovisno pak o različitim prijevodnim inačicama, čitanje Biblije «od korica do korica» bez komentara može biti «kontraproduktivno»; neki starozavjetni odlomci, u kojima prevladava etika

«oko za oko», kao da vape za Isusovom novozavjetnom dopunom. Stoga su razborito postupili autori brevijara kada su izostavili neke šokantne dijelove psalama.

Tajnik Jeronimskog društva dr. *Stanislav Vitković* pročitao je proslov kard. *Vinka Puljića* novom izdanju Šarićeva prijevoda Biblije, istaknuvši njegovu želju da Biblija bude što pristupačnija hrvatskom narodu jezikom i cijenom, kao što to Šarićev prijevod u novom izdanju i jest. Objavljivanje raznih prijevoda Biblije, knjige nad knjigama, obogaćuje vjeru, jezik i kulturu, unatoč neizbježnim pogreškama u svakom prijevodu. Što se tiče članka u «Globusu», on tendenciozno suprotstavlja KS-ovu Bibliju ovoj, koju naziva ustaškom a njezina suizdavača, Glas Koncila, radikalno desnim. Još je prof. *Brajnović* u Španjolskoj pregledao i ispravio taj Šarićev prijevod, a o Šariću kao književniku objektivnije nego *Ivan Lovrenović* u spomenutom «Globusovu» članku, piše *Cvjetko Milanja* u «Leksikonu hrvatskih pisaca». Za španjolsko izdanje svoj je posebni blagoslov poslao *Ivan XXIII.*, kojega se ne može smatrati ni desničarom ni fašistom. U svakom slučaju, rekao je dr. Vitković, novo izdanje Biblije nije, kako to insinuira «Globus», podijelilo kler ni vjernike, a stanovita konkurencija raznih izdanja uvijek je dobrodošla.

Nakon predavanja zapodjela se diskusija, u kojoj su prisutni izrazili želju da Biblija bude što jeftinija i tako pristupačnija svim slojevima hrvatskog naroda. Neki su također zaželjeli da se *Katančićev* i *Škarićev* prijevod što prije objave kao kulturno-povijesna vrijednost i zanimljivost.

Jeronimska tribina o p. Gabriću

Na tribini HKD-a sv. Jeronima govorila je 22. ožujka o isusovačkom misionaru p. *Anti Gabriću* publicistica *Matija Maša Vekić*. Predstavivši njezin plodan publicistički rad, koji je urodio i mnogim knjigama, ravnatelj HKD-a sv. Jeronima prof. *Radovan Grgec* istaknuo je važnost djelovanja hrvatskih misionara u dalekim zemljama. U njegovoj prvoj mladosti u srednjoškolskoj su Marijinoj kongregaciji imali i misijsku sekciju, gdje je vrlo zanimljiva predavanja održao p. *Vizjak*, koji se zbog

bolesti bio vratio iz Bengalije, i p. *Gruber*, koji se onamo spremao otići, ali je zbog rata morao ostati u Zagrebu. Tim tragom u daleku je Indiju krenuo i p. Gabrić, koji nikad nije zaboravio svoju domovinu, ponijevši sa sobom vrećicu s grumenom hrvatske zemlje i bočicu Jadranskoga mora.

Gđa Matija Maša Vekić ocrtala je život našeg velikog misionara i prijatelja *Majke Terezije*, od rođenja u Metkoviću (1915.) u brojnoj obitelji, preko puta u Indiju (1938.) do misionarskog djelovanja u Bengaliji, gdje je zaređen za svećenika Družbe Isusove i gdje je obraćao, propovijedao, gradio crkve, škole i bolnice, ukratko: gorio za Boga i Crkvu i – izgorio, g. 1988. Sve je to Maša Vekić opisala u svojoj knjizi «Stopama oca Ante Gabrića». Na kraju predavanja pročitala je dodatak p. *Mije Nikića* o duhovno-psihološkom profilu p. Gabrića.

(pr)

Književne večeri u travnju 2007.

19. IV. - Ruža Sever-Plešnik: *Odbljesci sjećanja*
26. IV. - Mato Marčinko: *Mučeništvo Hrvatske*

Radovan GRGEC

P. Vladimir Pribanić DI (1932. – 2007.)

U Zagrebu je 10. II. 2007. umro isusovac p. Vladimir Pribanić, vjerni suradnik i suputnik HKD-a sv. Jeronima i njegovih izdanja. Javljao se redovito u našoj «Danici» i «Maruliću», naročito u vezi sa zaštitništvom sv. Josipa i s kauzom Petra Barbarića, vicepostulator koje je bio do kraja života.

Desetljećima je bolovao od astme, od koje je naposljetku i umro. Unatoč bolesti posvetio se pastoralnom radu i često putovao u naše južne krajeve i na otoke radi ispomoći tamošnjim župnicima. Usput je nalazio i pretplatnike za naš časopis.

Kad god je stigao, celebrirao je s dr. Vitkovićem, našim tajnikom, na misama u Ranjenom Isusu za članove Jeronimskoga društva. U prosincu 2006. javio mi je telefonski da na misu neće moći doći jer je i opet otputovao na hrvatski Jug. Znakovi pogoršanja njegova zdravstvenoga stanja vidjeli su se već i na jeronimskoj tribini u Palmi, a dojmila su ga se i dva moždana udara njegova brata, sveučilišnoga profesora, kojemu su prije toga umrle kćerka i supruga.

Rodio se 11. V. 1932. u Josipdolu, gdje je pohađao osnovnu školu, a 1942. se preselio u Zagreb, gdje je najprije upisao I. razred u realnoj gimnaziji, a nakon diferencijalnog ispita prešao u klasičnu gimnaziju i tu maturirao, kao i p. Alfred Schneider, koji je također nakon mature postao isusovac. Odlazak dvojice odličnih učenika iz Križanićeve u isusovce bila je tada svojevrsna senzacija. Nakon novicijata na Fratrovcu završio je studij filozofije i teologije na Jordanovcu, a 1961. zaređen je za svećenika u Palmotićevoj, gdje je 1962. postao odgojitelj bogoslova. Poslan 1964. u Dubrovnik, djelovao je kao profesor na tamošnjoj gimnaziji. 1981. premješten je u Split, gdje je nastavio promicati apostolat

molitve i pobožnosti Petru Barbariću, pa je imenovan visepostulatorom Barbarićeve kauze. Uređivao je i bilten P. Barbarića, s čime je nastavio i kada je 1983. premješten u Zagreb na Fratrovac.

P. Pribanić bio je revan svećenik i zauzeti apostol unatoč svojoj bolesti. U najtežim časovima za pomoć se utjecao Srcu Isusovu, koje je posebno štovao. Možemo reći da je dugo izgarao žrtvujući se za svoje ideale, i konačno izgorio. Nadamo se da smo u njemu dobili i jakoga zaštitnika na nebu. Počivao u miru Božjem!

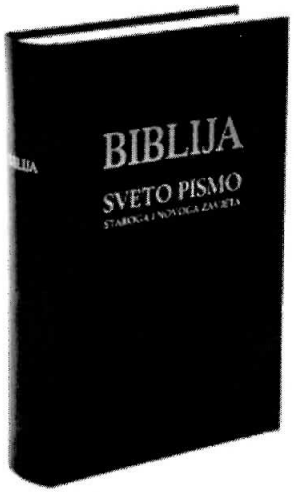

»Sarajevska» Biblija, tj. novo, popravljeno izdanje Svetog pisma u cjelovitom prijevodu nadbiskupa vrhbosanskog Ivana *Evanđelista Šarića*, objavljeno nedavno u suizdanju Hrvatskoga biblijskog društva, Vrhbosanske nadbiskupije, Verbuma, Teovizije, Glasa Koncila i HKD-a sv. Jeronima.

Iris LEVI

Bistrička kalvarija

U duši osjećam treptaj umiruće zvijezde. Gasi se tiho, ostavljajući biserni trag na nebu patnji. Hodim sklopljenih ruku, moleći nemoguće. Sanjam ruke, tvoje ruke, sklopljene u molitvi. Pognute glave ideš od postaje do postaje i moliš.

Josipovo 2000. Tvoj imendan. Dan kada kroz prirodu progovara Isus, ili samo ja tako osjećam. Raskošno proljeće, sve puno jaglaca, narcisa. Drveće kao da granama želi pokazati svu ljepotu rađanja novog života. Cvijet na cvijetu. Pčele lete od cvijeta do cvijeta, skladaju simfoniju trijumfa života.

I tako do X. postaje. Tada mračno nebo, tmasti oblaci i prve pahulje snijega. Gledam te, a tvoj glas: «Mater, molitvenik mi je mokar.»

Dugo si stajao na XII. postaji. Nisam ni slutila da idemo u susret životnoj kalvariji. «Strpljivi Isuse, koji si na križu izdahnuo, molim Te, pritegni me k sebi na sv. Križ! Zaslužio sam nesretnu smrt, ali Te molim, za pregorku smrt Tvoju, smiluj mi se i daj da jednoć s križem u ruci umrem u milosti Tvojoj. Amen.»

I bi tako. Sada sama idem i dugo, dugo stojim na XII. postaji i mislim: gdje su tvoji grijesi? Čije si grijehe platio? Majčina sebičnost, tuga, ne razumije. Zato, sine, svaki dan molim oproštaj, nedokučivi su planovi Božji. Život guta plamen zabluda. Nikad neću grliti tvoju djecu. Gledati vas u igri s leptirima, osjetiti tvoj zagrljaj. Vrijeme leti, krilima maše, znao si reći. Leti, sine.

Sedam godina tuge, prihvaćanja neminovnog. Kao krijesnica u ljetnoj noći smiješi mi se mala Andrea, kći tvog brata. U njenom nevinom zagrljaju i smijehu malo se smiri moje nesretno srce. A tvoj Kiki? Divan je kao i mali Ivan. Čuvaj ih, sine, iz svjetlosti mira. Živiš u svakom od njih.

Znaš li, sine, da je moja životna kalvarija počela upravo u Mariji Bistrici, davno prije tvog rođenja, i da ni sada ne znam na kojoj sam životnoj postaji?

«Isuse, uzdam se u Te», počinje svaki moj dan, u nadi ponovnog susreta, anđele moj, s tobom. Često gledajući u nebo puno zvijezda, sanjarim, tražeći nemoguće, bar još jedan zagrljaj, osmijeh.

Oblaci polako klize, šapat vjetra i miris proljeća. Od smrti samo je život jači – tiho mi šapće vjetar.

Mirno spavaj, sine, mati je na vječnoj straži.

Muke Kristove (II.)

Što je... što je sreća?

5. Isus pred Sinedrijem

Prema evanđeljima daljnji su se događaji razvijali ovako: odmah poslije uhićenja Krist je odveden u dvor velikog svećenika Hanana, a onda, iste noći, u dvor drugog velikog svećenika, Kajfe.

Tamo je Uhićeni stao pred sud.

Veliki svećenik Hanan

Uhvaćenoga Isusa gomila stražara dovela kući velikom svećeniku Hananu. U ruskom prijevodu Novog zavjeta ime tog čovjeka daje se kao Ana (s naglaskom na drugi slog). Na židovskom su tog čovjeka zvali Hanan (ili Hananija) ben-Šet.

U stvari Hanan nije bio veliki svećenik. Odnosno, svojedobno je bio na tom položaju, ali je odavno skinut s njega. Međutim, usprkos tome Hanan je i dalje bio jedna od najutjecajnijih osoba jeruzalemske općine.

Obitelj Hanana ben-Šeta potjecala je iz Egipta. U vrijeme cara Heroda članovi tog utjecajnog klana preselili su se u Jeruzalem, u povijesnu domovinu i vrlo brzo su zauzeli ključne položaje u vjerskoj administraciji.

Godine šeste naše ere Hanan je zauzeo najviši duhovni položaj u tadašnjoj Judeji – postao je veliki svećenik. Nakon devet godina rimski namjesnik Valerije Grat otpravio je Hanana u mirovinu, međutim, nakon samo godinu dana položaj je prešao u ruke Hananova sina Eleazara.

U davnini je položaj velikog svećenika bio doživotan i nasljedan. Međutim, u vrijeme zemaljskoga života Isusa Krista to odavno nije bilo tako. Rimska okupacijska vlast mijenjala je velike svećenike zamalo svake godine. Najpostojanijom ispala je upravo obitelj Hananova.

Njegovi rođaci zauzimali su položaj velikog svećenika tijekom nekoliko desetljeća zaredom. Nakon što je sam Hanan izgubio to mjesto, velikim svećenicima su redom postali četvorica njegovih sinova, unuk, i zet – Josip Kajafas.

Josif Kajafas, pisao je drevni povjesničar.

Za toga Hanana kažu da je bio najsretniji čovjek zato što je imao četiri sina, od kojih je svaki stigao služiti Bogu na dužnosti velikog svećenika, a osim toga Hanan je i sam dugo bio na tom položaju. Sličnu sreću nije doživio nitko od ljudi koji su živjeli prije njega!

Istina, u narodu obitelj nije uživala baš najbolju reputaciju. Barem je u Hagadi (zbirci židovskih predaja) o njihovom klanu rečeno:

Proklet bio Hananov dom!

Prokleto bilo njegovo podlo siktanje!

Oni su – veliki svećenici.

Njihovi sinovi upravljaju novcem.

Njihovi zetovi su šefovi, a sluge udaraju narod palicama!

Poslije uhićenja na Maslinskoj gori Isus Krist odveden je u dvor k bivšem velikom svećeniku Hananu.

U domu velikog svećenika

Prema predaji Hananov dom se nalazio u jugozapadnom dijelu Jeruzalema, na području armenske četvrti. Još prije stotinu godina tu je postojao ženski samostan. Kod samostana su pokazivali maslinu za koju je po predaji konopcem bio privezan Spasitelj i komoricu u kojoj je on tobože proveo tu noć.

Očito se tada, prije dvije tisuće godina, radilo na brzu ruku. Vlast nije pretpostavljala da će se Galilejac naći u njihovim rukama uoči blagdana. Ni sud ni smaknuće nisu bili unaprijed pripremljeni. I sad, kad je Isus ipak bio uhićen, Hanan je trebao donijeti odluku i vrlo brzo djelovati.

U drevnoj Judeji prije stupanja pred sud najviše instance, okrivljeni treba dati iskaz. Suci su vijećali postoji li u razmatranim radnjama komponenta prijestupa, i ako postoji, onda u čemu se konkretno sastoji. Upravo takvo ispitivanje provedeno je u domu bivšega velikog svećenika Hanana.

Prvotno ispitivanje

Sudska procedura kod drevnih Židova bila je podrobno razrađena. Za pokretanje postupka bio je potreban tužitelj, onaj čiji su interesi narušeni. Tužitelj je pribavljao sudu svjedoke koji su pričali u čemu su konkretno dirnuti njegovi interesi, a okrivljeni – svoje svjedoke. Nakon što bi saslušali jedne i druge suci su donosili presudu.

U ovom slučaju ni tužitelja ni svjedoka nije bilo. Po logici događaja kao svjedok bi mogao istupiti izdajica Juda, no o takvom obratu ne govori ni jedno evanđelje. Nakon poljupca u Getsemanskom vrtu Juda ne sudjeluje u daljnjim događajima.

Hanan je morao improvizirati. Evanđelje po Ivanu ovako opisuje to ispitivanje:

Unutra je veliki svećenik počeo ispitivati Isusa o njegovim učenicima i o tome što ih je bio poučavao.

- Ono što sam naučavao naširoko je poznato, jer sam redovito naučavao u sinagogi i u Hramu. Čuli su me svi židovski vođe i ništa nisam poučavao tajno što nisam rekao i javno. Što meni postavljaš to pitanje? Pitaj one koji su me slušali. Neki od njih su i ovdje. Eto, oni znaju što sam govorio.

Jedan od vojnika, koji je ondje stajao, šakom je udario Isusa po obrazu.

- Zar se tako odgovara velikom svećeniku?

- Ako sam nešto krivo rekao, dokaži da je krivo - odgovorio je Isus. - Zar ćeš udariti čovjeka samo zato što govori istinu?

Drugim riječima, veliki svećenik je pokušao ispitati Okrivljenog i formulirati optužnicu na temelju Njegovih vlastitih riječi. Međutim, optužbe protiv samoga sebe u judejskom zakonodavstvu nisu imale nikakve pravne snage.

Krist odbija odgovoriti na Hananova pitanja. On predlaže da se, u skladu sa zakonom, dovedu svjedoci optužbe: „oni trebaju znati što sam govorio«.

Povjesničari ne znaju mnogo o proceduri ispitivanja kod starih Židova. Ali, vjerojatno je postojala izravna zabrana tući okrivljenog: čovjek protiv kojega su podignute optužbe imao se pravo braniti na sve moguće načine.

Ipak je Krista stražar koji je stajao pokraj njega udario po licu. Nato Krist još jednom ukazuje da se ispitivanje obavlja uz kršenje zakona. Optužba protiv Njega tako nije ni formulirana: suci nisu mogli dokazati „u čemu je On pogriješio«. To znači da se on jednostavno ne može smatrati okrivljenim.

Presumpcija nevinosti

To što je povjesničarima poznato o proceduri židovskog suda izaziva izuzetno poštovanje. Ruski sud nije ni sanjao takvo poštivanje pravâ okrivljenog kakvo je postojalo u drevnoj Judeji.

Procedura suda bila je ispisana u detalje i u cjelini usmjerena na to da se, ne dao Bog, ne osudi nedužnog. Osobito su se pažljivo sudske procedure pridržavali u slučajevima kad se radilo o mogućnosti smrtne kazne.

Sudska rasprava počinjala je razmatranjem pitanja: postoje li okolnosti koje ublažuju krivnju osumnjičenog? Samo ako se pokazalo da takvih okolnosti nema, sud je pristupao ispitivanju svjedoka.

Kao svjedoci na sudu mogli su istupati samo ljudi s besprijekornom reputacijom i nezainteresirani za ishod stvari. Strastveni kockari, trgovci uhvaćeni u zakidanju, dreseri goluba i ostala sumnjiva publika u sud se jednostavno nije puštala. Najmanji otklon u iskazu svjedoka uvijek se tumačio u korist okrivljenog.

Ako je sud odlučio zaštititi osumnjičenog, onda se presuda proglašavala odmah. A ako bi sud odlučio da je osumnjičeni kriv, onda se donošenje odluke odgađalo za jedan dan: za to vrijeme mogle su isplivati neke olakšavajuće okolnosti. Zanimljivo je da je prije početka sljedećeg zasjedanja sucima bilo zabranjeno piti vino.

Kod onih koje su osuđivali na smrt trebala je do posljednjeg trenutka ostati nada u pomilovanje. Prije procesije obvezatno je išao glasnik koji je objavljivao zbog čega je točno neki čovjek osuđen na smrt. Ako bi se netko od gledalaca htio izjasniti u njegovu obranu, procesiju bi zaustavljali i sve bi počinjalo ispočetka.

Osim toga, osuđenog je pratio jahač na konju, koji je trebao paziti: što ako se presuda ipak promijeni? U tom slučaju bi jahaču davali signal: mahali bi bijelim rupčićem i ponovno bi započelo razmatranje slučaja.

Štoviše, ako bi u procesu smaknuća osuđeni izjavio da ima nešto reći u svoju obranu, smaknuće se moralo zaustaviti. Osuđenog su vraćali na mjesto suda i saslušali. Pri čemu se to moglo ponavljati četiri ili pet puta.

Nakon takve totalne presumpcije nedužnosti, smrtne presude u židovskim sudovima bile su velika rijetkost. U Talmudu se navodi sentencija: „Sinedrij koji ubije jednog čovjeka u sedam godina – klaonica je!«

Međutim, te pashalne noći sve se okrenulo drukčije.

Isus pred Sinedrijem

Glavari svećenički i cijelo vijeće tražili su iskaze protiv Isusa kako bi Ga osudili na smrt, ali ih nisu mogli naći. Premda je bilo i mnogo lažnih svjedoka, njihovi se iskazi nisu poklapali. No, našli su se ljudi koji su protiv Njega dali ovakve lažne iskaze:

- Čuli smo kako je govorio: „Razorit ću taj rukotvorni Hram i u tri dana izgraditi drugi, nerukotvorni.«

Međutim, čak im se ni ti iskazi nisu poklapali.

Za izricanje kazne po ozbiljnoj optužbi potrebni su iskazi najmanje dvojice svjedoka. Pri čemu su se njihovi iskazi trebali u potpunosti poklapati.

Pojedinačne iskaze sud nije mogao primiti na razmatranje. Štoviše: po židovskom zakonu svjedok čije iskaze ne potvrđuju drugi svjedoci sam je mogao biti osuđen na tjelesnu kaznu.

U tom slučaju, ako bi se našla dva (ili više) svjedoka koji su tvrdili da su svojim očima vidjeli zločin, njihovi su se iskazi provjeravali. Svjedoke su pozivali po jednoga i predlagali im da pričaju o detaljima onoga što se dogodilo. Iskazi su se trebali poklapati do sitnica – inače je sve valjalo započinjati ispočetka.

Kako tvrdi Evanđelje, našli su se svjedoci protiv Isusa. Pred sud Sinedrija stupilo je „mnogo lažnih svjedoka«. Očito su to bili ljudi spremni ispričati sudu neke događaje koje su vidjeli. Međutim, njihovi iskazi „nisu se slagali«. Odnosno, nije bilo dvojice (ili više) svjedoka koji bi mogli ispričati sudu o istom slučaju.

Pa ipak su na kraju dugog ispitivanja potrebni iskazi predočeni: „našli su se ljudi koji su protiv Njega dali lažni iskaz«.

Ti ljudi počinju svoj iskaz rečenicom „Sami smo čuli...« To je već bilo ozbiljno. Prvo, ti su svjedoci željeli dati iskaz o onome što su vidjeli vlastitim očima. A drugo, bila su dvojica (ili više). Na temelju takvih svjedočanstava mogla se razmatrati stvar i donositi presuda.

Zločin za koji su optuživali Isusa bio je težak. Inkriminirali su mu bogohulstvo. Veliki jeruzalemski Hram bio je glavna svetinja svih Židova ekumene. Onaj tko je iznosio planove o njegovu rušenju bio je zločinac. Onaj tko je uvjeravao da je taj Hram „rukotvorni«, odnosno nedostojan istinskoga poštovanja – bio je dvostruki zločinac.

Prilično bezazlena ruska riječ „rukotvorni« kod Judejaca je imala podrugljivu nijansu. Obično je ta riječ podcrtavala razliku između veličine istinskog Boga i ništavnosti „rukotvornih idola« poganskih naroda.

Tako je optužba bila ozbiljna. Razmatrati o „uvredi Božanske veličine« mogao je samo sud najviše instance. I smrtna kazna na temelju takvih iskaza bila je itekako stvarna.

Osuda

Nakon što je sud saslušao iskaze, očito je započelo ispitivanje svjedoka jednog po jednog. I ovdje se ponovno nešto nije poklapalo u njihovim iskazima. Kao da su nađeni iskazi ispali ipak beskorisni za sud. Stvar se raspala. Po zakonu je trebalo iznijeti obrambeni pravorijek i pustiti optuženog.

Umjesto toga Kajafas traži iskaze od samog Galilejca. Isus odgovara šutnjom – nije bio dužan davati iskaze protiv Sebe Samoga. Obratno: suci su trebali dokazati da Ga se ima za što optužiti. Tada je veliki svećenik stao na sredinu i upitao Isusa:

- Ništa ne odgovaraš na njihove iskaze protiv Tebe?

No, Isus je šutio i nije odgovarao. Veliki svećenik Ga je ponovno pitao:

- Jesi li ti Pomazanik, Sin Blagoslovljenog?

- Jesam - uzvratio je Isus:

- I vidjet ćete Sina čovječjeg
kako sjedi zdesna Svemogućem
i dolazi s oblacima nebeskim.

Veliki svećenik je poderao na sebi odjeću i rekao:

- Što će nam još i svjedoci? Sami ste čuli bogohuljenje! Kakva će biti vaša odluka?

I svi su izjavili da je kriv i osudili ga na smrt.

Veliki svećenik pita: je li Isus doista novi Mojsije? Je li Isusa doista Bog poslao kako bi prekinuo ropstvo – i to ovaj put zauvijek?

Pitanje koje postavlja Kajafas provokacija je. Ipak, Isus odlučuje odgovoriti. Izravno odgovara na izravno postavljeno pitanje. Kao odgovor Isus navodi citat iz biblijske knjige proroka Daniela. Da, upravo je On ljudima donio spas. Da, upravo je Njemu Bog povjerio promjenu svijeta.

To i jest trenutak istine. Upravo ovuda prolazi granica između kršćana i svih ostalih. Kršćani su oni koji vjeruju: upravo taj od svih odbačen, premlaćen Galilejac jest Put. Kršćani žele ići za Njim. Vjeruju da ne postoji nikakav drugi spas.

Ostali, zdravorazumni, dobro znaju da je to buncanje. Bog se nije mogao poniziti do TOGA. Smatrati tog bezumca novim Mojsijem – znači Boga strašno uvrijediti.

Po završetku ispitivanja veliki svećenik je poderao na sebi odjeću. Ta simbolička radnja suca označavala je da on optuženog smatra krivim za izgovorena bogohuljenja, a sam sud smatra završenim. Za bogohuljenje je u Judeji slijedila smrt. Obično kamenovanjem.

Redom su ustajali s mjesta članovi Sinedrija i izgovarali jednu te istu rečenicu: „Kriv je i podliježe smrtnoj kazni!«. Zasjedanje je završilo.

Slovo zakona

Poznata je starožidovska zbirka zakona *Mišna*, u kojoj se podrobno opisuju pravila provođenja sudskih zasjedanja. Ako usporedimo Evanđelje i Mišnu, onda ispada da je suđenje Isusu provedeno uz mnoga kršenja normi.

Jasno je da su suci jako htjeli da on bude ubijen. Jasno je da je zbog toga bilo prekršeno mnoštvo normi suđenja, Judejcima veoma važnih. Ali, zašto? Zbog čega? Otkud takva srdžba i usmjerenost prema cilju?

Povjesničari isto tako ne znaju kojim su se danima odvijala zasjedanja Sinedrija. Najvjerojatnije su se suci po hitnom postupku mogli sastati bilo kojeg dana u tjednu – ali nikako petkom i ne uoči praznika. Stvar je u tome da se smrtna kazna smatrala preozbiljnom odlukom a da bi se mogla potvrditi tijekom jednog jedinog zasjedanja.

Ako su suci zaključili da je optuženi kriv i podliježe smrtnoj kazni, onda se donošenje definitivne odluke odgađalo za jedan dan. Nakon što bi se ohladili i dobro porazmislili, suci su se trebali skupiti još jednom i opet sve odvagnuti te zaključiti: je li smaknuće zbilja nužno?

Kako subotom i praznikom sud nije mogao zasjedati, onda se ni u petak te uoči praznika nisu mogla održati nikakva zasjedanja.

U *Mišni* se naročito naglašava da sud nije mogao zasjedati noću. Sva evanđelja se pak slažu: Isus je osuđen upravo noću i upravo uoči blagdana Pashe.

Svijet je tako ustrojen da ljudi žive i umiru kao životinje. Ljudi u svijetu guše se bez ljubavi, no kad im je Ljubav došla sama, svijet je učinio sve da je ubije, uništi i ukloni iz vidokruga.

Bog želi spasiti svakog čovjeka, ali svijet ne želi da se itko spasi.

Ponovljeno zasjedanje

U Evanđelju po Marku čitamo:

Kad jutro svanu, svi glavari svećenički i starješine narodne održe vijećanje protiv Isusa da ga ubiju. Potom ga svežu, odvedu i predadu upravitelju Pilatu.

Možda se misli da je ujutro, točno na blagdan Pashe, održano drugo zasjedanje. Odnosno, suđenje Isusu provedeno je u dvije etape: najprije, na noćnom zasjedanju, proglasili su ga krivim, a nakon nekoliko sati, već ujutro, potvrđena je kazna.

Formalno je procedura bila poštovana: smrtna kazna nije bila određena na jednom zasjedanju nego na dva. Poslije toga je Okrivljeni predan rimskim okupacijskim vlastima. Rano ujutro svezani Isus priveden je prefektu Judeje Ponciju Pilatu.

6. Pilatova kazna

Smaknuće je izvedeno raspećem, netipičnim za drevne Židove. U zbirci starožidovskih zakona *Mišna* ukazuje se da onaj koga je sud osudio na smrt mora biti lišen života na jedan od četiri načina: kamenovanjem, spaljivanjem, davljenjem konopcem ili mačem.

Međutim, u vrijeme Spasiteljeva zemaljskoga života Palestina odavno nije bila samostalna država, nego okupirano područje. Rimljani su Židove lišili prava izvršavati smrtne kazne.

U Talmudu izrijekom stoji:

Četrdeset godina prije nego što je srušen jeruzalemski Hram, Jeruzalemu su ukinuti sudovi koji su vodili u smrt.

Hram su razorili Rimljani 70. godine naše ere. Znači da su Rimljani zabranili židovskim vlastima donošenje smrtne presude baš nekako u vrijeme o kojemu govorimo.

Poncije Pilat

Rano ujutro, još prije negoli se na grad spustila žega puna pepela, okrivljeni je odveden do rezidencije rimskoga namjesnika Poncija Pilata.

Pilat je bio četvrti po redu namjesnik Judeje. U Palestinu ga je poslao rimski car Tiberije i upravljao je zemljom oko deset godina: od 26. do 35. godine.

Pilat je usput spomenut u radovima nekih rimskih povjesničara. Rod kojemu je pripadao, bio je prilično poznat. Nekoliko Poncija obnašalo je dužnost senatora, a jedan, Poncije Akvila, bio je Ciceronov prijatelj i čak je sudjelovao u ubojstvu Julija Cezara.

Ipak, to se ne odnosi na samoga Pilata. On sam uvijek se spominje tek kao namjesnik u Judeji. Gdje i kada se rodio i čime se bavio do stupanja na dužnost, povjesničarima nije poznato.

Njegovi odnosi sa Židovima nisu odmah bili sretni. Židovi su ga zvali „čovjekom neelastičnim, nemilosrdnim i tvrdim«.

Čim je stigao na mjesto službe, namjesnik je naložio da se u Jeruzalem dovezu kipovi careva i slike rimskih orlova. Nabožni Judejci ovakve su slike smatrali svetogrđem. Pilatu su upućeni izaslanici koji su ga zamolili da makne bogohulne statue iz metropole.

Nefleksibilni namjesnik naredio je vojnicima da opkole parlamentarce i izjavio da će, ako mu se istog trena ne maknu s očiju, svi do jednoga biti raskomadani.

Poslije su po njegovoj naredbi iz riznice jeruzalemskog Hrama izuzeta sredstva koja su Pilatu dobro došla za izgradnju vodovoda. Kad su razljućeni Židovi ponovno krenuli prema rezidenciji namjesnika, rimski su vojnicu navalili na gomilu.

U gužvi je poginulo mnogo ljudi. Zato su se ruševine vodovoda u Jeruzalemu vidjele stoljećima.

Sud kod Pilata

Namjesnici Judeje obično nisu živjeli u zagušljivom i neprijateljskom Jeruzalemu, nego na svježoj i mirnoj obali Sredozemnog mora, u gradiću Cezareji Primorskoj.

U Jeruzalem su dolazili samo na Pashu. U dane blagdana u metropolu se slijevalo stotine tisuća i milijuni hodočasnika. Praktički svakodnevno ovdje je trebalo smirivati pokušaje pobune.

Upravo su za huškanje na pobunu veliki svećenici optuživali Galilejca pred Pilatom. Članovi Sinedrija nisu pričali namjesniku o bogohulstvu i ostalim vjerskim optužbama: on to ionako ne bi shvatio. Za Rimljanina Pilata optužba je bila jednostavnije formulirana:

- Utvrdili smo da taj čovjek gura u stranputicu naš narod, zabranjuje plaćanje danka cezaru i čak se proglasuje Pomazanikom, odnosno carem.

Drugim riječima, pred Pilatom je Isus bio optužen da pretendira na vlast neovisno o rimskome caru i potkopava temelje poreznog sustava Imperija. A to Rimljani nikome nisu praštali.

Razmatranje stvari

Pilat je pristao razmotriti stvar. Po njegovu naređenju vojnici su uveli Isusa u unutarnje dvorište.

Gomila optužitelja ostala je stajati kod ulaza u Pilatovu rezidenciju. Strogi ritualni propisi glasili su da se onaj tko je ušao u kuću poganinovu (a Rimljani

su za Judejce bili pogani) smatra potom ritualno nečistim i ne može slaviti sveti blagdan Pashe.

Prethodnu istragu kod Rimljana su vodili činovnici na dužnosti kvestora. Međutim, namjesnici Judeje bili su tako loši vladari da Pilat nije imao svoga kvestora. Razmatranje stvari preuzima on sam.

Pilat se vratio u dvor i pozvao Isusa.

- Jesi li ti „kralj židovski«? - upitao je.

- Zaključuješ li to sam ili su ti drugi pričali o meni? - upitao je Isus.

- Zar sam ja Židov? - usprotivio se Pilat. - Tvoji zemljaci i glavari svećenički izručili su Te meni. Što si to učinio?

- Kraljevstvo moje nije od ovoga svijeta - rekao je Isus. - Kad bi kraljevstvo moje bilo od ovoga svijeta, moji bi se podanici borili ne budem izručen židovskim vlastima. Ne, kraljevstvo moje nije odavde.

- Pa znači da si ipak kralj? - upita ga tada Pilat.

- Ti kažeš da sam ja kralj. - odgovori Isus. - Zbog toga sam i rođen i zbog toga sam došao u ovaj svijet da bih bio svjedokom istine. I tko pripada istini, sluša glas moj.

- A što je to istina? - upita Ga Pilat. I rekavši to, ode ponovno k njima.

- Nalazim da taj čovjek ni za što nije kriv - rekao je. - Vi imate običaj da vam o Pashi pustim jednog zatvorenika. Želite li da pustim „ kralja židovskoga «?

- Ne Njega! Bar-abbu! - povikaše oni. Taj Bar-abba je bio buntovnik.

Tada je Pilat naredio da se Isusa bičuje.

Je li Pilat pokušao spasiti Pilata?

Ako pažljivo čitamo Evanđelje, onda se vidi: autori ne znaju kako da shvate Pilata. S jedne strane baš po Pilatovu naređenju Isus je bio smaknut. S druge strane, Pilat očito nije htio postupiti za volju gomile i čini se da je čak pokušao spasiti Uznika.

Već u antičko doba pojavljuju se legende koje s jedne strane slave Pilata zbog njegovih pokušaja spašavanja Krista, a s druge – govore o njegovim pokajničkim mukama.

Drevni povjesničar Euzebije Cezarejski pisao je kako je u vrijeme cara Kaligule Pilat „upao u takve nevolje da se morao ubiti, vlastitu ruku dići na sebe«. Prema predaji tijelo mu je bilo bačeno u Tibar, nakon čega se u Rim sjate gomile demona. Oni gradu ulijevaju takav strah da Pilatovo tijelo izvlače iz rijeke i pokušavaju utopiti u vodama Rone, no i Rona ga odbija primiti.

S druge strane u II. stoljeću pojavljuje se takozvano „Pilatovo pismo caru Klaudiju«. U njemu se govori o tome kako je Pilat tobože bio Kristov tajni učenik i sve je činio da Ga spasi. A egipatska koptska Crkva čak je ubrajala Pilata među svece.

Pa ipak, teško da je Pilat bio kršćanin. Može se pretpostaviti da se uopće nije radilo o Isusu.

Svih deset godina svoje vladavine namjesnik se nalazio u oštrome sukobu s judejskom elitom. Pri svakoj zgodnoj prilici ovi su se nastojali potužiti na njega višim instancama, a on – pokazati tko je gazda u kući.

Slučaj nije baš zgodan. Pilat je učinio sve što je u njegovoj moći da ne izvrši molbu Judejaca koji su stajali pred vratima njegove rezidencije.

Bičevanje

Moguće je da je smaknuće raspećem Pilat pokušavao preinačiti u mučenje bičevanjem. Možda je poslije toga on doista namjeravao pustiti kažnjenog Isusa.

Kod drevnih Židova osuđenik na takvo mučenje trebao je dobiti 39 udaraca šibom ili štapom. Kasnije su umjesto šibe počeli upotrebljavati kožni bič, na čije su krajeve bile pričvršćene olovne kuglice ili kukice. Mučenje je bilo tako bolno da se smatralo kako je poslije četrdesetog udarca smrt okrivljenoga neizbježna.

Udarci biča derali su kožu i rasijecali meso. Povjesničar Josip Flavije pisao je da su se jednom osuđeniku, čije je bičevanje gledao, poslije mučenja „kroz rebra vidjela pluća«.

Pa ipak je židovski oblik tog mučenja kudikamo humaniji od rimskog. Kod Rimljana se nije sve završavalo na 39 udaraca. Osuđenog na bičevanje skidali bi do gola i ruke mu vezali za vrlo nizak stup, tako da se nesretnikovo tijelo nalazilo u sagnutom položaju. Pritom se dopuštalo udarati ne samo po leđima, nego i po glavi, licu i čak po očima.

Jedan drevni povjesničar ovako je opisivao dojmove s tog mučenja:

Prisutne je hvatao užas kad bi gledali kako kidaju tijelo sve do živaca tako da su mu udovi bili potpuno slomljeni i osakaćeni, i vidjeli su se unutarnji organi nesretnika…

Trnov vijenac

Isus je na bičevanje izručen vojnicima. Najvjerojatnije su namjesnikovu rezidenciju čuvale mjesne pomoćne čete, popunjene Sirijcima, a ne vojnici

rimske vojske. Židovi nisu mogli smisliti Sirijce i ovi su im uzvratili istom mjerom. Na bespomoćnom Uzniku su se vojnici iživljavali.

Vojnici su ga uveli u dvorište, u prostor za vojsku, i pozvali cijeli odred. Stavili su mu purpurni plašt, a na glavu vijenac koji su spleli od trnja, i počeli mu klicati:

- Živio kralj židovski!

A zatim su Ga udarali štapom, pljuvali Ga te kleknuli i pružali se ničice pred Njim…

Vojnici su uredili Uznika kao kralja. Crveni vojnički plašt predstavljao je purpurnu kraljevsku odjeću, vijenac – krunu, a štap – žezlo.

Na ikonama se Isus obično prikazuje s vijencem od oštrog, ali kratkog trnja. Međutim, „kruna« je najvjerojatnije bila spletena od palmovih grana s vrlo dugačkim iglama. Te igle su podsjećale na sunčeve zrake što se šire oko glave. Tako su se na novčićima prikazivali carevi.

U takvom je obliku Pilat odveo okrvavljenog Isusa natrag Judejcima koji su ga čekali.

Pilat je ponovno izašao i rekao im:

- Sad ću vam dovesti tog Čovjeka. Znajte da mislim kako ništa nije kriv.

I izašao je Isus s trnovim vijencem i purpurnim plaštem.

- Evo tog čovjeka! - kaže im Pilat.

No, kad su Ga ugledali veliki svećenici i straža, povikali su:

- Na križ s Njime! Na križ!

- Sami Ga uzmite i razapnite! - govori im Pilat. - Mislim da On ništa nije kriv…

No, oni su vikali:

- Ako Ga otpustiš, nisi cezarov prijatelj! Tko se proglasuje kraljem, ustaje protiv cezara!

Pilat iznosi presudu

Nama je uglavnom malo poznato o razmještaju snaga u Palestini toga doba. Međutim, situacija je općenito jasna. Pilat je bio proteže svemoćnog rimskog diktatora Sejana. S njim u zaleđu, stanovito se vrijeme nije imao čega bojati. Međutim, 31. godine sumnjičavi i okrutni car Tiberije smijenio je Sejana i smaknuo ga.

Pilat je pet godina nadživio svojega pokrovitelja. Poslije toga je ipak izgubio mjesto, bio je sramno otpravljen u Rim i o njegovoj se daljnjoj sudbini ništa ne zna.

Drevni povjesničari Tacit i Josip Flavije navode brojne žalbe koje su se upućivale iz provincija u Rim, caru. I praktički pri svakom otezanju prijetila je namjesniku optužba za crimen majestatis – zločin protiv lojalnosti caru.

Ponekad su se u Rim poslane žalbe jednostavno odbacivale a da ih se ne pročita. No, događalo se i da na kraju namjesnici izgube mjesto, bogatstvo, čak i glave.

U svakom slučaju, Pilat se imao čega bojati. Položaj mu nije bio ni čvrst ni sjajan. Zaključivši da stvar toga nije vrijedna, Pilat je potvrdio kaznu koju je izreklo judejsko Vijeće.

Ipak, Pilat ne bi bio Pilat da se prije toga nije svojski narugao Judejcima. Ponižavajući Isusa, ponižavao je sve Židove. I, što je najvažnije, ipak je prisilio te mrske mu ljude da priznaju kako kralj Izraela nije Bog, kako su stalno tvrdili, nego rimski car.

Čuvši te riječi, Pilat izvede Isusa i sjedne na sudačku stolicu na mjestu koje se zove Litostrotos – Pločnik, hebrejski Gabata – a bijaše upravo priprava za Pashu, oko šeste ure – i kaže Židovima.

- Evo kralja vašega!

Oni na to povikaše:

- Ukloni! Ukloni! Raspni ga!

Kaže im Pilat:

- Zar kralja vašeg da razapnem?

Odgovoriše glavari svećenički:

- Mi nemamo kralja osim cara!

I tada im ga Pilat dade da ga smaknu.

7. Raspeće i sahrana

U suvremenom Jeruzalemu postoji ulica koja se zove Via dolorosa – Suzna cesta. Odnosno, to nije jedna ulica nego njih nekoliko, uličice koje ulaze jedna u drugu na granici muslimanske i kršćanske četvrti Staroga grada.

Smatra se da je upravo tim putem prije dvije tisuće godina Isus išao prema mjestu svoje mučeničke smrti.

Via dolorosa

Nekad su na tom putu bile 43 postaje. Danas ih ima 14. Mnoga mjesta se jednostavno nisu sačuvala. Na primjer, nakon što su osvojili Palestinu, muslimani su uklonili ruševine kuće Ahasvera, Vječnoga Žida, čovjeka koji nije dopustio Kristu da se odmori na trijemu njegove kuće.

Hodočasnici se skupljaju u dvorištu škole al-Omarija i prolaze ispod ruševina svoda gdje je po predaji stajao Pilat, perući ruke. Od tri prolaza do danas su sačuvana dva. Središnji se spušta nad ulicom Muhammad-darviš. Desni se nalazi unutar zgrade koja pripada samostanu Sestara Siona. Ovdje se dvadeset četiri redovnice svaki dan mole za oprost naših grijeha ... za ljude koji su raspeli Tvorca svijeta.

Procesija se razvlači uskim uličicama Staroga grada. Trgovci muslimani malo se uklanjaju prema tezgama s voćem i puštaju hodočasnike da prođu.

Evo mjesta gdje je Isus sreo svoju Majku, koja je stajala u gomili. Danas je tu mala poljska kapelica... Tu se žena po imenu Veronika sažalila nad Osuđenim, koji je na leđima nosio golemu gredu križa, i rupcem Mu obrisala znoj. Kažu da je na rupcu zauvijek ostalo otisnuto Njegovo okrvavljeno lice... Evo tamo gdje sad stoji abesinska crkva sv. Harlampija, na trenutak su stali. Rekao je nekoliko riječi Jeruzalemkama, koje su po običaju plakale zbog svakog osuđenog Judejca... I triput je, ne izdržavši, padao na zemlju...

Teško je reći je li tim putem išao okrvavljeni Spasitelj, jedva živ poslije mučenja bičevanjem. Današnja maršruta „Suznog puta« poznata je od vremena križara, a hodočasnici starijih vremena tvrdili su da se Pilatova rezidencija uopće nije nalazila tamo gdje se to danas misli.

No, to nije važno. Važno je to da je otprilike 27. godine naše ere, 14. dana lunarnog mjeseca nisana, oko podneva tijesnim ulicama Jeruzalema prema mjestu smaknuća prošao Onaj čija je smrt promijenila svijet.

Isus nosi križ

U Rimskom Carstvu smaknuće se obično izvršavalo odmah nakon izricanja osude na smrt.

Odmah pak nakon potvrđivanja presude radila se tablica s natpisom o krivnji. Ta pločica se stavljala zlikovcu oko vrata ili se do mjesta smaknuća nosila ispred procesije. Isusu iz Nazareta na pločici je pisalo: „KRALJ ŽIDOVSKI«.

Osim toga, osuđeni su obično sami nosili do mjesta smaknuća poprečnu gredu svoga križa. Međutim, poslije mučenja bičevanjem Isus više nije bio sposoban za dugi put s teškom gredom na ramenu.

Autori evanđeljâ tvrde da je umjesto njega na Golgotu križ odnio neki Šimun iz grada Cirene u sjevernoj Africi. O tom se čovjeku kaže da je naišao iz okolice grada i da su ga vojnici zaustavili i natjerali da pomogne Osuđenom.

O Šimunu znamo jedino da je bio otac Aleksandra i Rufa. Tog Aleksandra i Rufa Novi zavjet izgleda spominje još nekoliko puta. Moguće je da su Šimunovi sinovi kasnije postali kršćani i bili poznati u ranoj Crkvi.

Krunidba kralja židovskoga

U svakome od nas kao da žive dvije neovisne volje. Jedna potiče na najbolje, na ljubav prema Ocu. Druga šapće: „Zaboravi to! Radi onako kako je najbolje samo za tebe!« A Isus nije bio rascijepljen. Imao je samo jednu volju i ta volja bila je tvrđa od čelika.

Odlučio je raditi onako kako Bog hoće. I prešao je taj put do kraja. Smrt ga nije snašla, nego je on primio smrt kao što kraljevi primaju krunu.

Isus je učinio ono što nije mogao nijedan čovjek. Potpuno je vjerovao Bogu. Vjerovao je da Njegov Otac sve zna i sve može. On zna gdje sam ja i što radim. Ne može biti da se Bog udaljio ili izgubio kontrolu nad situacijom. Nisam sam: On me stalno gleda. Čak i sad. Čak i kad ne vjerujem da On gleda. Ma kako mi teško bilo – On zna i ide mi u pomoć.

Gospod sve zna i sve može. Ne možeš ga stjerati u kut. Što god mi se dogodi, u kakav god škripac upao, On je u stanju sve okrenuti na bolje.

Bog je uvijek pobjednik. Nema toga što On ne bi mogao učiniti. Pa ako imam takvog Oca, čega bih se onda bojao? Zašto brinuti?

Čak i krvareći, čak uz smijeh gomile, padajući na zemlju, Isus je uvijek imao na umu KAKAV mu je Otac. I vjerovao mu je. Dopuštao je da On odlučuje, nije odlučivao sam. I ta vjera je spasila svijet.

Barem tako vjeruju kršćani. I tako vjerujem ja.

Golgota

Sámo smaknuće obavljeno je na mjestu koje se zove Golgota. Na aramejskom se ta riječ izgovarala „Gulgulta« i značila je „Lubanja«. Zbog takvog naziva prije su pretpostavljali da je oko hrama ležalo mnogo lubanja smaknutih zlikovaca. Ipak, gdje se točno nalazila Golgota danas nije jednostavno utvrditi.

Radi se o tome da su četrdesetak godina poslije smrti i Uskrsnuća Spasitelja Rimljani na juriš zauzeli Jeruzalem i praktički sravnili grad sa zemljom. A još šezdeset godina kasnije (135. godine n.e.) Jeruzalem je bio drugi put razoren i čak preimenovan u Eliju Kapitolinu.

Mase hodočasnika počele su dolaziti u Svetu zemlju tek nakon što je rimski car Konstantin 313. godine legalizirao kršćanstvo. Pobožni hodočasnici htjeli su pogledati mjesta o kojima su samo čitali u evanđeljima. Međutim, domaći im stanovnici više nisu mogli pokazati ta mjesta.

Sam car Konstantin organizirao je u Jeruzalemu velika arheološka iskapanja – jedna od prvih u povijesti. Poslije dugih razgovora sa starosjediocima Jeruzalema zaključeno je da Golgotu treba tražiti sjeverozapadno od Staroga grada.

U to vrijeme tamo se nalazilo pogansko svetište božice Venere. Hram su srušili i ispod njegova poda uskoro su raščistili manju špilju. U blizini, u jami su otkrivena tri križa i čak pločica natpisom *Isus iz Nazareta, kralj židovski*.

Na kraju su na tome mjestu po Konstantinovoj naredbi podignuta dva kršćanska svetišta. Jedno je obilježavalo mjesto raspeća (samu Golgotu), a drugo – mjesto Isusova pokopa (tu istu špilju). Na mjestu gdje su radnici otkrili križeve bačene u jamu podignuta je kapelica.

Drvo Križa Gospodnjeg

Teško je povjerovati da su nakon tristo godina radnici cara Konstantina uspjeli naći upravo te križeve na kojima su bili raspeti Isus i dvojica razbojnika. No, činjenica je da su prilikom iskapanja nekakvi križevi pronađeni.

Pločica s natpisom poslana je u Rim, čavli iz križeva s vremenom su se našli u pariškoj katedrali Notre-Dame, kamen kojim je bila zatvorena grobnica prevezen je u Carigrad, a pronađeni križ bio je okovan srebrom i čuvao se u jeruzalemskoj crkvi Uskrsnuća Gospodnjeg.

Počevši od IV. stoljeća Drvo Križa Gospodnjeg bilo je jedna od glavnih svetinja u Jeruzalemu. Relikvija se izvlačila iz futrole samo jednom godišnje: na Veliki petak, na dan kad je Krist umirao na tom istom križu. Vjernici su se mogli pokloniti svetinji.

Nakon što je jedan od hodočasnika namjeravao zubima odgristi komadić relikvije, uz drvo Križa postavljena su dva radnika, čija je dužnost bila i njeno čuvanje.

Nakon još tristo godina, 614. godine, Jeruzalem su opljačkali Perzijanci. Svetinja se našla u rukama pogana. Bizantski carevi opremili su kaznenu ekspediciju i poslije 14 godina sveti Križ bio je vraćen natrag. Kralj Heraklo je osobno, na ramenu, relikviju donio natrag u Jeruzalem.

Ipak, do naših dana Drvo Križa ipak nije došlo. Negdje između IX. i XIII. stoljeća njegovi se tragovi gube. Najvjerojatnije je križ bio rastavljen na najsitnije dijelove koji su se raspršili po cijelom kršćanskom svijetu. Jedan od njih danas se čuva čak i u Moskvi.

Hram groba Gospodnjega

Vrijeme nije poštedjelo hramove koje je car Konstantin podignuo na mjestu svojih iskapanja.

Prvi put su ih razorili Perzijanci u VII. stoljeću. Starješina jednog od mjesnih samostana, Modest, prihvatio se obnove svetišta, ali u trenutku kad su radovi bili gotovi, Jeruzalem su osvojili Arapi-muslimani.

Ipak, u prvo vrijeme muslimani su se prema kršćanskim hramovima odnosili s najvećim poštovanjem. Sve se promijenilo samo nekoliko stoljeća kasnije. Gomila muslimana točno na blagdan Pashe prodrla je u crkvu i poharala je. Trideset godina kasnije muslimani su zapalili crkvu Groba Gospodnjeg zajedno s patrijarhom Ivanom IV. A još pedeset godina kasnije fanatični egipatski kalifi iz dinastije Fatimida naredili su da se potpuno sruše svetišta na mjestu raspeća i Uskrsnuća Gospodnjeg.

Baš nakon toga u Svetu su zemlju počeli stizati prvi odredi križara. Europski kršćani istjerali su muslimane iz Palestine i počeli obnavljati crkve.

Umjesto obnove nekoliko pojedinih svetišta, križari su podigli golemo zdanje u kojem se nalazi i ono što je ostalo od brda Golgote, i špilja u koju je položeno tijelo Spasiteljevo, i mjesto gdje su nakon tristo godina radnici iz zemlje izvukli križeve.

Znanstvenici i dalje traže Golgotu

Gdje se točno u davnini nalazila Golgota, teško je reći. Evanđelja ne daju precizne podatke, a iskapanja cara Konstantina potiču kod suvremenih arheologa mnoštvo pitanja.

Počevši od XIX. stoljeća Europljani su pokušavali naći neku drugu, „pravu« Golgotu. Na primjer, godine 1846. engleski časnik Gordon za vrijeme šetnje oko Jeruzalema zapanjio se kako je jedan od brežuljaka oblikom nalik na ljudsku lubanju.

Nakon što je promotrio mjesto, Gordon je u blizini otkrio staru grobnicu zasutu šljunkom. Danas je to mjesto otkupila Udruga *Garden Tomb* (*Vrtna grobnica*). Mnoge protestantske Crkve upravo njega drže pravom Golgotom.

Postoji još nekoliko hipoteza u tom smislu. Moguće je, isto tako, da jedinstveno „stratište« nije ni postojalo: smaknuća su se mogla obavljati svaki put na novome mjestu.

U svakom slučaju razumljivo je da je Golgota bila brežuljak negdje u blizini grada i da se nalazila kraj glavne ceste. Rimljani su uvijek nastojali obavljati javne egzekucije tamo gdje će slika smaknutih proizvesti najveći psihološki učinak.

Raspeće

Sámo okrutno smaknuće raspećem nije bilo otkriće Rimljana. Ovi su ga preuzeli od Feničana iz Kartage – jednog od najokrutnijih naroda starog doba.

Ciceron je pisao da je to crudelissimum teterrimumque supplicium – najmučniji i najsramotniji oblik smaknuća. Raspetog bi skinuli do gola i položili na zemlju. Odjeća se obično davala vojnicima koji su izvršavali presudu.

Ruke osuđenoga pričvršćivale bi se za polegnutu gredu. Ponekad su se ruke vezivale, no u Isusovu slučaju pribili su ih. Čavle nisu zabijali u dlanove, koji su se pod težinom tijela mogli raskomadati, nego u zapešća.

Poslije toga su gredu skupa s tijelom dizali i pričvršćivali za stub ukopan u zemlju. Cijela konstrukcija bila je niska: otprilike čovjekove visine. Više je podsjećala na slovo T negoli na križ.

Nasred poprečnog stupa u križ su obično zabijali veliki čavao ili drveni klin. Odnosno, umirući nije visio na križu, nego se mogao poduprijeti na tu izbočinu. Na latinskom su za raspete govorili da „sjede« na križu ili „jašu na njemu«.

Još u Srednjem vijeku medicinari su pokušavali razjasniti što točno kod raspetog izaziva smrt. Pokazalo se da dugo prebivanje u neudobnoj pozi s podignutim rukama dovodi do enfizem pluća.

Raspeti je ostao bez daha. Agonija je ponekad trajala po nekoliko dana. Da udahne barem malo zraka, bio je prisiljen istezati se na rukama koje su probili čavli. Meko tkivo se kidalo i zadavalo čovjeku stalno nove patnje. A da pojačaju muke osuđenih, u podnožju križa vojnici su još i zapalili vatru.

Tako okrutno smaknuće nikada se nije primjenjivalo prema punovrijednim građanima Imperija. Rimljani su raspinjali samo one koje su smatrali ljudima drugog reda: robove, osobito opasne zlikovce i strane pobunjenike.

Isusova smrt

Nakon što su vojnici razapeli Isusa, uzeli su njegove plašteve i podijelili na četiri dijela – prema broju vojnika. Uzeli su i košulju, bila je bez šavova, napravljena od jednog komada.

- Nećemo je derati - rekli su. - Radije bacimo kocku kome će pripasti.

Pokraj Isusova križa stajala je Njegova majka, majčina sestra Marija, Kleofina žena, i Marija Magdalena. Kad je vidio majku i kraj nje učenika kojeg je volio, Isus veli majci:

- Ženo, ovo je tvoj sin.

A onda govori učeniku:

- To je tvoja majka.

I otada je učenik uzme k sebi.

Znajući da je sve već gotovo, Isus reče da bi se ispunilo Pismo:

- Žedan sam.

Tamo je stajala posuda puna octa. I natakoše na izopovu trsku spužvu natopljenu octom pa je primakoše Njegovim usnama. Isus uze ocat i reče:

- Dovršeno je!

I, nagnuvši glavu, preda duh Bogu.

Taj dan bio je petak i židovske vlasti nisu htjele da tijela smaknutih vise u subotu, jer je te subote bio veliki blagdan. Stoga su zamolili Pilata da raspetima slomi noge i skine tijela s križeva.

Vojnici su prišli, slomili noge najprije prvome, zatim drugom raspetom, a kad su se približili Isusu, vidjeli su da je On već mrtav i nisu mu slomili noge. Pa ipak ga je jedan vojnik udario kopljem u bok i odmah su potekle krv i voda.

To je pričao čovjek koji je sve vidio svojim očima, kako biste i vi povjerovali. Svjedočanstvo njegovo je istinito, on zna da govori istinu.

Josip iz Arimateje

Onemoćao, izmučen bičevanjem, Isus je umro razmjerno brzo. Otprilike u tri sata popodne sve je bilo gotovo. Da ne bude sumnji u smrt, rimski vojnik zario mu je koplje u lijevi bok između petog i šestog rebra.

Lagano rimsko koplje imalo je šiljak širine otprilike dlana. Iz zastalog srca isteklo je nekoliko kapljica krvi. Iz pluća, punih sukrvice, malo tekućine.

Rimljani nikad nisu žurili sa sahranom raspetih. Obično bi njihova tijela ostala visjeti do potpunoga raspada, a onda su se njima hranile ptice grabljivice ili psi. To je pojačavalo učinak smaknuća. A po judejskim zakonima tijelo obješenoga moralo se sahraniti isti dan.

U evanđeljima se govori da se imućni i ugledni stanovnik Jeruzalema Josip, rodom iz grada Arimateje (na židovskom Ramataim-cofim), tajni učenik Spasiteljev prema Evanđelju po Ivanu, obratio Pilatu s molbom da dopusti sahranu Isusovu.

Srednjovjekovne legende govore da je Josip Arimatejac stajao u podnožju Križa i krv Gospodovu koja je iscurila skupio u poseban pehar, koji je postao Gral, za koji će se kasnije boriti vitezovi Okrugloga stola.

A možda Josip nije ni slutio koga točno sahranjuje. Sahraniti čovjeka koji nije ostavio rođake smatralo se vrlo plemenitim postupkom. Osobito uoči Pashe. Moguće da je Josip jednostavno očitovao velikodušnost i plemenito pomogao nepoznatom čovjeku, koji u Jeruzalemu nije imao ni jednog rođaka koji bi mogao platiti sprovod.

Isusove učenice

Isusovi su učenici ostavili Učitelja. Svi (ili gotovo svi) razbježali su se i On je umro potpuno sam. Odbačen. Ismijan. Njegovo iznakaženo Tijelo iz sažaljenja su sahranili nepoznati ljudi.

Jedini svjedoci smaknuća bilo je nekoliko žena. One su stajale podalje i gledale Njegovu agoniju. Inače židovski mudraci nikada nisu imali učenice, samo učenike. Učitelju nije dolikovalo sa ženom čak ni razgovarati – to se moglo pogrešno protumačiti.

Dakle, Isus je prekršio mnoštvo drevnih tradicija. Prekršio je i ovu.

Kad je Josip Arimatejac položio tijelo u grobnicu, žene se nisu usudile prići blizu. Međutim, glavno su vidjele: zbog žurbe nisu bili obavljeni potrebni pogrebni obredi.

Drevni Judejci nisu balzamirali svoje pokojnike, kao Egipćani. Poslije smrti tijelo bi jednostavno oprali, mazali mirišljivim uljem, zamatali u dugačko (do dvadeset metara) platno i ostavljali u plitkim špiljama. Ulaz su zatrpavali kamenjem, kako u pećinu ne bi ulazile ptice ili psi.

Nakon stanovitog vremena tijelo bi istrunulo. Poslije toga kosti bi skupljali u posebnu posudu, a u špilju su mogli položiti sljedećeg pokojnika. Ipak, za Isusovu se grobnicu govori da je bila „nova«, odnosno da prije u tu špilju nikoga nisu stavljali.

Žene su dobro zapamtile mjesto sahrane i otišle kući. Isus je bio smaknut u petak, zato su se cijeli sljedeći dan žene držale subotnjeg mira. A u nedjelju u jutro ponovno su se okupile i krenule prema grobnici.

U načelu bilo je kasno za mazanje mrtvog tijela mirisima. Bio je treći dan. Na vreloj palestinskoj klimi odmah dolazi do raspadanja. No, žene su se ipak skupile i krenule.

Kod sebe su imale malo ulja. Osim toga, pokojnika je trebalo oplakati. Bez toga kod Judejaca nije obavljena ni jedna sahrana. Žene bi tako iskazale počast Onome tko im je bio drag.

Nisu trebali ni ulje ni pripremljene žalosne riječi. Grobnica je bila prazna. Više nitko nije vidio mrtvo tijelo Isusa Nazarećanina.

...

Oproštajna večera s učenicima, održana u tuđoj kući. Uhićenje, pljuvanje u lice, udarci palicom po glavi uz glasni smijeh ljudi. Gužva u pretprazničnoj metropoli. Mučenička smrt, koja je svima izgledala tako besmislena.

I prazna grobnica. Više ništa.

Upravo ti neobični događaji, prema vjeri Crkve, promijenili su svijet.

8. Posljednje poglavlje

Onaj koga kršćani drže Bogom rođen je u zabiti i dugo vrijeme živio je kao običan tesar. Potom je otišao od kuće i čak ga je vlastita obitelj odbila podržati u tome čime se bavio. Zatim je bio smaknut i nije se našao nitko tko bi posumnjao u pravednost presude.

Kršćani Bogom ne smatraju moćnoga čudotvorca i mudraca sijede brade. U svom zemaljskom životu Isus iz Nazareta doživio je sve moguće poraze. Zaista, neobičan Bog! No, upravo na dan tog poraza počinje svjetlucati svjetlo pobjede. Judejski bogoslovi i mudraci vidjeli su pred sobom luđaka i bogohulnika. U Njemu je Boga mogao vidjeti samo raspeti razbojnik.

Plemeniti građani su Mu govorili: „Dokaži da si doista Bog, učini čudo i siđi s križa!« On je i dokazao – ali upravo time što je odbio sići s križa, i u trenutku Njegove smrti rimski je satnik zapanjeno promrmljao:

- Zaista, taj čovjek bio je Sin Božji!

1.

Krist je umro – to je činjenica. Mnogi isto tako vjeruju da je uskrsnuo. No, rijetko tko shvaća kakve veze mi imamo s time. Zapravo, gotovo nitko to ne razumije.

Golgota ništa nije promijenila. Svijet baš i nije bio dobar prije negoli su Krista raspeli. Nije postao bolji ni nakon što je Krist uskrsnuo. Ali, zašto je sve onda tako bilo?

Odgovor ovisi o gledištu. Odabrani narod mučio se u ropstvu – a onda je otišao. Uputio se kući. Za one koji su otišli sve je bilo novo. A s gledišta Egipćana (onih koji su ostali) apsolutno se ništa nije promijenilo.

Odavno smo se privikli na to i lijeni smo prisjetiti se kakav je svijet bio prije nego što su ga se prihvatili kršćani. Zato što zapravo Crkva mijenja izgled svijeta. I to kako!

Bog želi da svako dijete poznaje Sveto pismo. Upravo to postalo je temeljem europskog sustava obrazovanja. Bog zna što je to tjelesna patnja i ne želi da te patnje osjećaju Njegova djeca. Upravo otuda izrastao je europski sustav zdravstvene zaštite. Tako gdje nema kršćana, nećete naći ni škole ni bolnice. I to je činjenica.

Samo u kršćanskim zemljama ne postoji ropstvo – jer Krist nas je oslobodio ropstva. Samo u kršćanskim zemljama bogati i siromašni ravnopravni su pred zakonom – jer Spasiteljevi učenici bili su upravo siromasi. Samo u kršćanskim zemljama žene (barem nominalno) imaju ista prava kao i muškarci – jer Krista su izdali učenici, a ne učenice.

Takvih se primjera može navesti mnogo. Premda, zacijelo, uzalud sam naveo i tih nekoliko. Zato što je suština u nečem drugom.

Povijest koju kršćanstvo pripovijeda svijetu bajka je o izgubljenom sinu. Otac se mučio što ne vidi svoje voljeno dijete. I kad se taj naposljetku pojavio, Otac mu je pojurio u susret i trčao je tako brzo da je putem izgubio sandalu, ali to čak nije ni primijetio.

Ako je to priča o vama, onda razumijete što je to promijenila Golgota. Ako ne – onda je svaki razgovor na tu temu beskoristan.

2.

Isus Krist bio je raspet na blagdan Pashe. Na dan kad su se pobožni Judejci prisjećali Izlaska, Vama, izgubljenim sinovima i kćerima, Bog isto tako nudi Izlazak. Osobni, mali Izlazak.

Sa svake ikone u svakoj kršćanskoj crkvi Bog vas gleda s jednim te istim pitanjem: želite li se (vi osobno) vratiti kući?

Nitko ne kaže da će to biti jednostavno. Krenut ćete u pustinju, a to je mukotrpno. Kopnom ćete prijeći preko svog osobnog mora, a to je strašno. Ne jednom i čak ne stotinu puta požalit ćete što ste odbacili prijašnji život. No, cijelo to vrijeme s vama će biti Onaj od kojega nema boljega. Nećete biti sami. Više nikada nećete biti osamljeni.

I još jedno: ma kako složen bio put, Izlazak ima cilj. A Egipćani (oni koji su ostali) nemaju nikakvog cilja.

3.

Bog želi spasiti svakog čovjeka. Bog to toliko želi da je On osobno, ne dočekavši od čovječanstva prvi korak prema pomirenju, sišao na zemlju.

Stvoren sam zato da me Bog voli. To je kraj razgovora o smislu života. Nikakvog drugog smisla u mom životu nema. Ne postoji ni drugi način da se usrećim. Doduše, mogu pokušati naći drugi takav način. A to se zove grijeh.

Po zamisli riječ „ljubav« treba označavati samo najvažniju ljubav na svijetu: ljubav između Boga i čovjeka. No, u praksi, znate i sami, postoji velik broj ljubavi na svijetu.

Mogu pokušati voljeti ženu. Ili svoj posao. Ili neku nogometnu momčad. Mogu voljeti votku, a mogu i voljeti gledati porniće. Svatko ima svoju ljubav. Svaka od tih strasti malo je slična ljubavi čovjeka i Boga. Svakoj od njih može se posvetiti život. Druga je stvar hoće li to čovjeka usrećiti.

Naš je svijet tako uređen da se čovjeku nudi velik broj varijanti: ljubi što hoćeš! Osim jednoga: ne smiješ ljubiti Boga!

4.

Bog želi spasiti svakog čovjeka, a svijet ne želi da se itko spasi. Upravo je stoga Bog, koji je došao na zemlju, bio ubijen. No, uskrsnuo je. I time je pobijedio grijeh.

Prilično je komplicirano shvatiti što znače te riječi. Jer, grijeh nikamo nije nestao. Pogledajte televiziju: danas ga ima možda čak i više nego prije dvije tisuće godina.

Pa ipak je grijeh neizbježan. I u svijetu i kod mene osobno. Ja uopće nisam bezgrešan (kad biste samo znali KAKO sam daleko od toga!) – ali moj osobni

Izlazak već je počeo. Gospod će završiti što je započeo i ipak me učiniti svecem. Jer na svijetu ne postoji sila koja bi Ga zaustavila.

Rak-rana moje duše još uvijek je u meni. Nakazna mračna polovica moje ličnosti dosta često me pobjeđuje. No, ja znam za bolest i spreman sam na liječenje. A prije nisam vjerovao da sam bolestan i smijao sam se kad su mi govorili da je vrijeme za odlazak liječniku.

Otvaranje rane je strašno i bolno. Mogu li mnogi s osmijehom pokazati ono što boli i ne zadrhtati pred skalpelom? Ali, ako se bolest ne liječi, ona napreduje. A priznati da sam osobno (ja osobno!) bio u krivu... da sam išao krivim putem, izgubio se i sad patim... da poput djeteta trebam pomoć Onoga koji je snažan i mudar – to je već polovica puta prema ozdravljenju.

5.

Bog želi da se spasite, a svijet ne želi, no pobijedit će ipak Bog, zato što je Bog – jači.

Krist je VEĆ uskrsnuo. Smrt Ga je napala, no slomila je zube. Upravo to je najvažnija pobjeda na svijetu. Sad je stvar na vama: kako ćete vi osobno upravljati plodovima te pobjede?

Prošavši dug put, izgubljeni sin je naposljetku zagrlio oca. Što se promijenilo u njegovom životu poslije toga? Ta život nije završio na tome, nego je tek počeo. Premda je u nečemu i završio. Staro je prošlo – počelo je novo.

Ako ste u braku, onda zacijelo znate: suština supružništva nije u tome da se nešto postigne, nego u samom supružništvu. Buditi se i radovati se tome da je kraj tebe netko koga voliš. Tijekom dana pričinjati jedno drugome ugodu. Navečer se prisjećati zajedničkih doživljaja i govoriti: „Hvala ti što si bila sa mnom.« I čuti odgovor: „I tebi – što si bio sa mnom.«.

Kršćanstvo je vrlo slično sretnome braku. Kršćanstvo je put. Dug život uz nekoga. Može se otići u brda ili u pustinju, dostići vrhunac samosvijesti i prosvjetljenja i postati veliki jogin. No, kršćanin se tako ne postaje. Kršćanin je onaj koji nije sam. Kršćanin je onaj kojem su potrebni drugi. I posebno – Drugi.

Postoje određena pravila koja pomažu supružnicima da očuvaju svoju sreću. Takvih pravila ima mnogo i ja znam samo neka. Kada dolazim u crkvu, i tamo se susrećem s pravilima koja su mi nerazumljiva. No, znam da je cilj tih pravila – pravilan. Ona mi pomažu da očuvam sreću općenja s Bogom.

6.

Priča koju kršćanstvo priča svijetu – alegorija je o izgubljenom sinu. Taj mladić našao se tamo gdje se i trebao naći: u očevu zagrljaju.

A vi?

Odgovor na pitanje što se promijenilo poslije Golgote jednostavan je. Za sina se promijenilo sve. On je doživio glavnu pustolovinu svog života. A za one koji su skupa s njim čuvali svinje u tuđini a odbili su vratiti se kući – za njih je sve ostalo po starom.

Sin je čuo najljepše riječi na svijetu:

- Brzo, donesite haljinu, onu najbolju, i obucite ga! Stavite mu na ruku prsten a na noge sandale! Dovedite ugojeno tele te ga zakoljite da jedemo i da se veselimo, jer mi ovaj sin bijaše mrtav i živ je, bijaše izgubljen i nađe se.

A svinjari te riječi nisu čuli. Oni su i godinama poslije trljali oči ujutro, osjećali uobičajeni miris i čuvali svinje. U njihovom se životu nije dogodilo ništa novo. I neće.Osvrnite se na svoj vlastiti život. Samo, osvrnite se pošteno! I odgovorite na jednostavno pitanje: kome ste sličniji – sinu koji se vratio kući ili svinjarima koji se ismijavaju tome da negdje u svijetu može postojati dom?

S ruskoga, iz rukopisa, prevela **Irena Lukšić**

Dodiri

U zagrljaju mržnje
sve prima njezine boje
Hrabrost se u njemu
prodala autističnom strahu
trepereći nad plesom
prodanih duša.

Sa suncem uz rijeku
penje se na brdo.
Prepoznaje svoj ego.
Mućka glavom.
Onda naćuli uši.
Nikako da se oslobodi
lovaca u mutnom,
a brda dozivaju.

Riječ je moj mač
u krilu zore.
Pred kulom slobode
njezinom tajnom
drhturi mi glas.
Traže se u svitanju
dvije čari
nebeskim čarolijama u posjeti.
Blago njima;
sve što dotaknu
boju oplemenjenosti prima.

Sa suncem uz rijeku
penjem se na brdo.

Krila oporuke

Plače oronula kuća
Vrelo mojih strepnji
U meni se mreže
Ruho i zemljovid
Župe moje rodne
Njezina nadahnuća boje
Život i pjesme moje
Nose nas isti zanosi
Iste misli nas kroje
Pjevajući o zavičaju
Žanjem poticaje svoje
Jer život na rubnici
Vježbamo oboje
Župne planine se zrcale
Na svoj uzvišen način
One su moja mjera
Ja njihova okomica
I njihov svjetlucavi začin
Dijete sam iznutra
Dijete izvana
Svima čudno poseban
Sjene iz prošlosti
U posjet mi hrle
Razgovaramo tiho
Tiho sve tiše me grle
Isti nam je pejzaž
Iste imamo vrhunce
U nama nešto prošlo
Sve češće cvileći škripi
U našu zonu sumraka
Trunje tamnina sipi
A kada mine oluja
Kroz njene raspukline
Prah zvjezdani leluja
Dekor smo i krila
Davne svjetlucave oporuke
Papi našem naslovljene
Od naše posljednje kraljice

Natuknički portret duše

podapinju mi
malo globalna
više lokalna smetala
moć im voli noć
sunce odziv traži

kisnem na pročelju
tekstića svojih
suncu zaklonjenih
koji iz svoga prisoja
let u nebo sanjaju

kad me nebo
suncem zove
uskrsnu mi
dvojbe nove
progoniti ili
progonjen biti
razapinjati ili
razapet biti
u srazu silnica
srce pišti i uzdiše
portret idealiste riše

oko mene niz susreta
deklariranih marioneta
takojevići ne strše
moćnicima taj soj ne smeta
u cvjetanju vulgarnosti
grli ih kao zamka fina
statusna podmukla pozadina
prizemljaška medovina
njihove vage zlobe
kušaju moje utege tjeskobe

dušin prigušeni pisak
pretače se u vrisak
koji utihu doziva
kazališta njihova
mikrosvijeta lokalnog
umišljaju se kao
stupovi trenda globalnog
kad me nebo
suncem zove
činim nešto
učinak – ništa
a sunce učinak traži
od mene istinom razapeta
silnicama zlobe sapeta
čim pokoji učinak bljesne
opet dostojanstvo crpim
iz dostojanstva pjesme

kad me nebo
suncem zove
zrcale se pred očima
osunčana uzletišta
zraka sunca tu se njiše
portret jedne duše riše
ništa više
ništa više

Društvo po mjeri

Na stazi u parku
migaju se stvora dva,
puž beskućnik
s kućom na leđima i ja
s komadićima životopisa
u torbi uprtnjači.
Za nas dvojicu
samo se razigrani štiglić
pomalo zanima,
pravi nas zavidnima.
Puž moje crne uzdahe
mekim pomacima broji
trpajući ih u svoj
bjelkasti trag.
Ura nas obilježava.
Na leđima nam se duri
ostriženi život.
Naše violine šute
s kajdama u pričuvi,
sa suzama u sjenama,
sa pretvorbom u nama.

Štiglić se snalazi bolje.
Veseo leti u polje.
Mršav si k'o štiglić
davno je govorila mama.
Sada se jedna starost
plodovima duše
hrani sama.
S leptirima kao čamcima
naše društvo je po mjeri.
U torbi na leđima
šuškaju uhvaćeni
komadići života.
Moj pajdo puž
malo je sporiji,
ali iskreno je drag.
Ne smijulji se!
Pamet beri!
Naše društvo,
društvo je po mjeri.
U društvu se migamo
i sanjamo kućni prag.

Mladen JURČIĆ

Postoji li seks?

Kamo god se danas okrenemo naići ćemo na temu seksa, jer tu su seksi likovi s reklamnih panoa, posvuda oko nas, iz TV spotova i svakovrsnih emisija, iz filmova, novina i časopisa – gotovo odasvud zapljuskuje nas, obavija (i guši) izraz danas najmoćnije imperativne „ideologije oslobođenja« i „prosvijetljenosti«, koja određuje kako ljudsko biće uopće treba izgledati, kako se treba odijevati te čemu treba najviše i najneumornije težiti kao ultimativnom smislu života, a ne treba posebno ni naglašavati da, glede svega što smo rekli, vrhunski odgovor leži u „dobromu seksu« i „seksi izgledu«. U prošlom su stoljeću mnogi mislioci, psiholozi, umjetnici i ini velikani, od Freuda, D. H. Lawrencea pa sve do četa njihovih (i naših) po dostignućima manjih suvremenika, zagovarali, priželjkivali, prizivali, najavljivali (čak zaneseno prorokovali) nezadrživo „oslobođenje« od jarma „zagušljivog i represivnog puritanskog licemjerja«, pa su (ponekad vrlo plodno) sanjali i pjevali o konačnom puštanju na punu slobodu, po njima, najjačega, najvažnijega i najmističnijega pokretača ljudskoga bića, s kojim će nam zasjati dugo očekivani „osvit oslobođenja«. No zna li, danas, ta već gotovo posve dostignuta sloboda pjevati onako kako su, da parafraziramo pjesnika, „sužnji pjevali o njoj«, ili tek monotono, nesuvislo i već ubitačno dosadno kriješti?

Je li suvremena poplava seksualnih banalnosti, najodbojnijih perverzija, ili pak glupavih filmova u kojima se glavni sadržaj, zanimljivost i dramski zaplet svode na pitanje tko će koga i kako brzo odvesti u krevet, je li to more seksualno izazovnih TV emisija, spotova, reklama, pornografije, sva ta pomama za savršenim tijelima i što izazovnijim stilom odijevanja, koji maštovito kopira cijelu povijest „mode« nekadašnjih kurtizana, je li zbilja sve to ona postignuta sloboda o kakvoj su sanjali prošlostoljetni velikani ljudske „emancipacije«, je li to izraz i osvit potpunoga oslobođenja čovječanstva, ili samo još jedna posve isprazna, zaglupljujuće zagušljiva, silom nametnuta, perfidna represija, nova, možda dosad najrasprostranjenija ideološka tiranija „bez pokrića«, koja ljudskom duhu, umjesto oslobođenja, donosi nove, još jače i tvrđe okove, zarobljavanje i jednostranost posve nalik bilo kojoj prohujaloj represiji iz prošlih vremena, a gora je od prijašnje, obratno licemjerne, tako često denuncirane „puritanske« represije?

No, kao što su se ljudi, primjerice, poslije najvećeg, srednjevjekovnog uzleta teologije i kršćanske mistike, počeli pitati postoji li uopće Bog, tako bismo se i mi danas, usred kaotične, hedonističke bujice koja kao da pred sobom briše sve pametno i imalo duhovno, mogli upitati postoji li uopće seks, to toliko svemoćno, na prijestolje bitnog oslobođenja i „emancipacije« podignuto božanstvo, što su ga najavljivali mnogi proroci, pa možemo reći i - mučenici, uzmemo li u obzir ne samo nekad proganjane „slobodoumne« umjetnike, nego i žrtve SIDE, raznih manijaka, seksualnih serijskih ubojica, a i same te ubojice? Možemo se upitati postoji li uopće seks u onom sveobuhvatnom, sveopće imperativnom smislu i na onaj način kako ga se danas emfatično prikazuje?

Veliki su „proroci rušenja ograda« nagovještavali da oslobođenje čovjekova spolnoga bića predstavlja portal u konačno mistično oslobođenje, u radosnu nesputanost dugo zabranjivanoga, a bitnoga užitka i zato u najveću dobrobit, a sve zlo i mnoge (pogotovo duševne) bolesti našega bića dolaze od potiskivanja tog vrhovnog pokretača u nama, od nepriznavanja i odbacivanja prvotnoga, iskonskoga božanstva, seksualnosti, zbog čega je čovjek, kako „svećenici« toga božanstva tvrde, kažnjen boravkom u tamnici mračne „zatucanosti« i u samonametnutim okovima.

Danas je ta kočnica za veliko pokretanje bića napokon otpuštena (kao i mnoge druge „kočnice«), no kakav je rezultat toga, što je uslijedilo? Predstavlja li ta svenazočna poplava dosadnih i banalnih „seksi« trivijalnosti, koja ništi interes za bilo što duhovno, doista carstvo ostvarene utopije „najdubljih potreba našega bića«?

Šaljivdžija bi mogao reći da je seks kao krava – dobra, funkcionalna, bez ikakve sumnje vrlo korisna životinja, koja svojim vlasnicima pruža mnoga dobra, ali čak i ako je proglasimo svetom, božanstvenom, ona ipak ostaje samo krava i nikad ne može postati ništa drugo. U Indiji krave idu kamo hoće, mogu raditi što ih volja, a da ih nitko ne smije ometati, pa uništavaju „štandove« trgovaca i zaustavljaju ionako zagušen promet, no premda se nitko ne smije buniti, jer su božanstvene, jesu li, uza sve strahopoštovanje koje im iskazuju, bilo što drugo do krave?

Kao što svaka nekontrolirana ovisnost vodi onoga tko je smatra „oslobođenjem« u ropstvo uske opsjednutosti, u nemogućnost istinskog usredotočavanja na bilo što drugo i napokon u posvemašnje opustošenje duhovnih razina, tako je i s ovom ovisnošću. Otkad su spolna privlačnost i tjelesna ljepota, čak „savršenost«, kao njezin najviši izraz, golemom broju ljudi postale glavni smisao, najvažniji „filozofski i vjerski« sadržaj, kao da se sve više povlače

i nestaju zbilja značajne teme čovječanstva, pa zamiru filozofija, vjera, ali i istinski složena umjetnička djela, slojevita književnost, filmska umjetnost itd., a došlo je do možda najvećega kolektivnoga zaglupljivanja i sveopće banalizacije u povijesti, ako ne cjelokupnoga čovječanstva, a ono barem Zapada. Čini se da je sve istinski duhovno posve onemoćalo i palo na koljena pred silinom najezde ideologije svakovrsnog (spolnog) oslobađanja, jer takvo prikazivanje i lažno, posve nesrazmjerno, a perfidno i sustavno uvećavanje tek jedne strane čovjekova bića nije ništa drugo do smišljena, represivna ideologija. No ako smo se pitali o istinitosti i vjerodostojnosti glavnih premisa svake ideologije do sada, ako smo prije imali dovoljno istraživačkog i kritičkog duha da se opremo nametnutim nam ideologijama i razotkrijemo njihove šupljine ta nam je sposobnost i danas vrlo potrebna kad razmatramo razne suvremene „neupitne stečevine«, a između ostaloga možemo se upitati i o tome postoji li doista tako spasonosno i konačno oslobođenje seksom, postoji li seks u tako mističnom, sveobuhvatnom smislu kako se to danas tvrdi, pa da na njega zbilja možemo gledati kao na zamjenu za nekadašnju vjeru i mistiku, duhovnu umjetnost itd? No možda sličnost uistinu postoji - jer fanatici seksa zagriženiji su i opsjednutiji od bilo kojih drugih fanatika.

Prije nekog vremena prelistavao sam (nažalost imao sam prilike samo prelistati) vrlo zanimljivu knjigu američke autorice – sociologa, koja piše o sličnoj temi, no na nesreću zaboravio sam njezino ime, a i naslov knjige (mislim da ima veze s pojavom „nove askeze«). Na nekoliko mjesta autorica navodi stvarne, zapravo zastrašujuće primjere današnjeg represivnog, tiranskog nametanja „spolnoga oslobođenja« u Americi (autoričinoj domovini, premda se takvi primjeri mogu naći i drugdje), pa navodi kako se mlada djevojka, inače Židovka, požalila nadležnima obrazovne institucije što ju je pohađala, da više ne može izdržati „slobodni sustav« te institucije, koji je nalagao da se učenici i učenice svakodnevno zajedno tuširaju (zacijelo kako bi se, po zamisli nekog kolosalnog tupana, oslobodili „zastarjelih«, „srednjovjekovnih« predrasuda), a kako je ta djevojka odgojena u pobožnoj („zatucani« bi rekli: «normalnoj«) židovskoj obitelji, takav joj „suvremeni« običaj vrlo teško pada, nikako ga ne može prihvatiti, pa radije već neko vrijeme ne održava gotovo nikakvu higijenu, nego da se pokori dostignućima i stečevinama „naravne nesputanosti«, koja je jadnoj djevojci nepremostiv problem. U istoj knjizi spominje se primjer druge djevojke koja je izjavila da je bila vrlo sretna kad je dobila neku vrst spolne bolesti (nametnike, ili tako nešto), jer to joj je pružilo dobar izgovor da izbjegne iscrpljujući seks sa svima iz svoje sredine koji bi to zatražili, a prije ih

nije mogla odbiti, jer spavanje sa svim i svakim bilo je nužna norma i uvjet za prilagođavanje, napredovanje i „status« u sredini u kojoj se kretala.

Nadalje, u novinama smo nedavno imali prilike pročitati da je vrlo nedolično ponašanje razgolićene pjevačice Britney Spears tako sablaznilo jednoga rabina da je odlučio javno istupiti i gđici (ili gđi) Spears uputiti pobudne riječi glede doličnoga ponašanja javne osobe, žene i majke, koja se već zbog svoje djece ne bi se smjela doimati „uništeno i pijano«, nego bi trebala paziti što radi. Rabin je pjevačici održao hvalevrijedno predavanje o ženskom i majčinskom dostojanstvu, a ako se upitamo zašto danas više na taj način ne reagiraju kršćanski dušobrižnici, pa čak i svjesni kršćanski laici, odgovor bi mogao glasiti da je to zato što za rabinovu, židovsku, kulturu još ima nade, tu je još ostalo ozbiljnosti, dostojanstva i pouzdanja u najviše (onostrane) vrijednosti, dok je naša, „zapadna« kultura, kao što je vidljivo i iz primjera iznesenih u ovom tekstu, već izgubljena, odavno je „uništena«, kako bi rekao dobri rabin (ili možda ne bi, jer je, čini se, diskretna i uviđavna osoba). No možda je još važniji razlog nereagiranja i ravnodušnosti kršćana što su oni, s jedne strane, već otvrdnuli i na najperverznije „stečevine« zapadne kulture, pa su postali posve apatični, a s druge se i sami smatraju „suvremenima«, dijelom te vrlo glasne i imperativne ideologije, ili se pak užasavaju pomisli da ispadnu „bijele vrane« koje će biti nemilosrdno ismijane i odbačene. No kao što pokazuje primjer hrabroga rabina, istinske je, vječne vrijednosti još i danas (srećom!) vrlo teško tupavo ismijati.

Sučeljeni, dakle, s tako razornom poplavom poganske (primitivne i blesave) divinizacije „slobodnoga« seksa, pa čak i s njegovim represivno normativnim uspostavljanjem, moramo se zbilja upitati postoji li mesijanski, čudesno „ljekovit« učinak te moderne stečevine na biće, stanje i dobrobit čovječanstva, ili je to puki, perfidno, s tko zna kakvim ciljem skrojeni mit, pa svi time opsjednuti ljudi zapravo vjeruju u tlapnju (kao uopće u svim represivnim, fanatičnim ideologijama), te svoj život, tjelesne i umne sposobnosti, kao i nebrojene mogućnosti ljudskoga bića, zapravo stavljaju u službu nestvarne, uske, zaglupljujuće, pogubne iluzije, ideologije koja nekome „ide u račun«, a seks, kao vrlo primamljiv mamac, koji se prihvaća bez mnogo ispitivanja i preispitivanja, idealan je za razne skrivene i mutne „sile«, koje, za vlastitu korist i promaknuće, nesmiljeno manipuliraju „spolnim oslobađanjem«, pogotovo kod primljivih mladih osoba.

A kao svaka ideologija, tako i ova traži brojne ljudske žrtve. Svaka ovisnost i traženje nužno sve jačih užitaka može prijeći u bezobzirno, beskrupulozno

nasilje i (često patološku, sadističku) želju za dominacijom, a spolno ponašanje vrlo lako zadobiva posebnu destruktivnost, pa spolna ovisnost i opsjednutost često dovode do svakovrsnog zlostavljanja, čak i ubijanja, a žrtve ponekad umiru na najstrašnije načine, o čemu svjedoče opisi postupaka brojnih spolnih manijaka – serijskih ubojica, gdje je riječ o možda najstrašnijim smaknućima što ih pozna ijedna ideologija u povijesti. Je li, dakle, nesputana, razularena spolnost krajnje oslobođenje, je li seks, kao što se često tvrdi, najveća potvrda „životnosti«, najbolja „oda životu«, ili je, naprotiv, nesmiljeno zarobljavanje, koje može odvesti i u smrt? Ima li stvarne razlike između najkrvavijih serijskih ubojica, recimo Johna Waynea Gacyja, ili Jacka Trbosjeka, i Berije ili Goeringa?

S itekako dobrim razlogom gotovo sve religije i velik dio filozofije preporučuju spolnu umjerenost, ovladavanje sobom, svladavanje strasti, oslobađanje od „svjetovnih užitaka i naslada« i asketizam kao nužno pročišćenje na duhovnom putu prema mogućnosti dubljih spoznaja i prema stanju „više razine svjesti«, kad nas više ne zarobljavaju i ne sputavaju utezi strasti i „niskih«, zapravo lažnih slasti. Mislioci već tisućama godina tvrde da samo pročišćenje od tih ovisnosti vodi na put prema istinskom oslobađanju bića, prema bilo kakvom stvarnom uvidu, spoznajama i stjecanju duhovnih moći, a sve drugo vodi kaotičnoj tiraniji puko tjelesnoga (pa zato vrlo deficitarnoga) i degeneraciji duha, do kakve je danas uistinu došlo, i to na globalnoj razini. I religije i mudroljupci jednoglasno tvrde da je stalno pročišćavanje od nedostojno kaotičnoga i „nečistoga«, dakle i od nekontrolirane, opsjedajuće spolnosti, nužni preduvjet, *condicio sine qua non*, svakoga puta duhovnom oslobođenju, napredovanju, širenju i uzdizanju, jer sve važne spoznaje i uvidi skrivaju se „s onu stranu« isključivo „ovozemaljskoga« vela, kako kaže budizam, koji nam beznadno zastire pogled. Premda je to što smo naveli apsolutni tisućljetni konsenzus religija i mudrosne misli, glupani zaslijepljeni „nužnošću«, „neizbježnošću« i „svetošću« puko (žalosno nedovoljno) tjelesnoga tvrde, primjerice, da ni sam Mesija, Krist, na svom blago rečeno jedinstvenom duhovnom putu, nije trebao, a ni mogao nadvladati ono inferiorno tjelesno, nego se sasvim „naravno« prepuštao spolnim odnosima, ženio se i što sve ne, jer to je, prema takvim „teolozima«, posve u redu, dok, tvrde oni, na Isusovu prevladavanju „ovozemaljskoga« i na Njegovoj čistoći inzistiraju samo „zatucani fanatici« i „mračnjaci« koji skrivaju „svijetlu istinu«. Ako u današnjemu svijetu uopće postoji demonsko podmetanje i izvrtanje, onda su takve teze dobar primjer, samo što su možda odviše glupe čak i za sotonsku varku.

Oduvijek je dakle postojao mudrosni konsenzus o pročišćenju od jednostranoga i kaotično prolaznoga, pa zato inferiorno „niskoga« ovozemaljskoga (daleko od toga da bi ta ideja pripadala isključivo „mračnim puritancima«, bila je duhovnom stečevinom najumnijih ljudi u povijesti čovječanstva), dok se seks, koji je u biti tek obična tjelesna funkcija izbacivanja i primanja sjemena, pa je neprikladan za mistifikaciju i divinizaciju, svodio na ono što i jest: na nagon i želju za prokreacijom, čija se jedina „mističnost« uspješno ostvaruje samo unutar ljubavi čiji je spolnost dio, dok sama ljubav (šira, tajanstvenija i važnija od svoje tjelesne strane) spada u predjele duhovnoga, pa je dio sveopćeg duhovnog napredovanja i spoznaje, koja se širi daleko izvan i iznad tjelesnoga, uvelike transcendirajući ovozemaljsko. Zaljubljenici u mudrost oduvijek su tvrdili da je upravo *to* bitno, a seks kao glavna, „sveta« pokretačka snaga intimnoga ljudskoga svemira zapravo ne postoji, nego su takve ideje iluzorne, znače zaslijepljenost i puki su izgovor robova tjelesnosti, koji se više nisu u stanju osloboditi svoje ovisnosti, ili se naprosto ne mogu uzdići iznad primamljivih banalnosti koje su ih podjarmile.

No možda se, kao što smo rekli, takve ideje o bitnoj ulozi „božanstvene spolnosti« u biću šire iz perfidno ideoloških razloga, njima se želi zapriječiti duhovno (i vjersko) kao „ideološki neprijateljsko«. Bio je to slučaj s komunističkim uzdizanjem „slobodne ljubavi«, a u ideološkom pogledu nešto se vrlo slično događa i danas. Ideologije (u novije vrijeme komunizam i nacizam, ali i današnja liberalna ideologija) oduvijek su beskrupulozno manipulirale idejama o „savršenim« (primjerice „arijevskim«) tijelima i tjelesnošću, o važnosti tjelesnoga i o spolnosti, pa su spolnost prenaglašavali i pokušavali je kontrolirati (Lebensborn), nastojeći ovladati ljudskim pogledima na seks, kako bi svojim „podanicima« pošto-poto ucijepili određene (ropske) stavove. Primjerice, i komunističke i nacističke promidžbene plakate krasila su snažna, „savršeno oblikovana«, uglavnom razgolićena muška i ženska tijela, simboli „napretka«, „oslobođenja«, „rase«, „idealnoga društva«, ili čega sve ne. S druge strane, svaka je velika civilizacija do sada, od poučno mitskih Sodome i Gomore, preko Grčke i Rima, propadala u vrtlogu razularene spolnosti, koja je tako postala povijesni pokazatelj ljudskih stranputica i kraha, dijelom i zato što se od te vrste opsjednutosti, koja posve obuzima, oslepljuje i obesnažuje duh, povijesno više nije imalo kamo ići, jer svaki napredak u biti znači pobjedu velikih ideja, oštroumnih pronalazaka, dakle oštrine pročišćenoga ljudskoga duha, koji, na kraju, jedini postoji u stvarno nadahnjujućem, oslobađajućem

i osloboditeljskom smislu, a nikako ne znači pobjedu slijepoga robovanja i ovisnosti.

Danas je jasno kako su pogledi „proroka spolnoga oslobođenja« bili u najmanju ruku jednostrani, nategnuti, beznadno manjkavi, površni, neistiniti (ponekad zbilja sotonski), a zapravo su značili subjektivnu zabludu, puko robovanje i opsjednutost jakim, širokom ljudskom biću nedovoljnim užicima, koji priječe pristup duhovnim i intelektualnim dubinama, a k tome su najčešće zaglupljujuće monotoni. Poslije duge, razmahane i otupljujuće „seksualne revolucije« možemo zaključiti da seks, u onom obliku kakav su propagirali ti „veliki svećenici oslobođenja« zapravo uopće ne postoji, pa su ta „velika ideja« i njome potaknuta „spasonosna revolucija« brzo degenerirale u trivijalno bljezgarenje i dosadnu bezidejnost, a njihove najznačajnije i najdojmljivije posljedice i postignuća tek su glupi filmovi, beskrajni niz blesavih TV emisija, zabrinjavajuće opadanje istinske, složene umjetnosti uopće, besmisleno, posve isprazno lutanje i posrtanje mladih (i ne tako mladih), a na ozbiljnijoj razini tu su nažalost i brojne ljudske žrtve, što sve samo potvrđuje da su toliki žarki mistici svih vjera i naučavatelji mnogih filozofija i etika tijekom tisućljeća imali pravo – spolni nagon, koji je samo jedan (nipošto najvažniji) dio ljudskoga bića, treba obuzdavati, kontrolirati, a u biću ga postaviti ondje gdje mu je i mjesto. To je izvanredni užitak koji je glupo precjenjivati, izdvajati ili mistificirati, no najplodniji je kad ga impregnira spajanje s duhovnom, neopipljivom stranom naše unutrašnjosti i to preko istinske ljubavi koja nadahnjuje i omogućava cjelokupni razvoj našega mnogodimenzionalnoga bića, a taj je razvoj zapriječen, isušivan i zaslijepljen svom tom kaotičnom, zaglušnom rikom što grmi već desetljećima, a da ipak nije uspjela prigušiti jednostavnost i dubinu riječi: „Muško i žensko stvori ih«, nego je samo još jedna od zabluda, stranputica i laži našega vremena.

Ne možemo uvijek znati što je istina, ali uvijek moramo znati što je besramna laž i manipulacija, moramo ih biti u stanju samosvojno prepoznati (makar kako te laži i manipulacije bile impregnirane zaglušnom vikom i nasilnim nametanjem), jer samo tako možemo napraviti apsolutno nužni korak do bilo kakve istinske spoznaje.

Paranoik

Gdje si Oče
zašto si me ostavio?

Pribio paranojom previsoko
dodijelio mi ulogu Razapetog
svijet se okreće oko mene
kao vrtuljak smrti
visim u vis
naopako

Plašim se otvoriti paket
da u njemu nije kakva bomba
na ulici gdjekad osjećam da me prate
ulaze za mnom u autobus
paze kamo idem
smjenjuju se dok putujem i presjedam
prisluškuju telefon
za vrijeme TV dnevnika
nazivaju me iz inozemstva da bi me pitali
što mislim o nečem
provociraju me buntovnim prijedlozima
pamte moje misli
posvuda naslućujem žbire
među kolegama, znancima, čak prijateljima
gdje nas je deset okupljeno u tvoje ime
tu je i žbir među nama
plašim se izreći što mislim
na Novu godinu u ponoć
kada se vani puca
navlačim zastore
da me ne pogodi zalutali metak
strašno je biti paranoik
u olovna vremena

Učinilo mi se da me hoće vrbovati
u svoju žbirokratsku mrežu
znaju da sam ustrašeniji od zeca
kao narkić stisnut silnom mukom
kao ovisnik bez droge
kao mučenik pod čavlima
lako me je slomiti
dovoljno mi je pokazati mali prst
i ja se svijam od užasa
barem tako oni misle
hotimično mi se pokazuju na ulici
da vidim da me prate
da se slomim
i potražim utočište u moćnika
a ja hodam gledajući u pod
da nikoga ne vidim
i hvatam se tvojih skuta
Bože
držim te za ruku
osjećam da si tu
da mi je dolinom smrti proći
neću se slomiti

Polako nestaju ti nesporazumi
kadšto me nespretno prate
ne znaju da sam iskusan u praćenjima
vjerojatno ne znaju tko sam
sumnjivo se ponašam
pišem pjesmu na groblju
vide: sjedim i zapisujem
čudno!?
možda želim podmetnuti bombu
pod neki spomenik?
zamišljen ulazim u tramvaj
pa opazim da sam ušao u pogrešan
siđem u zadnji tren
a oni pomisle da sam vješti špijun

koji mete svoj trag
ili hodam ulicom rastresen
pa se vratim po ono što sam zaboravio
možda se vježbaju na meni?
treniraju svoje kadrove?

Možda pravim smutnju
kao što to već paranoici rade
primjećuju ono što rijetki
vide
jedan mi je kulturni žbir to ovako objasnio:
para-noesis znači: mimo, pored znanja
znači: blizu znanja, preblizu
skrivenog znanja
o pastirima i ovcama
o čuvanima i čuvarima
paranoici su nezgodni
previše toga vide
neobičnim ponašanjem privlače pažnju
nehotično love lovce
kao gromobran što privlači munje
najbolje ih je vrbovati
paranoici posjeduju sjajne žbirske talente
mogli bi biti vrlo korisni
ako nisu glupi, ni sasvim ludi
ako posjeduju dar zapažanja
laskam si, utvaram
da bih bio dobar žbir!
paranoik paranoični
uvijek silno važan
u tuđim očima

Misao mi se vrti kao vrzino kolo
utvarana utvara što utvare stvara
u grobaru vidi žbira, u žbiru grobara
vrti se okreće, kad će stati?

Usredotočiti se pred Tvojim licem
smiriti buku mrtvačkoga plesa
osloniti se o tvoje rame
čuti tišinu
blizinu
patnju tuđu
još dublju i trajniju

Posvuda naokolo
sirotinja
glad, strah i jad
žbir na ulici obični je prosjak
ili radnik koji mjesecima
nije primio plaću
vidim: poderane cipele
- Koji žbir nosi poderane cipele?
rekao je Matoš pokazavši svoje

Čujem majku kako priča o svojoj
bolesnoj kćeri
dvoje mladih gledaju se ozareni
mladići glasno pjevaju
posvuda si zapričan u život
Bog u tramvaju

Nema žbira, niti ih je ikada bilo
oni žive u nekom svojem svijetu
u mjehuru sapunice odletješe u nebo
boje tvojih očiju

Živan BEZIĆ

Hermetska hermeneutika

Možda će se netko začuditi neobičnom i tajnovitom naslovu ove studije. Ipak pravome čuđenju nema mjesta. Najprije zbog nekoga dalekog korijenskog srodstva obiju riječi. A zatim i stoga što hermeneutika doista nosi sa sobom određeni vid hermetizma.

Oba naslovna termina imaju očito zajednički korijen u imenu Hermes. Prvi je, u oblicima hermetizam (imenica) i hermetski (pridjev), nastao po egipatskom mitskom božanstvu alkemije Hermesu Trismegistosu (prevedeno: tri puta najveći!) poznatome po zatvorenosti, tajnovitosti i nerazumljivosti njegova jezika. Hermetizam je dakle jezična zatvorenost, a stil koji mu odgovara jest hermetski, neproziran i teško razumljiv. Hermetičari se stoga redovito služe ezoteričkom frazeologijom.

Izričaj hermeneutika je plod helenskoga genija. U grčkoj mitologiji je Hermes božanski glasnik olimpijskih bogova, vrlo vješt u govorenju i koji ljudima tumači izjave olimpijskoga panteona. Njegov je posao tumačenje božanske volje (hermeneia, hermenein) a vještina tumačenja je *hermeneutike tehne*. I pitijski svećenik, koji u Delfima tumači božanske poruke, je *hermeneutes*. (1)

Kako su pojmovi, termini, postupci i učinci hermeneutike malko mutni i zagonetni, mi ćemo ih u ovom eseju pokušati otvoriti i odključati.

Što je hermeneutika?

Ako hermeneutiku definiramo poznatom odrednicom kao »znanje i vještinu tumačenja«, onda njezino pravilno razumijevanje počiva na izpravnom poimanju tih triju izraza. Znanje je temeljni pojam i termin. Ne možeš tumačiti ono o čemu ništa ne znaš. Znanje ima svoj objekt. Možeš tumačiti samo ono što znadeš i u što si upućen. Stoga nas znanje upućuje na znanost. To je razlog zašto hermeneutika spada u kategoriju znanosti.

Budući da je znanost usvajanje i sustavno priobćavanje nekog znanja, potrebna joj je i izvjesna vještina i sposobnost priobćavanja. A ta se može razviti u pravu umjetnost, u uspješnu retoriku ili tehniku (Schleiermacher veli: »Das Auslegen ist Kunst«). U tu svrhu su joj potrebne i znanstvene metode kao i svakoj znanosti. Okosnicu hermeneutičke metode čine: a) noematika, teorija

znanja i smisla, b) heuristika, traženje tog znanja i smisla te c) proforistika, tj. iznošenje, izlaganje i formuliranje smisla.

Što se tiče tumačenja, ta sveslavenska posuđenica izgleda da nam je došla iz semitskog prajezika (tergum, odnosno targum) ili pak iz turkijskoga jezičnog areala (tylmač). Uz nas, a možda i od nas, posudili su je neki drugi jezici, npr. njemački (dolmetschen, Dolmetscher). Osim najčešćeg izraza tumačenje još se upotrebljavaju termini: izlaganje, objašnjenje, interpretacija, analiza i komentar, te s još užim značenjem suživljavanje (erleben) i suosjećanje (einfühlen) s originalom.

Hermeneutika je stara kao i ljudski rod. Već su i najdrevniji ljudi tumačili svjetske tajne pomoću mitova i legendi. Stari su Židovi trebali tumače za Bibliju (rabini, Talmud). Isus je svojim učenicima često morao tumačiti proroke i svoje vlastite izjave. Patristika je tumačeći Sv. pismo postavila i temelje kršćanske teologije. Sva je srednjovjekovna teologija (skolastika) zapravo tumačenje starih svetih textova.

Značajka stare teologije i hermeneutike jest u tome što su one tražile istinu u svetim knjigama i kršćanskoj tradiciji, i to tako da se subjekt (ljudski um) prilagodi objektu (stvarnosti). Nova je hermeneutika izokrenula smjer tumačenja. Ona nastoji objekt prilagoditi subjektu. S time su započeli protestanti poslije Lutherova prijevoda Biblije na narodni jezik. Ne samo da sveti text ima svoj (nadahnuti) smisao, već mu ga daje i sam čitatelj budući da nas u čitanju Sv. pisma svakoga nadahnjuje Duh Sveti. (2)

Osim toga, stara se hermeneutika više služila dijakronijskim metodama, a nova sinkronijskim tekovinama. Međutim, u doba prosvjetiteljstva jedini je nadahnitelj i tumač svega ljudski razum, pa se hermeneutika okrenula prema racionalizmu. Stoga Dilthey temelji hermeneutiku na njezinim metodama, a to još u većoj mjeri čini glasoviti hermeneutičar Gadamer (»Wahrheit und Methode«). On ne prihvaća za pokretače hermeneutike duet subjekt-objekt. Cilj je hermeneutike »verstehen«, a ne »erklären«. Po mjemu su tri glavne njezine faze: 1) traženje smisla texta, a ne misli pisca, 2) existencijalna aplikacija onoga što text znači za čovjeka, 3) uklanjanje predrasuda, uzimanje u obzir i tuđih horizonata te pravilna upotreba jezika, jer ovaj izražava bit svijeta.

Wittgenstein traži izkustvenu provjeru svake izreke i odgovarajuću »jezičnu igru«. Tu istu igru hoće Mitschell i u teološkom govoru, a po Ramseyu nju provjerava i tumači samo vjera. Heidegger gradi svoju filozofiju na pojmu »Sein«, a hermeneutiku na pojmu »Dasein« (a to je čovjek). Kako je čovjek »homo loquens«, njegovo je glavno oruđe rada upravo jezik. Semantika se pretvara u

hermeneutiku, čiji je cilj »sagen« i »zeigen«. Za P. Ricoeura hermeneutika je tumačenje simbola, osobito pomoću analogije, alegorije i mita. Glavna je svrha hermeneutike tumačenje mita.

Ako bacimo pogled na cijeli povijesni hod hermeneutike, vidimo da je ona bila najprije tumačenje mitova i svetih textova (poganska oracula, židovska i kršćanska Biblija, islamski Kuran i brojni srednjovjekovni komentari), zatim je postala dio filozofije (Husserl, Dilthey, Heidegger, Gadamer) te najzad sveobuhvatna znanost svih znanosti (Bečki krug, Londonski krug, analitička filozofija). U ovom osvrtu na povijest hermeneutike mogli smo opaziti i njezinu moć i njezinu nemoć. Moć su joj davali poganski misteriji i delfijska proroštva, židovsko mesijanstvo i kršćanska exegeza, muslimanska fetva i astrološke fantazije. No, uza sve to ostaju neriješene i nerješive mnoge izazovne tajne svijeta. U svojoj najvećoj dubini i u svojim najvišim zaletima kozmos ostaje nedokučiva tajna. To pošteno priznaje i samo Sv. pismo: »Cunctae res difficiles, non potest eas homo explicare sermone«. (3)

Suština hermeneutike

Koja je glavna svrha hermeneutike i u čemu se sastoji njezina suština? Većinski odgovor hermeneutičara glasi: suština hermeneutike jest čovjekova *orijentacija* u svijetu. Naravno, ne misli se na geografsku ili lokalnu orijentaciju na terenu. Riječ je o misaonom i smislenom snalaženju čovjeka u njegovoj ukupnoj okolini, posebno o pravilnoj orijentaciji u (o)pisanom svijetu oko sebe.

Polazeći s tih postavki, *sadržaj* hermeneutike možemo sagledati u sljedećim temeljnim elementima:

1. ustanoviti koji je izvor i podloga naših briga, dvojbi i sumnji,
2. uočiti probleme i nejasnoće početne podloge ili izvora,
3. pokušati tumačenje upitne podloge, odnosno izvora,
4. shvaćanje i razumijevanje upitnoga i nejasnoga.

Što zovemo *podlogom* ili izvorom hermeneutike? To su u prvom redu brige, dvojbe, sumnje i nesporazumi s okolinom u kojoj živimo. Naša je okolina naš svijet. Ona se sastoji od stvari, ideja i ljudi. Posebna briga nas kršćana i vjernika jest: kako se u ovakvom svijetu spasiti od zla i postići vječni spas? Ili, kako kaže jedan auktorski tim: »shvatiti ljudsko odkupljenje kao suvremeno zbivanje i time u njemu sudjelovati« (4).

Inače izvor svih briga svih ljudi, pa i nevjernika, jest existencijalne, materijalne, obiteljske, profesionalne, ekološke, moralne i svjetonazorske naravi. Posebni razlog za hermeneutske brige jesu *pisani* textovi, stari i novi. No, budući da pisanoj riječi obično predhodi govorena, hermeneutika se zanima i izrekama, odnosno živom riječju. Kako je jezik pun simbola, hermeneutika se mora pozabaviti dešifriranjem svih mogućih jezičnih znakova. Točno je govorio P. Ricoeur: »Le symbole donne à penser.«

Kako svaki text ili izreka nosi u sebi neku *poruku,* zadaća je hermeneutike da je ona odkrije i razumije. Poruka se krije u dubinama misli, u sferi osjećaja ili poticaju na djelo. Svejedno je krije li se u starim ili novim izvorima. Hermeneutika je želi odčeprkati, oljuštiti joj koru i izvući je na svjetlo dana. Od onoga što je nejasno ona mora izvući jasnoću i smisao.

Dakako, pri tom odkrivanju i objašnjavanju mogu nastati *problemi* i poteškoće. Možemo ih prije svega naći u terminologiji kojom se služimo. Stoga treba odmah na početku odrediti značenje, obseg i doseg svakome terminu. Kako je jezik pun znakova i simbola, ne možemo ih ignorirati ni mimoići, već moramo zaviriti u »pozadinu znaka«. Ako naiđemo na već ustaljene kodove, treba poštivati njihovu već odprije prihvaćenu funkciju. Znamo da svaki upitni text ili izvor pripada nekoj konkretnoj situaciji, u kojoj je nastao i iz koje ga ne smijemo izključiti, jer bi inače izgubio svoj »raison d' être«. Isto tako nema texta bez kontexta koji dominira u njegovu bližem okruženju ili u konstelaciji općenitoga.

Dakle, radeći svoj posao hermeneutika treba ići ovim putem: a) ona mora doći u kontakt s textom ili upitnim događajem, dobro ga upoznati i gotovo doživjeti (erleben), b) razumjeti ga, shvatiti, upoznati njegovu logiku i poruku (erklären) i c) objasniti ga sebi i drugima, uvjerljivo ga protumačiti (dolmetschen). Za taj je postupak Bergson pronašao vrlo zgodnu usporedbu. On tumača prispodobljuje plivaču roniocu. Ovaj mora najprije a) sići u more, zatim b) zaroniti u njegove dubine i napokon c) iz njih izroniti s novim ulovom i znanjem. Hermeneutika proživljava dramu ronioca.

Tek poslije svih tih testova tumač smije pristupiti svome glavnom poslu – *tumačenju.* Može li se tumačenje osloniti jedino na riječi texta ili rijeka? Ne može i ne smije. Već smo rekli, svaki se text mora staviti u njegov kontext ako ga se želi pravo razumjeti. Stoga je s podpunim pravom rekao Zettel: »Wie ein Wort verstanden wird, das sagen Worte allein nicht.« (5) Ne smije se zaboraviti da pisac piše radi čitatelja. Stoga u procesu tumačenja ima svoju riječ i čitatelj,

recipijent. Na tu ulogu upozorava i Gadamer kad veli da je istinska tematika hermeneutike odnos čitatelj – text, a ne čitatelj – pisac.

Jednom napisani ili izrečeni text posjeduje svoje objektivno značenje sam po sebi »sicut stat et jacet«, bez obzira na to što je pisac želio reći. Čitalac ima pravo na vlastito čitanje i viđenje onoga što je javno izkazano, odnosno objelodanjeno. No, čije god gledište zauzeli, piščevo ili čitateljevo, bez uvida u obje vizije naša će hermeneutika hramati i po svoj prilici postati subjektivna.

Tumačenje je čin prosudbe, akcija uma i srca. Ali nije samo akcija jedne strane, ona je međuakcija dvaju partnera. Hermeneutičar pri tome unosi svoj dio, koji gubi važnost ako nije objektivan i svestran. Tumačenje je sud i prosudba, zato mora paziti kako će presuda biti formulirana. Razumije se, u stvarnim, pravednim, objektivnim i točnim riječima. Poslije heuristike naime dolazi na red proforistika.

Dakle, sadržaj ili suština (substance, Sache, contenuto) neke poruke odnosno izreke izriče se jednom tvrdnjom ili izričajem (statement, Aussagesatz, asserto) pomoću jednog izražajno-govornog čina (speech act, Sprachhandlung, atto verbale). Tek na taj način tumačenje postaje zaokružena cjelina.

Poslije upoznavanja hermeneutičkog izvorišta, iztraživanja njegove problematike te tumačenja nastalih sumnja, briga i dvojbi možemo računati na *razumijevanje* izpitivanoga (verstehen) i konačnu orijentaciju u rješavanju zagonetke. Shvaćanje i razumijevanje plod su cijeloga hermeneutičkog procesa. On se nije mogao zadovoljiti samo pojedinačnim elementima texta-testa, ni pojedinih semema i morfema. Ukupno značenje svih segmenata nadvisuje zbroj pojedinih dijelova (holizam). Ako je subjekt hermeneutičke analize smješten na visokoj razini, na jednoj višoj vidilici, ima pred sobom veće i šire obzorje, vidi više i dalje. Horizonti su mu povećani i prošireni.

I još je nešto važno imati na pameti u fazi razumijevanja. Naime ne radi se o tome da se odkrije istinitost izpitanoga texta (podrazumijeva se da je on autentičan), već samo o njegovu značenju i smislu. Meta mu je misao i smisao, a ne istinitost. Traženjem istine bavi se gnozeologija i epistemologija, a ne hermeneutika. Za modernu hermeneutiku nije važna ortodoxija, nego ortopraxa. Ortodoxija je ionako nemoguća zbog današnjeg pluralizma i relativizma. Stoga je za nju vrjednije izkustvo i praxa. Oni su za nju danas glavni izvori vjere (6).

Radi toga hermeneutika mora završiti u vjerskoj i kulturnoj komunikaciji ili dijalogu te ne smije nikako vrijeđati tuđe znakovne kodove. R. J. Schreiter iznosi neke primjere pogrešne komunikacije u krivoj religioznoj inkulturaciji. Tako su prvi kršćanski misionari u Japanu izticali zastavu sv. Jurja na kojoj

svetac ubija zmaja, a nisu znali da je zmaj simbol cara i vrlo poštovani japanski znak, što je bio teški promašaj. U Indiji je jedan misionarski par stigao u selo s mačkom u naručju ne znajući da je tamo mačka simbol vještice. U susjednom je kraju jedan misionar okupljenoj masi snažno najavio da je došao »osvojiti njihove duše za Krista«. Naišao je na odpor jer oni nisu bili spremni nikome ustupiti svoje duše (7).

To što hermeneutička teorija treba završiti u praktičnoj životnoj primjeni, dobra je stvar. Svojom korisnom aplikacijom hermeneutika oplođuje i obogaćuje ljudski život.

Hermeneutički tipovi

I kao teorija i kao pragma hermeneutika može biti i jest raznolika, pa je moramo upoznati i u njezinoj tipologiji. S obzirom na njezin sadržaj prvobitna i najstarija jest ona vjerska, a profana se pojavila dosta kasnije. Hermeneutika je najprije u službi svetoga, kulta i vjere (sv. Anselmo: »Credo ut intelligam«) a kasnije se profanizirala i sekularizirala. S obzirom na polazišta ove posljednje, može se klasificirati u hermeneutičku teoriju (E. Betti), hermeneutičku filozofiju (Heidegger, Gadamer, Ricoeur) i kritičku herneneutiku (Habermas, Apel, Marcuse).

U pogledu *metodike*, na koju se mnogo pazilo u kršćanskoj exegezi, u svetim se knjigama razlikovao »sensus litterarius« (što ga i danas rabe fundamentalisti) i »sensus symbolicus« ili »allegoricus«. Teolozi su više njegovali biblijsku analogiju, a moralisti ćudoredne norme. Kod pisanih dokumenata više se pažnje poklanjalo gramatičkoj ili semantičkoj analizi. Razlikovalo se duh i slovo svetih knjiga, jer je već i sv. Pavao znao da »slovo ubija a Duh oživljuje« (2 Kor 3,8).

U suvremenoj su se hermeneutici stručnjaci opredijelili po tome što su se neki postavljali na stajalište auktora, a drugi na stajalište čitatelja. Neki su se prizivali na subjektivnu a neki na objektivnu hermeneutiku. Gadamer je nastojao biti objektivni metodičar, ali je priznavao sva prava čitatelja. Smatrao je da je cijeli ljudski vijek samo golemi pokušaj tumačenja. Odatle njegovi postulati: 1. upoznati svijet u njegovoj tajnovitosti (die Sache), 2. propitivati ga u horizontu ljudske existencije i 3. osloboditi ga od svih predrasuda. Ricoeur je najviše »jašio« na simboličkim metodama, ali je svratio pozornost javnosti i na odnos hermeneutike naspram ljudske svjesnosti, pa je očitovanje svijesnoga nazvao »hermeneutics of the patent«, a sakrivanje tajnoga, podsvjesnog i nesvjesnog »hermeneutics of the latent«.

Općenito gledajući, u suvremenoj hermeneutici možemo razlikovati četiri globalna smjera:

1) *tradicionalni,* koji je još uvijek živ i prisutan najviše među katolicima, ali i među protestantima (fundamentalisti, Pannenberg),

2) *existencijalni* s naglaskom na službu životu i praxi (ortopraxa, moral, demitizacija, Bultmann),

3) *političko-društveni,* koji se izravno upliće u socijalnu, ekonomsku i političku ustrojbu modernog svijeta (Bonhoeffer, Metz, Moltmann, Gutierez, Assmann i dr., teologija oslobođenja),

4) *profana* hermeneutika, koja se očituje u pojedinim aspektima moderne interpretacije: povijesna, narativna, sekularistička, »mrtvoga Boga«, kulturna, lingvistička, psihoanalitička, marxistička, materijalistička, dijalektička, kritička i sl.

Slobodniji oblik hermeneutičke metode jest *parafraza,* koja se sastoji u (jasnijoj) preinaci originala, kad se tuđi text prepričava vlastitim riječima, osobito nejasna mjesta. Izvornik ostaje samo temelj novog izdanja prvobitne edicije, koje znade biti i njegova izdaja ako mu se podmeće novo ili drugačije značenje.

Hermeneutika dolazi do izražaja naročito onda kad se radi o jezičnoj pretvorbi, naime kod *prijevoda* s jednog jezika na drugi. Oko opravdanosti prijevoda nema nikakva spora, to je općeprihvaćena potreba ljudske komunikacije, ali se i tada uvijek postavlja ključno pitanje: je li prijevod vjeran originalu? A što znači biti vjeran? Poznato je da prijevod može posvetiti glavnu pozornost točnu prijenosu njegova vanjskog oblika, tj. njegova jezičnog instrumentarija, pa se obično takav prijevod zove »doslovan«. No postoji i drugačiji oblik prevođenja, kad se prenosi više duh fraze ili diskursa, a ne njegova formalna istovjetnost. Taj je problem nama već poznat po onoj dilemi: duh ili slovo? Sastoji li se dobar prijevod u vjernosti duhu ili slovu originala?

Tu se hermeneutika nalazi u procijepu. Ako se prikloni samo jednoj od spornih opcija, ne može biti govora o punoj vjernosti. Idealno bi bilo spasiti obostruku vjernost, što je jedva moguće. Kojemu se onda »prikloniti carstvu«? U tom se procijepu moderni prevoditelji radije odlučuju za misaonu vjernost.

Posebna vrsta hermeneutike jest tzv. *exegeza*. Ona je najstarija tumačenjska vrsta, poznata već i u mitološkim vremenima. Sastoji se u tumačenju pradavnih svetih knjiga, vjerske, obredne ili bogoslovne naravi. Tumačenje je obično bio posao svećenika i »književnika«. Veliki religiozni pokreti se redovito pozivaju

na svete knjige kao izvore svoje vjere. Često se nazivaju i »religijama knjige«. Pošto sve knjige imaju jezičnu (slovo) i sadržajnu dimenziju (duh), u njihovu tumačenju znaju nastati prijepori, natezanja, borbe i raskoli oko pravoga smisla textova. Kršćanstvo se, prema sv. Tomi Akvinskom, opredjeljuje za duh a ne slovo: »Actus credentis non terminatur ad enuntiabile, sed ad rem.« (8)

Stara se crkvena praxa u exegezi uvijek ravnala po načelu »non nova, sed noviter«. Ona nije uvodila novosti u jezgru i sadržaj svoje vjere, ali se nije bojala ni novih smjelih formulacija, ako su bile potrebne i točne. Sličan je postupak primjenjivala i u novije doba kad su se pojavili tzv. »filozofi sumnje« te kršćanska hermeneutika nije uzmicala ni pred njima i njihovim dubiozama. No, budući da neki izrazi i riječi s vremenom mijenjaju ili variraju svoja značenja, crkveni učitelji moraju biti stalno budni i ažurni u svojoj službi. (9)

Obično se drži da je hermeneutika suhoparna, knjiška i teoretska znanost, odvojena od kipućeg života izvan nje. Naprotiv, ona je zapravo uvod u praxu, pragmatiku i praxeologiju. Iz idejne sfere ona završava put u etičkoj, a ethos je djelo, rad. Doduše, znanost započima od uvida u stvarnost (Sein), pa tako i hermeneutika. Premda joj je začetak u ontologiji, ona teži punini stvarnosti (Sinn), a punina je misao + djelo, dakle deontologija.

Ušavši u smisao realnosti – napisane, usmene ili bilo kako šifrirane – hermeneutika nam istodobno nudi pobudu i motiv za djelovanje, želi odkriveni smisao učiniti korisnim, tj. utjeloviti i oživotvoriti ga. Onako kako zamišlja sv. Ivan O Logoz sarx egeneto. Stoga je tumačenje poticaj na ostvarenje te je vrijedno pokrepe, okrepe i stvarna krepost u akciji. Životna krepost i krepkoća. Hermeneutika je na svom početku samo teza da bi na kraju bila sinteza misli i djela, tj. djelotvorna znanost.

Uvjeti za dobro tumačenje

Već nam je dobro poznat glavni cilj hermeneutike: pravilna orijentacija u magli ideja. Njezin je specijalni zadatak znati protumačiti i razumjeti upitnu stvarnost, osobito kad je zadana u pisanom ili znakovnom obliku. Formalno stajalište s kojega djeluje jest odkrivanje i razumijevanje ponuđenog texta, koji je onda i test za uspješnog tumača. Za taj mu je posao potreban inteligentan i metodičan rad. Dakle, prikladne metode.

Metode igraju bitnu ulogu u razvoju svake znanosti, pa tako i u tumačenju. Do istine je moguće doći istom preko smišljenih, planiranih i logičkih postupaka iztraživanja. Premda sve znanosti imaju neke svojstvene i korisne metode, sve se opet služe svojim posebnim i za sebe prikladnim slijedom i rasudbama. U hermeneutici se počelo s povijesno-kritičkim i povijesno-oblikovnim metodama. Prva inzistira na stvarnim elementima povijesnih izvora, a druga više na njihovim jezikoslovnim uvjetima. Fenomenološka se metoda zanima za pojavne danosti epohe. Fenomenolozi žele »die Sache selbst zum Sprechen zu bringen«.

Empirijske metode unose u proučavani izvor ondašnje i sadašnje izkustvo aktera i okoline. Sociološke metode iztražuju društvene faktore i okruženje izvornog subjekta. Dijalektičke se metode najradije zaustavljaju na suprotnostima i antinomijama samoga izvornoga fakta. Svaka od njih sebi postavlja donekle različite podciljeve i do njih stupa djelomice različitim putovima (metoda znači put).

Mnogobrojni zvani i nezvani hermeneutičari pokušali su sve svoje metode i postupke zaokružiti u tzv. hermeneutički krug. Neki ga zaokružuju posebnim finesama i obuhvatnim argumentima, a drugi se ponašaju holistički. Oni naime žele iz dijelova texta doći do cjeline, a iz cjeline izvući potrebne dijelove. Zar tim postupkom i sami ne pridonose toj vrtnji u istome začaranom krugu!?

Glavno sredstvo tumačenja kojim se hermeneutičari služe jest ljudski *jezik*. On to može vršiti jer je sustav govornih znakova, preko kojih se na simbolični način reflektira tajna izvora koji nas zanimaju. Svi problemi i tajanstva kriptograma naziru se u vrelu i vrtlogu slika i simbola. Pri tome hermeneutika za posebne izvorno-izvorske pojave rabi odgovarajuće govorne simbole, pa tako dobivamo i raznolike oblike jezika: pučki, znanstveni, filozofski, religiozni, književni, umjetnički, moralni, ekonomski, matematski itd. Tako se hermeneutika na neki način pretvara u lingvistiku. Premda nije samo lingvistika, bez nje ne može djelovati. Riječ se tumači riječju, pa se na taj način hermeneutika pretvara u višu stvarnost, ona postaje metajezik.

U tom tumačenjskom koru ima pravo glasa u prvom redu *tradicija*. Predaja je ne samo majka tumačenja, već i njegova primalja (u dvostrukom značenju), učiteljica i prenositeljica smisla. Kad je govor o religioznoj problematici, onda je tu domaćica vjera sa svojom predajom. Premda je Crkva preuzela izraze i riječi svoga puka, ona nije postala vlasnicom jezika, već ga i dalje mora njegovati u konvencionalnom duhu. Ako crkveno učiteljstvo želi biti shvaćeno i prihvaćeno u svojim dogmatskim, moralnim i liturgijskim izričajima, ne smije se udaljiti od jezičnoga standarda naroda. Ako se s jezičnim mijenama i dodatcima ne postupa oprezno, može doći do nesporazuma, trvenja i raskola

(kao što se dogodilo u pravoslavlju kod promjene staroga kalendara ili među katolicima u promjeni tridentinskog obreda).

Iz takvih izkustava postaje jasno kako nam je potreban i hermeneutički *odgoj*. Nagle promjene i nedosljedni postupci uvijek donose pomutnju i smutnju u javnosti, a i među stručnjacima. Reformatori i zagovornici novosti, ako žele uspjeti, moraju posjedovati i sposobnost i ovlaštenost (competence) za ta nova tumačenja i promjene, a kod puka, publike i »potrošača« znakovlja mora postojati sposobnost za pravodobnu i zdravu reakciju (performance).

Hermeneutika nam nameće još jedan gorući problem tumačenja, a to je pitanje *relacija*. Odnos pisca i čitatelja, znakodavca i znakoprimca, zapravo i rađa sav taj hermeneutički komplex. Nalazimo se u sutjeski između dva pola. S jedne je strane auktor texta, odnosno upitnog izvora, a s druge je strane njegov korisnik, tj. čitatelj ili primatelj poruke. Pisac je aktivna strana, stvaralac, vrelo koje ključa i navodnjuje okolnu livadu. Livada je pasivna strana, ali samo kao slika umnoga čitatelja koji ne može ostati podpuni pasivac, budući da preuzima aktivnu ulogu usvajanja i tumačenja pročitanoga.

Pisac iznosi svoj subjektivni stav naspram textu i naspram njegovu čitaču. Ako je čitatelj na razini spisatelja i bez poteškoća može pratiti piščeve misli, dokaz je da je text dobar i uspješan te da mu ne treba nikakva komentara. No, ako textu zaista treba komentar, krivnja može ležati na auktoru zato što se nije znao jasno izraziti ili pak na čitatelju koji nije dorastao sadržaju izvora. A opet, pomanjkanje može biti na obje strane, više na piščevoj. Moguće je naime da je pisac tako »dubok« da ga nitko ne razumije, pa ni on sam sebe. (10)

Razumljivo je da štivo iziskuje pažnju, sabranost i razumijevanje čitanoga ili šifriranoga. Pretpostavka je da je čitatelj dobronamjeran i dobrohotan prema auktoru. Nu, ako netko čita površno, rastreseno ili pristrano tražeći dlaku u jeziku, jasno je da ne može biti objektivan. Već su stari mudraci znali da treba čitati »sine ira et studio«, inače je štivo bezkorisno, suvišno, a može biti i otrovno. Pisac se raduje kad vidi da je shvaćen, a čitatelj je sretan ako naiđe na »srodnu dušu«. Znak je da je poruka urodila plodom, komunikacija i dijalog je uspio.

Unatoč najboljoj volji, svaki posao, pa i onaj tumačenja, nosi sa sobom mnoge poteškoće i zapreke. Nekim čitateljima i tumačiteljima manjka dovoljna inteligencija, izobrazba i misaonost. Manjkavo znanje i predrasude mogu ležati na obje strane procesa čitanja. Nije ni svaki pisac ujedno i mudrac. Pače se opaža da u posljednje vrijeme sve više ljudi uzima pero (ili »miša«) u ruke, a sve manje misli svojom glavom. Nerazumljivi je text često plod još manje

razumljivog kontexta. Umjesto sofije, brojni se pisci i tumači radije drže sofizma. Nekima je pak zatajilo oruđe jezika: »perdidimus nomina rerum«! A kod mnogih ni pismenost nije na visokoj razini.

A budući da naš hermeneutički alat još uvijek nije savršen, postoje problemi na kojima kroz vjekove lomimo zube. Neka je spomenut primjer naziva *izpovijedi* u katoličkoj sakramentologiji. Naziv izpovijed nije dobar, jer je ona samo jedan od elemenata toga sakramenta. Danas se većinom rabi ime pokora, ali on je previše širok (mnoge su vrste pokore) i sadržajno tvrd. Možda pomirenje? No ono je samo djelomično ostvarivo. Pomirenje se odvija među jednakima i jednako krivima. Što je Bog kriv za naše grijehe, pa da se mora s nama miriti? Mi sa svoje strane priznajemo svoje grijehe i molimo od Boga oproštenje. Zasad svi naši pokušaji točnije terminologije nisu donijeli ploda. Eto posla za hermeneutiku.

Sažetak

Da, dobro je da svi mi komentiramo i tumačimo znakove vremena i jezika, a ovaj pregled hermeneutike htio nam je pomoći da to činimo razumno i logički, kako se ono kaže »lege artis«. Nažalost još uvijek i naš um i naša djela i naši sastavci i naša tumačenja i naši alati za tumačenje više su pokušaji, tj. testovi a ne textovi. No puta prema nehermetskoj hermeneutici ne smijemo se nipošto odreći.

I samo naše hramanje vodi do hrama jasnoće i smisla.

Bilješke:

1. Hermesova tumačenja, zbog spretnosti u govoru, nisu uvijek bila vjerodostojna, pa su Hermesa trgovci i lažljivci štovali kao svoga zaštitnika. No možda između njega i njegova posla postoji i neka lingvistička sveza. Grčki korijen ἑρμ srodan je latinskome korijenu »serm«, od kojega dolazi »sermo« (govor).
2. U tumačenju Biblije se iztaknuo i naš Matija Vlačić Ilirik. Njegovo je glavno djelo *Clavis Scripturae sacrae*.
3. »Sve su stvari teške, čovjek ih ne može protumačiti jezikom.« (Quochelet 1,8).
4. G. Otto, *Praktisch theologisches Handbuch*. Furche, II. izd., Hamburg 1970, str. 626. Upozoravam na dva ključna glagola »wahrnehmen i teilhaben«.
5. »Kako treba razumjeti jednu riječ, to nam ne mogu kazati same riječi.« (cit. po B. Casper, *Sprache un Theologie*. Herder 1975, Freiburg, str. 92)
6. Schillebeckx: »Razumljivo je, mi smo za izvore, ali samo s izvorima rizkira se arhaizacija kršćanstva. Danas se više voli staviti izvore kršćanstva u odnos s našim svagdanjim, osobnim i društvenim izkustvom.« (cit. po *Aquinas*, br. 2. g. 1987, str. 229)
7. R. J. Schreiter, *The New Catholicity*. Orbis, Maryknoll, N. York 1997, str. 33.
8. *Summa theol.* IIa-IIae 2. I. a, 2 ad 2.

9. Kao primjer možemo uzeti prastaru molitvu iz liturgije mrtvih »Pokoj vječni daruj im...«. Što tu znači izraz »pokoj«? Ništavilo, mrtvilo, san? Zar u vječnom životu nema dinamike, radosti i sreće? Valjda nebeski pokoj nije »pokolj« života ili neka vrsta eutanazije. On jest »početak« od zemaljskih muka, ali je i novi početak neumrlog, neugasivog i bezkonačnog blaženstva.
10. Iznimka u težini i dubini opusa moguća je kod nadahnutih pisaca iz područja mistike ili kod rođenih genija koji pršte izvanrednim idejama.

Literatura:

AA. VV., *Ermeneutica e tradizione.* CEDAM, Padova 1963.
AA. VV., *Il conflitto delle ermeneutichae.* Univ. Lateranense, Roma 1988.
AA. VV., *Il pensiero ermeneutico.* Marietti, Genova 1986.
E. Betti, *Teoria generale dell' interpretazione.* 2 sv. Giuffrè Milano 1955.
E. Betti, *L'ermeneutica come metodica generale.* Città Nuova, Roma 1987.
J. Bleicher, *Contemporary Hermeneutics.* Routledge, London 1980.
S. Bosto, *Hermeneutička teorija jezika.* Masleša, Sarajevo 1987.
R. Capurro, *Hermeneutik der Fachinformation.* Alber, Freiburg 1986.
D. C. Dennet, *La stratégie de l' interprète.* Gallimard, Paris 1990.
W. Dilthey, *Ermeneutica e religione.* Patron, Bologna 1970.
S. Dražić, *Istina i tumačenje.* Centar Revija, Osijek 1985.
U. Eco, *I limiti dell' interpretazione.* Bompiani, Milano 1990.
G. Figal, *Smisao razumijevanja.* Matica hrvatska, Zagreb 1997.
H-G. Gadamer, *La philosophie herméneutique.* PUF, Paris 1996.
Gadamer, Horman, Eggers, *Učenje i razumijevanje govora.* Biblioteka, Zagreb 1977.
G. Galli, *Interpretazione e autobiografia.* Marietti, Genova 1990.
J. Grondin, *L'universalità de l' herméneutique.* PUF, Paris 1993.
J. Greisch, *Hermeneutik und Metaphysik.* Fink, München 1993.
E. D. Hirš, *Načela tumačenja.* Nolit, Beograd 1983.
E. Hufnagel, *Uvod u hermeneutiku.* Zagreb 1993.
D. Jervolino, *Il Cogito e l'ermeneutica.* Procaccini, Napoli 1984.
G. Mura, *Ermeneutica e verità.* Città Nuova, Roma 1990.
A. Plebe, P. Emanuele, *Contro l' ermeneutica.* Laterza, Roma 1990.
G. Raio, Ermeneutica e teoria del simbolo. Liguori, Napoli 1988.
P. Ricoeur, *Le conflit des interprètations.* Seuil, Paris 1969.
M. Riedel, *Verstehen oder Erklären?* Klett-Cotta, Stuttgart 1978.
J. Zovko, *Platon i filozofijska hermeneutika,* Hrvat. filoz. dr. Zagreb 1993.

Tomislav MARETIĆ

Lahor u krošnji

(haiku)

kuhano vino
na trgu posta bljutavo –
dašak proljeća

pokraj zimnice
u potkrovlju skutreno
danje paunče

na pihtijadi
dok drhte hladetine
trema kuhara

u prašnoj boci
izvučenoj iz mraka –
delicium mundi

sunčevi bljesci
kroz bezlisnu živicu
za brze šetnje

lavež ovčara
skuplja zvonca u magli –
povratak s paše

proljetna sjeta
u pustoši nema još
niti jaglaca

šetnja po kiši –
u nekoj praznoj krošnji
već uživa kos

usred pustoši
u dječjim bojicama
gle, šafranište!

polje jaglaca –
ostaci mlakog sunca
usred sutona

jutarnji autobus
s putnicima ostavlja
polje jaglaca

od visibaba
do jaglacâ i natrag –
prve pčele

čisteć' usisač –
sobni pauk izlazi
na proljetni dan

sprovod prijatelja --
povorka prolazi pokraj
polja šafrana

proljetni vjetar –
njišu se gole grane,
naginju podlesci

u suhom lišću
prvi susret: pasji zub,
volujsko oko

pust šumski put -
između tragova traktora
gusti šafrani

snimajuć visibabe
s okolnim krajolikom
mičem ispred kamere
neke grančice

poslije kiše
neki šafran slomljen,
drugi uspravan

usred šafrana
ljubav dvoje kukčića
jedva vidljivih

uzburkan bazen
svatko nosi svoje misli
iznad vode

iza plivača
iz mjehurića skaču
kapi na suncu

smuđ na baranjski...
za korizmenog posta
profinjeni gušt

krapec na procep[1] *–*
vonj Lonjskog polja širi
se skupa s dimom

šaran u rašljama –
miris močvare miješa se
sa žaropekom

memorial day[2] *–*
vozeć dijete oko jezera
čekamo vatromet

igraju belu,
boćaju ispred zgrade –
stari ratnici

nevidljivi drozd
iz smreke osvaja pjesmom
jutarnji pejzaž

jutro na groblju
dok čitam tvoje ime
odgovara kos

jutro na groblju –
uz ptičji poj i mrtvi
su zaneseni

zov mobitela
u džepu odijela? – ne,
ekstrasistole!

[1] «Krapec na procep« je moslavački specijalitet, isto što i «šaran u rašljama« u Slavoniji.

[2] Negdanji hrvatski «Dan državnosti« slavio se 30. svibnja pa smo već bili naučeni na nj, jer su već i uspomene vezane uz ovaj nadnevak i uz lijepo doba godine. Sada je blagdan premješten na 8. listopada, no svakoga 30. svibnja (što je sada «Saborski dan«) sjetimo se prvih proslava Dana državnosti. U SAD-u isti nadnevak je «Memorial Day«, kada se Amerikanci sjećaju svih koji su poginuli u službi domovine.

vrapčje veselje
prekidaju, odnose –
plavkasta krila...

u vrapčju ciku
niz živicu sjuri se...
zagrabi... kobac

za stolom svratišta
domaćinova mačka
žica zalogaj

u mirisu cvjetne
šljive jednolični bruj
bezbrojnih pčela

Dan Svetog Patrika[3] *–*
uz glazbu i pivo svi
smo danas Irci

cvjetići šljive
tako su gusti iznad
šuma potoka

proljetni vjetar –
latice šljive drhte
na grančicama

mački u domu
ne sviđa se kobasa
što je nudimo

proljetni vjetar
odškrinuvši prozor
huči kroz kuću

opet se djeca
igraju rata – ispod
cvjetnih trešanja

maše granama,
uzdignuo prašinu –
proljetni vjetar

proljetni vjetar...
njen parfem pomiješan
s mirisom behara

neznajuć' ljudi
se susreću sred cvata
magnolije

lahor u krošnji –
jedna za drugom plove
latice šljive

[3] St. Patrick's Day - Dan svetoga Patrika je nadnevak njegove smrti (17. ožujka /oko?/ 460.) te nakratko prekida korizmeni post. U Irskoj je zakon zabranjivao «pabovima« da rade na taj dan sve do 1970., no od 1995. kampanjom za promidžbu turizma i Irske ovaj dan je, osim što je religiozna svetkovina, postao i svjetska veselica.

Dr. fr. Hijacint Bošković OP – velikan vjere i razuma
(nastavak)

6. Filozof i teolog

Bilo bi nemoguće u okviru ovog članka dati makar sažet prikaz filozofske i teološke misli Hijacinta Boškovića. Stoga ću pozornost svratiti samo na neke važnije točke njegovog nauka. U prvom redu to je pitanje ljudske spoznaje. Ovim problemom Bošković se bavi u jednom od svojih prvih djela, koje nosi naslov *Problem spoznaje*. On nije naš jedini filozof koji se bavio tim pitanjem u prvoj polovici XX. stoljeća. To su učinili mnogi drugi prije njega, a glavna novost Boškovićevog promišljanja o problemu spoznaje sastoji se u suprotstavljanju vladajućoj filozofskoj praksi, koja zastupa tezu kako je problem spoznaje središnji problem cjelokupne filozofije. Bošković tvrdi nešto drugo. On središnji problem filozofije smješta na ontologijsku razinu, a problem spoznaje promatra kao umski izraz subjektivizma i antropocentrizma. Svojim djelom Bošković nije imao namjeru svestrano iscrpiti problematiku spoznaje, nego se ograničio isključivo na formalni princip ljudske spoznaje. Tom problematikom pozabavio se u četiri glavna dijela svoje knjige, razmatrajući: pojam spoznaje, formalni princip spoznaje, objektivnost ljudske spoznaje i termin spoznaje. Smatra da je spoznaja nešto najplemenitije u čovjeku, što ga čini posebnim bićem, različitim od drugih bića. Spoznaja je bitni element ljudske naravi. Stoga je i problem spoznaje veoma važno filozofsko pitanje. Zamjera modernoj filozofiji što glede spoznaje još nije izvela neke stvari na čistac, nego vlada potpuna zbrka. Moderna filozofija tako još nije odgovorila ima li ljudska spoznaja uopće objektivni karakter. Iako je svjestan nemogućnosti izravne i neposredne definiciju spoznaje, Bošković se ipak čudi onima koji pišu debele knjige o spoznaji i na dugo i široko razlažu problem spoznaje, a da pri tom i ne pokušavaju dati njenu definiciju. Za njega je to jalov posao, jer drži da o

nekom predmetu možemo govoriti i raspravljati samo ako imamo neki pojam o njemu.[1]

Što pak Bošković razumije pod pojmom spoznaje djelomično je vidljivo kada kaže da «u svakom momentu, kad pomislimo na nešto, rađa se u nama novo biće i novo savršenstvo, koje nazivljemo spoznajom«.[2] No, trebalo bi istražiti što je to što se spoznajom stvara u nama. Bošković, vjeran nauci Anđeoskog naučitelja, smjera na Akvinčevu nauku o potpunom vraćanju samome sebi, jer se u tom vraćanju manifestira čovjekova duhovna narav.[3] Ističe da «naravna težnja čovjeka za spoznajom nije ništa drugo nego naravna težnja za vlastitim savršenstvom«.[4] Ističe i kako je svako savršenstvo neki bitak, pa je to i spoznaja, budući da znači određeno savršenstvo. Kao bitak, spoznaja ima dva unutrašnja principa: subjekt i formu.[5]

Svojim djelom *Problem spoznaje*, kojem se ovdje ne možemo podrobnije posvetiti, Bošković je uzburkao hrvatske filozofske vode. Jedni su ga obasipali pohvalama, dok su ga drugi napali ljutim kritikama. Među prvima bio je dr. F. Jelašić, koji hvali Boškovića jer «uz zanimljiv, mjestimice temperamentan stil i način izražavanja znade svoje misli odlučno zastupati; vidi se, da zna, što hoće, a to je za naše prilike svakako dobra strana i za samu stvar nesumnjivi dobitak«.[6] No, isti autor zamjera mu što nije pazio na čistoću hrvatskog jezika, te mu spočitava što je u predgovoru najavio kako neće ustrajati na stranim filozofskim pojmovima nego će, koliko to bude moguće, tražiti hrvatske pojmove i tako stvarati naš filozofski rječnik. Suprotno tome u djelu se pojavljuju brojni nepotrebni strani pojmovi, pa čak i oni za koje su već tada postojali odgovarajući hrvatski filozofski izrazi.[7] Poznati hrvatski filozof Đuro Arnold bio je toliko oduševljen Boškovićevom knjigom da je osobno pošao u dominikanski samostan u Zagrebu kako bi čestitao autoru i potaknuo ga na daljnji rad. Djelo je pohvalio i dr. Aleš Usečnik, a dr. Vilinski pozitivno je pisao o Boškoviću i

[1] Usp.: JELAŠIĆ, F., *Dr. Hijacint Bošković: Problem spoznaje, Zagreb, 1931., izdanje »Duhovnog života«, str. 1 – 243., u: Nastavni vjesnik, 40 (1931 - 1932), str. 97 – 100; LASIĆ, Hrvoje, Hijacint Bošković – čovjek uma i vjere, u: Ljubav prema istini: zbornik u čast Tome Vereša O.P. prigodom 70. rođendana i 50. obljetnice redovničkih zavjeta*, priredio Anto Gavrić, Dominikanska naklada Istina, Zagreb, 2000., str. 377 – 379; STRČIĆ, P., nav. dj., str. 81 – 84; VEREŠ, T., nav. dj., str. 469.

[2] BOŠKOVIĆ, Hijacint, *Problem spoznaje*, izdanje «Duhovnog života«, Zagreb, 1931., str. 19.

[3] Macan, Ivan, *Filozofska misao Hijacinta Boškovića*, u: *Vjesnik HDP,* XXXVII (2000) 85, str. 45.

[4] BOŠKOVIĆ, H., *Problem spoznaje*, str. 27.

[5] Usp. MACAN, I., nav. dj., str. 46.

[6] JELAŠIĆ, F., nav. dj., str. 97.

[7] Usp. isto, str. 99 – 100.

njegovom djelu u ruskim, britanskim i srpskim publikacijama.[8] Značajan je i sud dr. Vilima Keilbacha, koji u *Novoj reviji* piše: «Najkarakterističnija crta, koja u prvome redu odlikuje ovu knjigu, jest jasnoća. To valja utoliko više naglasiti što predmet čitave rasprave spada u polje najapstraktnijih, često jedva pristupačnih pojava. U intimnoj vezi s ovom odlikom jest druga značajna crta: zornost i popularnost. Knjiga se stoga ugodno čita. Teške stvari ilustrirane su uvijek konkretnim primjerima, iako ovi kao takovi često nisu originalan proizvod samog pisca. Ali baš to očituje nam iskreno znanstveno nastojanje pisca, kojemu je manje stalo do toga da iznese pred javnost skroz nove znanstvene rezultate, nego naprotiv da samostalno preradi duhovnu baštinu velikih umova i da je prikaže na originalan način u jedinstvenoj, lagano razumljivoj formi. Evo, to je jaka personalna nota piščeva!«[9]

U novije vrijeme pozitivan sud o Boškovićevom rješavanju problema spoznaje dali su neki poznati domaći filozofi poput dr. Tome Vereša OP[10] i dr. Hrvoja Lasića OP[11]. Njima se pridružio i dr. Ivan Macan SI, koji, hvaleći Boškovićevo djelo *Problem spoznaje*, naglašava kako je «čitava knjiga zapravo obrana, apologija metafizike kako je zastupa skolastička filozofija oslanjajući se na aristotelovsku baštinu«.[12]

Među najveće kritičare ovog Boškovićevog djela spada poznati hrvatski filozof i Boškovićev stariji suvremenik, dr. Stjepan Zimmerman, koji veli da je knjiga *Problem spoznaje* «zbirka nabacanih riječi u izrekama i izreka na stranicama, od početka do kraja knjige«[13]. Nastavljajući svoju veoma oštru kritiku, Zimmerman kaže: «Ono istine što je u knjizi ispisivano, tako je nejasno i nezgrapno i nesustavno i nekritički ispisivano, da sve zajedno postaje jedan glomazni galimatijaš.«[14]

Iako ga je kritika uglednog i utjecajnog katoličkog filozofa veoma pogodila, Bošković je ipak smogao snage i odgovorio na nju jednakom žestinom. Sva Zimmermanova prebacivanja uglavnom je sveo na povrijeđenu taštinu poznatog i uglednog hrvatskog filozofa. Osim što se usudio ne poslušati savjete starijeg kolege, Bošković je Zimmermana autoritativno podsjetio kako svaki

[8] Usp. STRČIĆ, P., nav. dj., str. 81.
[9] STRČIĆ, P., nav. dj., str. 81 – 82.
[10] VEREŠ T., nav. dj., str. 469.
[11] Usp. LASIĆ, H., nav. dj., str. 377 – 379.
[12] MACAN, I., nav. dj., str. 45.
[13] STRČIĆ, P., nav. dj., str. 82.
[14] Isto, str. 82.

znanstvenik ima pravo i obvezu potražiti izlaz iz labirinta znanosti vlastitim umom.[15]

Djelo *Problem spoznaje* polazi od tomističke filozofije i ostaje na njenom tragu, baš kao i djelo *Nove struje u modernoj filozofiji*. «Analizirajući nove struje u modernoj filozofiji, Bošković«, veli dr. Hrvoje Lasić OP, «uočava veliku zbrku ljudske misli, bez povezanosti i suvislosti, bez određenog filozofskog sustava koji bi počivao na sigurnim zajedničkim zasadama. Moderni filozofi nisu jedinstveni s obzirom na probleme s kojima se filozofija treba baviti... U modernoj filozofiji nema ni zajedničke metode... U modernoj filozofiji nema ni zajedničkog autoriteta, a to znači da je pojam moderne filozofije u potpunosti neodređen.«[16] U ovoj zbrci neki pogrešno suprotstavljaju modernu filozofiju skolastičkoj, nazivajući potonju zastarjelom. Tomizam kao filozofski pravac to pobija, jer bolje no ijedna druga filozofija može udovoljiti «aspiracijama modernog čovjeka koji pokazuje, u zadnje dane, interes naročito za dva problema: problem istine i problem Boga«.[17]

Ova dva pitanja čine srž tomizma, a odgovor na njih je «zlatna nit koja kompaktno spaja i povezuje sve čestice ovoga teocentričnog sistema u kojem se istina izjednačuje s Bogom, a težnja za istinom s težnjom za Bogom. Tako filozof postaje pravi ljubitelj istine koju nalazi u svakom predmetu, pa i materijalnom, samo što ga ona ne može zadovoljiti, jer pronicavim svojim okom vidi da je to tek odraz jedne velike, apsolutne istine, koja se odrazuje u prirodi kao svjetlost u ogledalu.«[18]

Kritički analizirajući moderne struje u suvremenoj filozofiji, Bošković ističe tomizam kao filozofski pravac koji je uvijek aktualan. Istina je da tomizam počiva na nauci velikana koji je živio u XIII. st., no to ne značio da je on zastario. Osim toga, svaki moderni filozof u svojim razmišljanjima polazi od drevnih mislilaca i autoriteta na području filozofije. Zašto to ne bi smjeli i tomisti? Osim toga, tomizam nije slijepo i monotono prepričavanje Akvinčeve nauke, već živo i suvremeno tumačenje Tomine misli u svjetlu današnjice. Tomizam je čvrsta podloga, koju se mora usvojiti, ali i na kojoj se mora dalje graditi filozofska i teološka misao. Bošković, dakle, brani tomizam pred nasr-

[15] Isto, str. 82 – 83.
[16] LASIĆ, H., nav. dj., str. 380.
[17] BOŠKOVIĆ, Hijacint, *Nove struje u modernoj filozofiji*, Dominikanska naklada Istina, Zagreb, 1934., str. 4.
[18] Isto, str. 4 – 5.

tajima nerazumnika, koji ga hoće svesti na zastarjeli i današnjem svijetu neprihvatljivi filozofski pravac.[19]

Oba spominjana djela obilježena su živim tomističkim duhom, koji karakterizira Boškovića kao filozofa i teologa. On hrvatskom narodu želi približiti lik i djelo sv. Tome Akvinskoga. To pokušava i knjigom *Sv. Toma Akvinski i Duns Skot*. Svojim djelima uvelike je obogatio tomističku baštinu u Hrvatskoj. Osim toga, donio je i prikaz života i djela najvećeg njemačkog prirodoslovca, znanstvenika, filozofa i teologa XIII. st., ujedno i jednog od najvećih znanstvenika, filozofa i teologa XIII. st. uopće. Riječ je o dominikancu sv. Albertu Velikom, kojem pripada mnogo zasluga na području pomirenja vjere i razuma.[20]

7. Glas protiv totalitarizma

25. listopada 1938. Bošković je na trećem zasjedanju Hrvatskog socijalnog tjedna u Zagrebu održao predavanje pod naslovom *Filozofski izvori fašizma i nacionalnog socijalizma*. Predavanje je iduće godine objavljeno prvo u aktima Tjedna, a potom i kao zasebna brošura. Ovo djelo svjedok je kako Bošković, iako je bio zastupnik tzv. strogog tomizma, ipak nije bio suhoparni skolastičar i tomist, nego angažirani mislilac, koji je vodio računa o društvenim i političkim prilikama svoga vremena te ih zdravo prosuđivao. Pristupajući problematici nacionalnog socijalizma i fašizma s filozofskog, a ne političkog stajališta, smiono je iznio svoje mišljenje u vrijeme kada su te bezbožne ideologije uzimale sve više maha. Ništa manje smionosti nije imao u istupu protiv komunizma. Ove pogubne ideologije Bošković označava kao novo poganstvo i suprotstavlja im se u skladu s naukom Crkve, osobito s enciklikama pape Pija XI., u kojima pronalazimo osudu nacizma, fašizma i komunizma podjednako.[21] Pravo je čudo da mu ni nacisti ni fašisti ni komunisti nisu stvarali zbog toga većih problema, kao što je to bio slučaj s njegovim subratom dr. fr. Dominikom Baračem OP, koji je zbog svog djela *Socijalna filozofija boljševizma* 1945. u Dubrovniku izveden pred sud te na montiranom komunističkom procesu osuđen na smrt strijeljanjem. Presuda je izvršena u Trogiru.[22]

[19] Usp. LASIĆ, H., nav. dj., str. 380 – 382.

[20] Usp. isto, str. 382 – 383.

[21] DADIĆ, Borislav, *Filozofski temelji totalitarnih ideologija dvadesetog stoljeća u misli Hijacinta Boškovića*, u: *Obnovljeni život*, 58 (2003) 1, str. 23 – 32; STRČIĆ, P., nav. dj., str. 85 – 86; VEREŠ, T., nav. dj., str. 470.

[22] O Dominiku Baraču vidi: ARMANDA, Ivan, *Dr. fr. Dominik Barač OP – mučenik za istinu*, u: *Marulić*, XXXIX (2006) 1, str. 28 – 40.

Svoje izlaganje o filozofskim izvorima nacionalnog socijalizma i fašizma Bošković je započeo analizom antikršćanskih zasada modernog društva, čiji korijeni sežu još u XV. st. U društvu, u kojem se događa pobuna obespravljenog čovjeka, dolazi do nekritičkog odbacivanja svega što je staro i do isto tako nekritičkog prihvaćanja novog. No, ujedno se javlja i težnja za obnovom poganske kulture, što rezultira poganskim nazorom na cjelokupnu stvarnost. Takav svjetonazor nalazi odjeka na području filozofije, gdje se javlja novi način razmišljanja, oprečan skolastičkom. Začetnik tog novog načina razmišljanja i novog pravca u filozofiji jest René Descartes, koji odbacuje tomistički realizam i uvodi idealizam. Stvari više nisu izvan nas i neovisne o nama, nego ovise o nama i mi ih na neki način određujemo. Na ovakvoj idealističko-ubjektivističkoj podlozi, koja se razvija od Descartesa nadalje, suvremeni čovjek pronalazi rješenje za cjelokupni život. Subjektivizam, idealizam i racionalizam tako postaju tri načina mišljenja koja određuju modernog čovjeka, a nalazimo ih i u temelju totalitarističkih ideologija XX. st. Osim toga, ova tri načina mišljenja vode i u nijekanje Boga i odbacivanje religije; vode u kruti materijalizam, koji ne pozna osobu ni zdravu ljudsku zajednicu.[23] Pridajući posebnu pozornost ovim trima načinima mišljenja, Bošković kaže: «Društvo, koje je osnovano na materijalističkim ili subjektivističkim principima, ne može imati nikakve povezanosti i ono se mora neminovno raspasti. Uistinu, ono nije niti društvo, jer nema cjeline, ono je skup atoma međusobno odijeljenih jedan od drugih.«[24]

Proučavajući njemački nacionalsocijalizam, Bošković njegove teoretske osnove pronalazi u hegelijanizmu, antiintelektualizmu, dinamizmu i mistici mase. Kao kulminacija svega ovoga javlja se njemački nacionalsocijalizam, koji uzdiže državu do razine obožavanja.[25] «Da netko«, veli Bošković, «smatra državu za nešto veliko, da je poistovjetuje s narodnošću i da je smatra najvećom zajedničkom vrednotom, za koju je spreman da dade i svoj život, to je lako shvatljivo, ali da ta zauzetost za državu može doći do neke vrsti obožavanja, u kojem se neka apstraktna ideja, ostvarena u državi, uzimlje za konačni cilj svih ljudskih pojedinačnih i zajedničkih nastojanja, da zato ta država bude zadnji motiv moralnosti i prava, to je svakako teško shvatiti.«[26]

Ova zabluda, koja se, prema Boškoviću, razvijala od Kanta, preko Fichtea i Schellinga do Hegela, u državi vidi apsolutnu vrijednost i normu svakog dje-

[23] Usp. DADIĆ, B., nav. dj., str. 24 – 27.

[24] BOŠKOVIĆ, Hijacint, *Filozofski izvori* ..., str. 20.

[25] Usp. DADIĆ, B., nav. dj., str. 28.

[26] BOŠKOVIĆ, Hijacint, *Filozofski izvori* ..., str. 27.

lovanja, pa se i moral određuje samo pod vidom podudarnosti s državnim zakonima. Dakako da se pri tom moralnost samih zakona ne smije dovoditi u pitanje, bez obzira koliko su nemoralni (sjetimo se samo rasističkih zakona). Kada ovome još dodamo antiintelektualizam, dinamički element (čiji je glavni filozof Nietzsche) i mistiku mase, dobit ćemo sliku čovjeka koji više nema ni um, ni dušu, ni slobodnu volju, nego je sveden na snažni element sile u rukama diktatora – tiranina.[27]

Slično je s talijanskim fašizmom, koji se isprva javlja kao reakcija na komunizam, bez jake filozofske orijentacije. No, nakon preuzimanja vlasti, polako usvaja hegelijanizam kao filozofsku osnovu za svoj politički program. Posebne zasluge za ovo pripadaju Giovanniju Gentileu, službenom fašističkom filozofu svoga vremena. Tako će se i talijanska država pod Mussolinijevim vodstvom razviti u totalitarističku tvorevinu, koja pojedinca podređuje državi, a u narodu vidi samo puku materiju kojoj tek država daje formu.[28]

Ostajući na planu osude komunizma, koju u enciklici *Divini Redemptoris* iz 1937. snažno opetuje papa Pio XI., Bošković u svom članku *Borba protiv komunizma* (*Duhovni život*, IX /1937/ 3, str. 134 – 141.) upozorava na opasnost koju sa sobom nosi ova bezbožna ideologija. Izvrtanje vrednota, socijalnog poretka i rušenje samih temelja kršćanske civilizacije jest ono što pod likom komunizma prijeti Europi i kršćanskoj uljudbi. Komunizam je protuvjerski pokret koji želi istisnuti ideju Boga iz ljudskih srdaca i iz čitavog društva. To mu je, smatra Bošković, jedna od glavnih oznaka. Svoju đavolsku mržnju prema Bogu i svemu što je sveto komunizam očituje prema Crkvi, koju nastoji uništiti i zbrisati s lica zemlje služeći se svim sredstvima. Baš kao i fašizam i nacizam, komunizam predstavlja novo poganstvo pa mu stoga treba suprotstaviti duh i istinu evanđelja.[29]

8. Apstraktno i konkretno iskustvo smrti

1946. godine Boškovića je general Dominikanskog reda zbog unaprjeđenja svetih znanosti uzdignuo na čast naučitelja svetog bogoslovlja (*magister in sacra theologia*). To je najveće priznanje i čast koju jedan dominikanac može ostvariti u svom Redu, a dodjeljuje se za posebne zasluge na području filozofije i teologije. Godinu dana kasnije bio je pozvan za profesora na Visoko bogoslovnoj školi u Rijeci. Prihvatio je poziv i otišao u Rijeku, no nakon nekoliko dana vraća se u Zagreb zbog zdravstvenih tegoba. Nakon temeljitog liječničkog pregleda ustanovljeno je da boluje od neizlječivog raka na jetrima. Bez nade u oporavak napušta Zagreb i u pratnji svog brata Vjenceslava odlazi u dominikanski samostan u Starom Gradu na Hvaru kako bi ondje u miru i tišini proveo posljednje dane života, koji će biti obilježeni dvomjesečnom patnjom i teškim bolima.[30]

Nekoliko godina prije negoli se smrtno razbolio, Hijacint je u Zagrebu objavio djelo *Sjedinjenje s Bogom*, u kojem pokušava utrti novi teologijski put u našoj duhovnoj literaturi.[31] U toj knjizi, zamišljenoj kao duhovne vježbe u osam dana, u sklopu trećeg dana donosi razmatranje o smrti. Kaže da ljudi smrt poznaju samo na apstraktnoj razini pa ona ne utječe mnogo na naš život. Iako smrt olako prihvaćamo, ipak se ponašamo kao da ne računamo na tu činjenicu.[32] Živimo kao da smrt neće nikada doći, pa stoga Bošković upozorava: «Moramo biti spremni, jer ne znamo kada će smrt doći. Netko može računati, da će mnogo živjeti, ali se može i prevariti. Zdrav čovjek ne misli na smrt, jer se pouzdaje u svoje zdravlje, ali znamo također, da i jedna mala stvar može najkršnije ljude slomiti. Izkustvo nas uči, da umiru mladi kao i stari, pa da se smrt ne boji nikoga, jer joj je sve pokorno.«[33]

Govoreći o smrti kao prestanku i negaciji života, Bošković kaže da duša prelazi u drugi život, tj. nastavlja život, ali, budući da duh više ne oživljava tijelo, a bez tijela nema čovjeka, kažemo da čovjek umire. On ostavlja svijet i njegovo bogatstvo, ostavlja svoju rodbinu, prijatelje i znance u vidu tjelesne odsutnosti. Budući da ga smrt lišava svega te njegovo tijelo više nema nikakvog utjecaja na ono što se događa, nego gubi svoju slobodu ostajući do kraja osiromašeno i prepušteno na milost i nemilost drugima, smrt znači najveće poniženje.[34]

No, postoji i druga strana smrti, a to je smrt kao oslobođenje. Razmišljajući pod tim vidom o smrti, Bošković se posebno obraća redovnicima i redovnicama, koji su stupanjem u samostan umrli svijetu. «To je«, veli on, «prava kršćanska mudrost, umrieti prije što nas smrt zateče. Preteći prisilnu smrt svojevoljnim umiranjem... Onaj umire svojevoljnom smrti, koji je dosljedan svom krsnom

[27] Usp. DADIĆ, B., nav. dj., str. 28 – 30.
[28] Usp. isto, str. 31.
[29] Usp. isto, str. 31 – 32.
[30] Usp. PLENKOVIĆ, Z., Pismo dr. Tomi Verešu OP iz lipnja 1976.; VEREŠ, T., nav. dj., str. 467
[31] Usp. VEREŠ, T., nav. dj., str. 470.
[32] Usp. BOŠKOVIĆ, Hijacint, *Sjedinjenje s Bogom: duhovne vježbe u osam dana*, Dominikanska naklada Istina, Zagreb, 1943., str.63 – 64.
[33] Isto, str. 64.
[34] Usp. isto, str. 64 – 66.

zavjetu, te se odrekao svieta, đavla, grieha i svih djela njegovih. Umire svojevoljnom smrti i redovnik koji sa svoja tri zavjeta ostavlja blago ovoga svieta, tjelesne naslade i svoju volju.«[35]

Oni koji su, dakle, umrli svijetu kako bi živjeli Bogu, ne boje se smrti. Oni je pretječu svojevoljnom smrću. Stoga tjelesna smrt, kada dođe, za njih nije nešto strašno, pred čim strepe. Njima će smrt biti mirna i slatka, kaže Bošković, te će osjetiti onu slobodu duha za kojom su žudjeli čitavoga života. Vedro i smireno gledajući smrti u lice, oni će je dočekati kao prijateljicu, koja će ih osloboditi od grešnog tijela. Smrt će nas osloboditi od svih muka i nevolja ovoga svijeta, od prolaznosti i svega što je grješno.[36] Stoga Bošković kaže: «Za nas je smrt svečano oslobođenje od svega onoga, što nas spriečava na putu savršenstva. Smrt nam donosi preobraženje života ...Radi toga umiranje je za nas sladko. Ono je prijelaz u život. Ništa ne uzkrsne, što prije nije palo. U tom pogledu smrt je za nas priprava velikog događaja... Smrt je doduše bolno kidanje našega života, ali je također uslov našega uzkrsnuća... Razpadanje i uništavanje tiela ne može da nas prestraši, jer je to uslov naše slave i našega uzkrsnuća.«[37]

Ovom apstraktnom iskustvu smrti, što ga je izložio u svom djelu *Sjedinjenje s Bogom*, suprotstavlja se njegovo konkretno iskustvo smrti. Naime, kada je kao teški bolesnik došao u samostan u Starom Gradu na Hvaru, znajući da mu se približava smrt, nikako se nije mirio s tom činjenicom. Bilo mu je neprihvatljivo da će on, čovjek u naponu snage, uskoro umrijeti. Bio je nepomirljiv prema toj činjenici, neutješan i tužan. S. Marija Anđela Cvitanić OP, koja ga je kao bolesnika dvorila, nastojala je utješiti ga pa mu je stoga jednom prigodom govorila kako se mora prilagoditi volji Božjoj i dozvala mu je u pamet kako je krasno pisao o smrti u svojoj knjizi *Sjedinjenje s Bogom*.[38] Bošković joj tada odgovara: «Časna priora, to je bilo sve apstraktno.«[39]

Ovu Boškovićevu izjavu najbolje je protumačio njegov subrat dr. Tomo Vereš, koji kaže: «Tako se, dakle, o. Hijacint nije ustručavao da zavapije na svoj ljudski način iz dubinâ svoje bijede: 'Bože moj, Bože moj, zašto si me ostavio?!' Imao je snage priznati otvoreno da je jedno umsko i spisateljsko rješavanje

[35] Isto, str. 66.
[36] Usp. isto, str. 66 – 68.
[37] Isto, str. 68 – 69.
[38] Usp. CVITANIĆ, Marija Anđela, Pismo dr. Tomi Verešu OP od 5. svibnja 1976., Arhiv HDP; VEREŠ, T., nav. dj., str. 467 – 468.
[39] CVITANIĆ, M. A., nav. dj.

ljudske patnje i umiranja, a nešto sasvim drugo njihovo doživljavanje u svome biću. Po našem mišljenju, ta je iskrena i odvažna izjava o. Boškovića možda bremenitija ljudskim i kršćanskim sadržajem nego sve njegove knjige, članci, duhovne vježbe i propovijedi.«[40]

Bošković se ipak prilagodio volji Božjoj, prihvatio svoju tešku bolest, kao i činjenicu da će ubrzo umrijeti. Posljednju svetu misu slavio je na blagdan Neoskvrnjenog začeća Blažene Djevice Marije. Veselio se kada bi ga posjetio koji subrat. Posebno ga je razveselio posjet fr. Anđelika Huljeva OP, kod kojeg se želio ispovjediti. Na Božić je primio sv. pričest. Tražio je da tom činu prisustvuju i sestre dominikanke, koje su ga dvorile. Želio je da i one s njime zahvale Gospodinu na svemu, a potom je poželio da mu pjevaju božićne pjesme. Budući da je po svom dolasku u Stari Grad vodio crkveno pjevanje u samostanskoj crkvi, dok mu zla bolest to nije onemogućila, na Božić se interesirao kako su djeca pjevala kod mise. Saznavši da pjevanje nije bilo odveć dobro, rekao je da će sutradan, na blagdan sv. Stjepana, on voditi dječji zbor. No, sutradan mu se zdravlje još više pogoršalo. Po njegovoj želji starješina samostana fr. Frano Kovačević podijelio mu je sakramente umirućih u prisutnosti braće i sestara starogradskog samostana. Kada je starješina donio pričest u njegovu sobu, Bošković je u Kristovoj prisutnosti zatražio u Boga oproštenje za sve što u njegovom životu nije bilo dobro, osobito glede svega što je kao svećenik, filozof i teolog napisao ili izgovorio. Primivši pričest, utonuo je u potpunu smirenost. Istoga dana Hijacint Bošković blago je usnuo u Gospodinu i preselio se u nebesku domovinu. Preminuo je u 48. godini života, 29. redovništva i 24. svećeništva. Pokopan je u dominikanskoj grobnici u Starom Gradu na Hvaru.[41]

Na spomen-sličici tiskanoj prigodom njegove smrti subraća su napisala riječi koje kao da u najkraćim crtama opisuju hrvatskog velikana vjere i razuma, dominikanca Hijacinta Boškovića: «Bio je po prirodi mislilac, po struci filozof, po zvanju uzorni dominikanac, a po filozofskom smjeru izraziti sljedbenik Tome Akvinca: bistar, pristupačan, originalan, dosljedan i vatren.«[42]

[40] VEREŠ, T., nav. dj., str. 468.
[41] Usp. CVITANIĆ, M. A., nav. dj.; FAZINIĆ, A., nav. dj., str. 83; VEREŠ, T., nav. dj., str. 468.
[42] *Dr. o. Hijacint Bošković, O.P. (15. IV. 1900. – 26. XII. 1947.)*, spomen sličica tiskana prigodom smrti Hijacinta Boškovića.

9. Zaključak

Brački dominikanac Hijacint Bošković velikan je uma i srca. Vjera i razum u njemu su bili povezani «poput dvaju krila kojima se ljudski duh uzdiže k promatranju istine«.[43] Vršeći brojne službe u svojoj redovničkoj zajednici te sudjelujući aktivno u filozofskim, teološkim i društvenim previranjima svoga vremena, ostavio je primjer svetosti i učenosti. Iznimno je pridonio razvoju tomističke baštine na našim prostorima, kao i razvoju hrvatske filozofske misli. Smiono je digao glas protiv svih totalitarističkih ideologija svoga vremena i zauzimao se za osnovna ljudska prava i dostojanstvo svakog čovjeka, bez obzira na vjeru i narodnost.

Hrvatski dominikanci ponosno čuvaju uspomenu na lik i djelo Hijacinta Boškovića. Istraživanju njegovog života i djela među dominikancima je ponajviše pridonio dr. Tomo Vereš OP, a u novije vrijeme i dr. Hrvoje Lasić OP. Od 1977. centralna knjižnica Hrvatske dominikanske provincije, koja je uvrštena u red spomeničkih institucija, nosi ime Hijacinta Boškovića. 14. travnja 2000. u samostanu Kraljice svete krunice u Zagrebu dominikanci su svečanom akademijom dostojno obilježili stotu obljetnicu njegova rođenja, koja je 18. srpnja iste godine svečano obilježena i u njegovim rodnim Selcima na Braču. Tom prigodom postavljena mu je i spomen-ploča na rodnu kuću. Svoj doprinos ovom jubileju dao je i akademik dr. Petar Strčić, priredivši za tisak drugo izdanje Boškovićeve knjige *Filozofski izvori fašizma i nacionalnog socijalizma*, koju je obogatio prikazom Hijacintova života i rada.[44] Nadati se je da će i šezdeseta obljetnica Boškovićeve smrti biti dostojno obilježena.

[43] IVAN PAVAO II., *Fides et ratio – Vjera i razum*, Kršćanska sadašnjost, dokumenti 117, Zagreb, 1999., str. 5.

[44] Usp.: BOŠKOVIĆ, H., *Filozofski izvori...*; KLARIĆ, Mario, *Svečana akademija u povodu 100. obljetnice rođenje o. Hijacinta Boškovića*, u: *Izazov istine*, XII (2000) 22, str. 30 – 31; MEKJAVIĆ, K., nav. dj., str. 49.

treperave priče
(haiku)

bolničko jutro
ništa me ne boli
nema me

baka na prozoru
sunce igra u njenom
osmijehu

grad pod snijegom
iznad bijelih krovova
bijela tišina

ispod breza
osluškuje putnik
treperave priče

izlog u radu
besramno se cere
gole lutke

iznenadni susret
veselo poskakuju
i sjene na tlu

jesenje jutro
pas rastjeruje
oblake u lokvi

jutro na groblju
javljaju se prve vrane
graktavim smijehom

kapljica na žici
blistavi biser na
hrđavoj ogradi

mrav za mravom
svi su isti
jedan malo šepa

iznad smetlišta
do vječnosti lijepa
sjaji se duga

novo odijelo
ogledalo me gleda
s čuđenjem

stoji mi na glavi
papagaj – mirno trpim
njegovu ljubav

tek u jeseni
shvaća neizbježno
– bila je cvijet

u istom danu
kiša, snijeg i sunce
– kao u duši

uplašen zec
juri kroz šumu
gone ga sjene

Albin ŽIC

Ulica predaka

(pripovijest za mlade)

Dijete se začelo u stranome svijetu u ljubavi kratkoga daha. Majka se vraćala u svoj grad Zagreb gdje se rodi djevojčica Tatjana, napuštena od oca, dok je majka za nju imala novog oca.

Kao mala djevojčica osjetila je samoću doma u kojem je tetica, mamina sestra, bila jedino biće koje se o njoj brinulo. Mama i novi tata bili su često u Gradskom podrumu ili na plesu s gostima.

Kada je porasla, već u petoj godini znala je čitati, a od stare djevojke koja je radila kućne poslove čula je o rađanju djece. Majke dobivaju trbuhe, a očevi ne rade skoro ništa. Dom u kojem je živjela bio je, kako se njoj činilo, vrlo prostran s velike tri sobe i predvorjem, a pokućstvo je bilo lijepo, puno ukrasa i činilo se da ima sve što treba imućna kuća. Djeca s kojom se igrala u vrtu kraj kuće nisu ulazila u kuću, jer je majka ljubomorno čuvala sve ukrase starijeg pokućstva svog doma. Ležeći u krevetu Tajana je često držala plišanog medvjedića, jer se je plašila buke. Mislila je da otac baca kamenčiće pod krevet.

Od malena, osjetljivost na razne zvukove i šumove unosila joj nemir u spavanje i sne. Bilo je razloga, jer je nedaleko bila stara tvornica obuće čiji su parni strojevi često pištali i oblikovali tupe udarce koji su se širili okolinom. Kako su se parne peći morale grijati i noću, Tajanu, tek što bi zaspala, pištanje je budilo iz ružnih snova da bi vrisnula i probuđena plakala.

Škola

Prvi dani u školi bili su nelagodni, nije zadobila simpatije kod učitelja, jer su je vozili u školu, dok su druga djeca išla pješice. Razred u kojem se je našla bio je mješoviti, pa je bila nespretna s drugima. Začuđena grubim, glupim i ružnim dječacima koji su je često zadirkivali i podmetali joj nogu da je umrljala suknjice koje je teško oprala stara djevojka. Čudila se zašto ide u tu školu, gdje učitelj malo pijan govori o moru i divljim zemljama, a zatim o svojoj ženi koja ga ne sluša, i o svojoj djevojčici koju voli.

Vrativši se kući legla bi u krevet do medvjedića, kojemu je poklonila pažnju češljajući ga češljem punim meda.

Ako drugi dan nije imao na dlaci meda, znala je da ga je pojeo.

Tetica

Nakon duljeg izbivanja u drugoj zemlji, vratila se tetica, koja ju je sad učila njemački. Polazeći već treći razred bila je slabi đak, kad nije bila talent za mnoge predmete a osobito za matematiku i crtanje. Tetica je bila dobra, ali su za nju govorili da je stara frajla – i da je luda. Mama i novi tata u svemu su je podcjenjivali, pa je to činila i Tajana. Često je i briga oko kćeri majku smetala u njenoj slobodi i nije ju voljela. Sve što radi išlo joj je na živce, pa je na nju vikala i time se iživljavala.

Baš je užitak biti zločest, dobrota je naporna! Tako je mislila tada Tajana.

Ljubav

S devet godina doživjela je veliku ljubav. Zaljubila se u livriranog šofera s predivnom kapom koji je vozio u otvorenom autu novog tatu u njegovu tvornicu. Kad je sjeo u auto bio je prekrasan. Svaki dan je trčala na prozor kad je tata odlazio na posao, da vidi šofera koji je bio ljepši od drugih.

Hitler

U to doba mnogo se novoga događa u središtu Evrope. Svuda se govori o ratu. Ti događaji zaoštravaju odnose u obitelji. Česte svađe bile su na dnevnom redu. Majka se pogrdnim riječima nabacivala na novog tatu, kao da bi bez nje bio nula i da je to njen stan, a on da je seljak kojemu je rodbina gomila prostaka koje ne bi nikad pustila u stan.

Kad se je pričalo o ratu spominjalo se ime Hitler, a zvučalo je nekako strašno i opasno.

Kraljevi

Tetica je voljela kralja Aleksandra kojega su ubili u Francuskoj. Voljela je i ruskog Petra Velikog koji je davno umro.

Tajana je voljela čitati uzbudljive pustolovine. Njoj nitko nije rekao što je dobro književno djelo, pa je naprosto čitala sve što joj je došlo pod ruku.

Platonska ljubav

Ona je o njoj čula ali nije razumjela. Tetica joj nije htjela ništa reći. Možda je to u vezi s platinom. Možda je to ljubav koju su vodili mama i tata. Nikad

se nisu ljubili. Uvijek su vikali, ali u krevetu su šaptali o nečemu. To je možda ono što je napisano na zidu u zahodu Tajanine škole.

Ono

Kad je išla prijateljici u jednom je hodniku neke stare kuće vidjela čovjeka koji je izvadio ono iz hlača i sledila se, uplašila i pobjegla. Ona je zatim mislila kako djevojčice nemaju ništa tako ružno, a žene imaju lijepe grudi, glatku kožu i mnogo toga što je ljepše, zaključila je zadovoljno.

Kokolo

Bio je advokat, tetičin brat, plave krvi i imao je kuharicu Olgu.

Olga mu je rodila sina, i kad je vidio da je dijete muško on se njom oženio. Mislilo se da je ljubav, Kokolo se ipak prevario. Dijete kasnije nije bilo normalno. Šutio je, nije čuo i samo je piškio u krevet. Kokolo se povukao u sebe i u kući nije više razgovarao, a tetica je rekla da je to Božja kazna. Kuharica se nije trebala spetljati s plavom krvi, jer je tad dijete hereditarno opterećeno.

Selo

Na selu joj se jako dopalo. Svu hranu je rado jela, jer se je po ukusu razlikovala od gradske. Igrala se s drugom djecom, veselo skačući po travi ili uz potok. Prvi put vozila se u kolima s konjskom zapregom.

Vrt

Tajana se rado igrala u vrtu s mačkom koja je skakala preko velike kornjače.

Rat

Rat je već posvuda. Hitler se motao blizu. Ljudi su postali snuždeni, neki su otputovali daleko.

Bolest

Tajana se gušila od kašlja. Doktor je ustanovio bronhitis i preporučio more. Jedva je dočekala taj dan. Spremila je u kofer svoga medvedića. Kad ga

je majka htjela izbaciti njoj se pojačao kašalj, pa je tata rekao da se smiri i da ga ponese. Poslali su je teti Mariji u Split.

Lijepo je ležati na krevetu uz more i čitati zabavne knjige. Kad se kašalj smirio zaspala bi s medvjedićem u rukama.

Bombardiranje

Iz jednog sna probudila ju je tutnjava. Krevet se je tresao, a ona je nepočešljana zgrabila cipelice i s drugima trčala ulicom. Sve se je uskomešalo. Ljudi, magarci i psi trčali su okolo. Nedaleko eksplozija, vatromet. Netko je viknuo da je bomba pala na urarsku radnju i sve satove razbacala po ulici. Tako je počeo rat. Sutradan gledali su kroz škure ulazak Talijana u grad. Ulice bile su puste.

Povratak

Zvonko, tatin kolega iz tvornice, došao je isti dan i Tajana se odmah vratila u Zagreb. Tu je doznala da je to bio posljednji vlak, jer je pruga zatim minirama. Svuda se pričalo o Talijanima, Poglavniku i Hitleru koji je preko radija urlikao njemačkom narodu. Kako se u sve uvlačio strah, djecu su misli odvlačile daleko od igre, pa su neka govorila čudne stvari. Neki Stipančić je pričao da će postati razbojnik, jer ne treba ništa raditi da bi imao puno novaca.

Rat se ovdje brzo završio. Nema više Jugoslavije. Kralj Petar je pobjegao. Ovdje je sada Nezavisna Država Hrvatska.

Porijeklo

Počinje protjerivanje Židova i Cigana. Logori se pune i mnogi nestaju. Oduzimlju se stanovi, automobili. Njezine školske vršnjakinje Hedi i Astra nestale su i više ih nije bilo. Govorilo se da su ih odveli u logor. Neka djeca su mislila da je to logorovanje kraj rijeke, pa su i ona to zaželjela da ne bi trebala ići u školu.

Počele su uzbune. Avioni su prelijetali grad. Za nastave, čim je zatulila sirena profesori su prekidali sat. Za vrijeme matematike ili drugog teškog predmeta, veselo se trčalo u sklonište ne misleći na rat.

Razredi su se polako razilazili kao rakova djeca. Netko u logor, netko u zanat, a neki su pobjegli u daleke zemlje ili su postali banditi kako je pisalo u novim novinama – *Hrvatski narod*.

Tajana sad polazi školu kod časnih sestara. Tu su joj nova lica i prijateljice. Almu nije voljela, jer je bila rođena koketa. Htjela je da bude glavna, pa je svojom glumom osvojila naklonost profesora i đaka. Dubravka je bila pronicljiva i jedina je otkrila njenu glumu, dok se Tajana, navršivši 11 godina, još uvijek kod kuće igrala sa svojim medvjedićem, tako da ju je majka nazvala kozom koja još uvijek vuče zamazanu igračku. Tajanin novi tata dobio je čir na želucu, pa se valjao, stenjao i pušio po 40 cigareta, a za uzbune nije htio u sklonište, vičući neka odleti centrala u zrak, gdje je tada radio, pa neka se onda traži struja iz neba.

Edita Goldberger

Tajana je počela pisati dnevnik. Pisala je kako je nitko ne voli, o svojim ružnim očima i antipatičnom licu, zatim o nestašici mnogih stvari i još kako je nestala Edita Goldberger.

»Teti Editi odlazila sam 3 puta tjedno na poduku klavira. Ona je bila dobra profesorica i draga gospođa koja mi je mnogo pomagala da naučim gradivo.

Bilo bi sve dobro da nije došao rat i neki se Hitler derao preko radija na Židove i mrzio Editu Godlberger. Zašto? To nitko nije znao, ali su preko noći nestali Editini mama i tata, a nju su pokupili na ulici.

Ostale su u stanu samo note crno uvezene sa zlatnim slovima.

Uskoro mnoge poznanike nisam više vidjela, jer je nestajanje bilo u modi. Danas su na ručku, a sutra u nekoj dalekoj šumi ili logoru. Plakati po zidovima ispisani su imenima strijeljanih i obješenih.«

Sajmište

Kako se je duljio rat nestaju stvari koje se troše, a to je u prvom redu hrana. Nema masti, jaja, putra, tek malo pekmeza od šljiva i pokoja poluprazna flaša kompota.

Mama je pokušala prodati kućne aparate za čišćenje tepiha, ali to nije nikoga interesiralo. Tražila se hrana, sol, šećer, sapun.

Jedino je preostalo sajmište. Tako je, piše Tajana, upoznala i to mjesto gdje se prodavalo sve pošto-poto u bescjenje.

Tropski šljem

No pojavio se neki tip s crnim naočalama i pokazao prstom na Tajanin tropski šljem. – To hoću! Koliko košta? – Tu se namjerio na teticu, koja nije

htjela prodati – i odbrusila je da je doktorska kći i da je njen djed lovio slonove po Africi – i kaj sad mislite vi potepuh tak lako erbati fino porijeklo.

Tip je skinuo naočale i pokušao šljem skinuti s glave, ali nakon velikog uzbuđenja koje je podigla tetica, a s njom su se složile i ostale žene, tip je morao pobjeći.

Otac

Na zvuk kamena bačenog s ulice u sobu, čula je majčin glas:

– Tu je tvoj otac! – Ulazeći u novoj engleskoj uniformi, koja je dobro pristajala uz tijelo, ukočeno ju je pogledao. U trinaestoj godini prvi je put vidjela svoga oca. Zid je bio među njima. Ona mu je pružila mršavu ručicu, bez poljupca.

Ipak ju je nagovorio da posjete njegovog prijatelja Klarka, pukovnika engleske vojske koji ga je dopratio u Zagreb.

Odlazak u Englesku

Kad je majka rekla da je otac želi odvesti u Englesku, rasplakala se toliko da su morali odgoditi put za nekoliko dana.

Medvjed

Vrativši se kući Tajana je izvadila iz psihe oštre škare i zarila ih duboko u trbuh, a zatim je iscurila slama. Polako rezala je uho po uho, trgala ruke i noge, izbola oči – i od lijepe igračke ostadoše male krpice.

Tužno oko

Bijele se zrake u blijedo jutro
Upijaju u maglu krošnje, gusto
Prohladno i sanjivo.

Pod deblom hrasta o ležaju iznad
Na grani tijelo se klati, samo.
Jutarnji vjetar krpene vlati
U kriku groze s tijela nosi –
Neuredno, razbacano.

Derane krpe, cipele šuplje
Od zubi pljuju život u svijet.
Lubanji čela kose se trule
Jezik doplazi od prošlosti smrt;
Oko ocakli do ludila led.

Lice ispijeno blijedo k'o jutro
Na usta otvorena začudno gleda,
Što nalaznik prolazi upravo tud'.

To mrtvo tijelo šumu nakazi.
Iz duplja oka zub šuplji bljuje
Iz grla zemlju i stabla koru,
A koščata ruka grči si granu
Ukočena strahom života do smrti;
Dok ledeno oko po jeziku plazi.

To oko bilo je prokleto tužno
Prokleto gledalo je zaista tužno.

Iz života jedne židovske obitelji
(nastavak)*

(...)

(Sad slijedi ono čega se sjećam iz prijašnjih kazivanja svoje majke i braće, kao i ono što sam sama doživjela.)

Iznad otomana u našoj dnevnoj sobi visjele su slike našeg djeda i bake.[1] Na finim i nježnim crtama bakinog lica pod bijelom kapom vide se tragovi mnogih patnji. Baka je umrla mnogo prije mog rođenja; sve što o njoj znam potječe iz kazivanja drugih. Ali u sebi osjećam prema njoj prisnost i čini mi se da razabirem koja joj je od unuka posebno nalik i koje od njezinih osobina nalazim u sebi samoj. Još i danas mi u ušima zvoni poštovanje i obzir u glasu moje majke kad bi govorila o njoj. Djeca su u svojim nevoljama i potrebicama radije trčala ocu nego njoj. Baki se išlo kad je trebao ozbiljan savjet: ne samo muž i djeca već i sestre i braća. Plemenite gospođe s imanja u okolici dovozile bi se njoj u posjete i smatrale su se počašćenima da im je prijateljica.

Djed gleda sa slike svježe i veselo na promatrača. Na njega mi je ostalo pokoje sjećanje. Umro je kad mi je bilo pet godina. Živahan, niska rasta. Kad bi došao k nama u Breslau za svako bi dijete iz džepa izvadio ploču čokolade. No i strana su djeca na ulici znala da će on i za njih uvijek imati ponešto. Kad bi za velikih obiteljskih svečanosti na stolovima stajale lijepo ukrašene torte, on bi skidao s njih kandirano voće i trpao nam ga u usta. Uvijek je bio pun dosjetaka, neiscrpan u pripovijedajnu i šalama. Počevši tako reći od ničega, dotjerao je do izuzetno sposobnog trgovca, odgojio 15 djece i uvijek je u njega bilo štogod i za druge, posebno za siromašne rođake . Živio je u prostranoj vlastitoj kući[2] okružen djecom i unucima, gostoljubiv prema svakomu. Poštovali su ga ne samo u mjestu već u čitavoj Gorjnoj Šleskoj. Posebno veliko povjerenje uživao

*Nakon prevodiočeva uvoda i autoričina predgovora u prošlom broju, objavljujemo u ovom broju ulomke početnog poglavlja knjige »Iz života jedne židovske obitelji«, koja bi uskoro trebala izaći u izdanju HKD-a sv. Jeronima. (Ur.)

[1] Adelheid i Salomon Courant; te su fotografije sačuvane i nalaze se u Arhivu Edith Stein u Kölnu.

[2] Ta rodna kuća Auguste Stein stoji i danas u Lubliniecu. Tamošnje udruženje «Edith Stein« otkupilo ju je i u njoj uredilo memorijalni muzej sa stalnom izložbom i malom knjižnicom.

je kod seljaka iz okolice koji bi u grad dolazili nedjeljom u crkvu i srijedom na sajam i tu obavljali redovite kupovine. Jednom mu je neki seljak donio novac na čuvanje. Djed uzme novac i reče mu: «čekaj da ti dam potvrdu«. Kad mu je donio potvrdu, seljak ga pozorno promotri i reče mu: «spremite najbolje i to kod sebe«. Sjećanje na starog gospodina Couranta i danas je živo kod onih koji su ga poznavali. Prije dvije godine češće me je posjećivala jedna docentica[3] s pedagoške akademije u Beuthenu[4]. Kad sam majci spomenula njezino ime, rekla mi je da ona sigurno potječe iz Lublinitza. Ispostavilo se da joj je otac tamo živio do svoje 16. godine a onda se odselio. Kad sam jednom došla po nju da odemo zajedno na šetnju, ušao je u sobu da pozdravi potomka obitelji Courant, kako reče, jedne od najuglednijih u gradu; i sam se dobro sjećao «starog gospodina«.

Zadnjih godina života bolovao je na grlu i češće bi odlazio (na liječenje) u Bad Salzbrunn. Sjećam se da smo ga tamo posjećivali. Sjećam se i njegovog 80. rođendana na koji je moja majka povela mene i sestru Ernu. Bila je to jedna od velikih svečanosti, koje su u našoj obitelji bile znak djetinje ljubavi i rodbinskog zajedništva; prva na kojoj sam smjela sudjelovati i ja. Godinu zatim djed je umro.

Kuću i radnju preuzeo je njegov najmlađi sin i dvije neudane kćeri.[5] Ta je kuća ostala središte nadaleko raspršene i razgranate obitelji. «Putujem kući«, govorila je moja majka još u poznim godinama, kad bi odlazila u svoj zavičaj.

A za nas djecu bilo je najveće veselje kad bismo provodili praznike u Lublinitzu.

Direktor naše škole, koji je ujedno predavao zemljopis, uvijek bi nas nakon velikih praznika ispitivao gdje smo bili i samo bi se ironično podsmjehnuo kad bi čuo da nismo išli dalje od Lublinitza. No nama to nije smetalo. U tom smo malom gradiću uživali najveću moguću slobodu. Na nas se nije puno pazilo, važno je bilo da nam je dobro i da smo zadovoljni. U djedovoj velikoj kući mogli smo se sasma drukčije kretati nego u našem unajmljenom stanu u Breslauu. Poznavali smo svaki kutak i svaki bismo, kad bismo došli, iznova prepoznavali. Bio je tu velik dućan s primamljivim staklenkama bombona, zalihama čokolade i pretincima punim badema i grožđica. Sve nam je bilo otvoreno; no nas

[3] Dr. Maria Bieneas, 1897. – 1971.
[4] Danas Bytom u Poljskoj.
[5] Alfred, Friederike i Clara.

se kod kuće strogo odgajalo i morali su nas opetovano nutkati dok se nismo usudili štogod uzeti.

Pored toga imali su i drugi dućan željezne robe; to je bilo carstvo mog ujaka. I tu je bilo svakakvih privlačnih stvari, od kojih bismo obično dobili kakav poklon: džepni nožić, škare ili sl. Kad bi bio tjedni sajam navalili bi seljaci iz okolice i nikad nije bilo dovoljno ruku, pa bismo i mi pomagali. Bili smo ponosni kad bismo s nekoliko na brzinu naučenih poljskih riječi uspješno poslovali s mušterijama, a posebno kad bismo smjeli posluživati blagajnu! Navečer bi se sjedilo i pričalo pred vratima dućana ili bi se išlo na šetnju po mjesnom trgu. Tamo bi na klupicama pred svojim kućama sjedili naši stari znanci, a usred trga među drvećem bio je kip sv. Ivana Nepomuka. Katkad bi nas subotom odveli i u sinagogu.

Katkada bismo otišli na šetnju u šumu ili na lijepo mjesno groblje gdje su ležali pokopani djed i baka te djeca koja su pomrla davno prije nego što smo se mi rodili. Vrhunac prazničkog uživanja bio je kad bi nas kolima odvezli u posjet rođacima koji su stanovali po obližnjim mjestima. No, najviše nas je u taj kraj privlačila ljubav prema majčinoj braći i sestrama. Ujak je bio škrt na riječima, ali dobroćudan i uvijek ljubazan. Njegova žena i naša najmlađa tetka imale su odvojena kućanstva, te su se upravo nadmetale u mladenačkoj obijesti, šalama i zadirkivanjima; s njima smo se mi djeca mogli zabavljati kao da su nam vršnjakinje. Prema tetki Miki (Friederike) odnosili smo se s poštovanjem: ona je u kući zauzimala ono mjesto koje je nekad imala pokojna baka, vodila je trgovačke knjige, savjetovala ujaka u svim poslovnim stvarima i uživala povjerenje sve braće i sestara, kako onih mlađih tako i starijih, te poslije također nećaka i nećakinja. Imamo u kući njenu sliku iz mladosti: bila je izrazito lijepa, s lica joj zrači djevojačka čednost i duboka ozbiljnost. Jedina u kući sačuvala je vjeru roditelja i brinula se za očuvanje predaje, dok je kod drugih židovstvo izgubilo vezu s religioznom potkom. Ovako sama u posve drugačijoj okolini osjećala je čežnju da se oslobodi iz krletke kućanskih i poslovnih spona i života u malom gradu. Rado je čitala te bi prilikom obiteljskih slavlja zajedno sa sestrom sastavljala male igrokaze. U njima su osobe bile žive, oštra uma i spremne na šalu. I sama bi prilikom posjeta u Breslauu rado išla u kazalište, kad bi je njen brat koji je kao i ona ostao neoženjen uzeo sa sobom na put.

Kako smo odrastali, naši su posjeti za nju značili sve više. Tražila je da joj pripovijedamo o svom studiju, ispitivala nas o našim pogledima na ovo ili ono te ne bi štedjela s opomenama ili ukorima, kad bi joj se to činilo potrebnim. Općenito je pak smatrala da smo preozbiljni i da nemamo dovoljno životne

radosti. Kao protutežu vlastitoj ozbiljnosti i brižnosti, voljela je oko sebe imati vedre i vesele ljude, pa je i nama željela život s više radosti i vedrine nego što je njoj bilo suđeno. Njezina je smrt dobrim dijelom povezana s gubitkom zavičaja, koji je morala napustiti poslije rata.[6] Lublinitz leži nedaleko od poljske granice. Sve vrijeme rata tuda su prolazili transporti trupa i moje su tetke marljivo sudjelovale u opskrbi vojnika. Mnoge bi noći provele na kolodvoru. Moj je ujak bio osoba povjerenja njemačkih vlasti za razdiobu živežnih namirnica. Zbog odlučnog pronjemačkog stava čitava je obitelj na sebe navukla mržnju Poljaka.

U pripremama za glasovanje obitelj je napregla sve svoje snage da bi se postiglo (za Nijemce) povoljno rješenje. Preko 50 potomaka obitelji Courant, koji su bili rođeni u Lublinitzu, došli su na glasovanje. U kući ih je bilo smješteno koliko god se moglo primiti, ostali su bili na drugim mjestima, ali na obroke bi se svi skupljali u kući. Utoliko je bolniji za sve bio ishod plebiscita: Lublinitz je pripao Poljskoj (u gradu su njemački glasovi imali većinu, ali kad su se pribrojili glasovi čitavog okruga većina je bila za Poljsku). Moji rođaci nisu mogli ni zamisliti da bi pod tim uvjetima tu ostali, prodali su roditeljsku kuću i napustili zavičaj. Ujak Alfred se sa ženom i djecom odselio u Oppeln[7], u dio Gornje Šleske koji je ostao u Njemačkoj. Obje su pak tetke otišle u Berlin da tamo žive s neoženjenim bratom Emilom. Bilo je to doba velike nestašice stambenog prostora. Kupili su kuću, ali se u nju nisu mogli useliti, jer su tu već živjeli stanari, tako da su u vlastitoj kući živjeli u dvije sobe kao podstanari plaćajući skupu stanarinu, dok su namještaj držali u nekom skladištu. Veliki napori i uzbuđenja tih godina, gubitak vlastitog doma iscrpili su tetku Friederiku. Na putovanju prema Šleskoj u Breslauu je pretrpjela udar. Trebalo je dugo dok nije došla k sebi. Čitava je obitelj strepila za njen život, iako su liječnici rekli da bi bilo bolje da se više ne probudi. Nakon početne uzetosti, prilično je brzo naučila hodati i govoriti. Nakon toga je nastupio lagani postepeni gubitak svih sposobnosti.

Rođačke obitelji uzimale su je redom k sebi i njegovale, dok konačno braća i sestre nisu došli do zaključka da bi je trebalo staviti u bolnicu. Moja se mati tomu odlučno suprotstavila, a podržala su je i djeca. Znali smo kako će bolesnica trpjeti kad ju stave u posve strani okoliš. U njoj je ostala velika ljubav prema nama, koju je u prošlosti iskazivala tolikim dobročinstvima. Jedina primjerena hvala za sve to bila je da joj omogućimo da i dalje bude sa svojima. Tako je mati uzela nju i sestru Claru, koja je uvijek bila s njom, u našu kuću. Kod nas je poživjela još dvije godine, i tako je majka morala izbliza doživjeti polagano umiranje sestre koju je toliko voljela i koja je bila 10 godina mlađa od nje. Bile su joj uzete ruka i noga, a polako je popuštala i sposobnost govora, na kraju je preostalo samo nekoliko riječi koje bi ponavljala ili mehanički ili pak s posebnim naporom, jer je htjela izustiti nešto za što više nije nalazila odgovarajuće izraze. Polako je zakazivala ne samo sposobnost sporazumijevanja već i shvaćanje. Na kraju je bilo teško prosuditi što još uopće razumije. U njoj je bio stalni neki nemir. Nismo je mogli ostavljati samu, jer bi pokušavala ustati i hodati. Očito je imala osjećaj da je negdje u tuđini i htjela je kući. No gubitak svih duševnih sposobnosti nije razorio srž njene osobe. Ostala je dobra i ljubazna, dirljivo zahvalna za svaku uslugu koju bismo joj iskazali. Kad više nije imala riječi, zahvaljivala bi nam gestama dragosti s kojima je bila škrta dok je bila zdrava. Imala je 67 godina kad je umrla. Tada nisam bila kod kuće.[8] Na samrti s njom su bile majka i sestra Rosa. Bio im je to jedan od bolnih trenutaka u životu ionako punom trpljenja.

Kao što sam već rekla, moja je majka bila četvrta od petnaestoro braće i sestara. (Kao djeca ta smo imena ritmički učili napamet kao na vjeronauku imena 12 sinova Jakovljevih: Bianca, Cilla, Jakob, Gustel, / Selma, Siege, Berthold, M¨alchen, / David, Mika, Eugen, Emil, / Alfred, Clara, Emma.) Od rane mladosti bila je naučena na neumoran rad. Kad joj je bilo 6 godina natjecala se sa sestrama u pletenju. Pletenje čarapa je do dana današnjeg neodvojivo od nje. Ako nema nekog važnijeg posla u kući ili radnji, onda plete i pritom čita. Ustvari pletivo je za nju samo neka vrsta opuštanja i odmora. Već sam spomenula da je izmjenjujući se sa sestrama vodila veliko kućanstvo i radila u dućanu. Već s 8 godina bila je toliko vješta da su je roditelji po potrebi slali na ispomoć rodbini. Prihvaćala se i najnapornijih poslova te su je tako cijenili da joj je inače škrti ujak poklonio šešir kakav su nosile bogate gospođe. Usred zime išla je s njim na sajam i ubirala novac za robu koju bi on prodavao. Karakteristično je kako je ta priča završila: ujak je počeo grditi njene roditelje. To nije mogla podnijeti pa mu je pobjegla i tuđim se kolima vratila kući.

Kad je u kući bilo veliko pranje rublja služavke bi ustajale prije zore. Kad je materi bilo 10 godina htjela je naučiti prati. Iako su je ismijavali, ustajala bi

[6] Već nakon Prvog svjetskog rata Njemačka je na osnovi plebiscita morala odstupiti neke teritorije Poljskoj, op. prev.

[7] Danas Opole u Poljskoj.

[8] Edith Stein je tada (1926.) radila na školi u Speyeru.

i ona u noći i hvatala se posla. Kako nije bila vješta pranju, izranila bi prste te bi trpjela žestoke bolove od lužine, no stisla je zube i izdržala pa je sljedeći put opet bila orna za posao.

Kad bi u dućan došli novi zaposlenici (često naši rođaci) koji su trebali izučiti zanat, onda bi ih njoj dali na brigu i pouku. U kući je bilo mnogo posla a i mnogo djece, pa je bilo i veselo. Šalilo se, smijalo i pjevalo. Posebno je veselo i živo bilo kad bi navraćali braća i rođaci koji su bili na studiju ili kad su se slavili obiteljski blagdani, rođendani i svadbe. Moja je majka kao dijete naučila malo svirati glasovir; kasnije za to nije bilo vremena, ali još danas zna odsvirati nekoliko taktova iz Straussovog valcera «Vino, žene i pjesma«. Još na svom 70. rođendanu zaplesala je sa svojim najstarijim unukom, a godinu dana zatim i s mladoženjom kad se udavala moja sestra Erna.

Kad je moja majka upoznala mog oca bilo joj je 9 godina. Iz tog vremena potječe i najstarije pismo koje joj je pisao. Dopisivanje se nastavilo s njim i s njegovim sestrama. U kasnijim pismima pojavljuju se već aluzije koje pokazuju da je oboje željelo zaruke. Obitelj moga oca je i nakon njegove smrti ostala privržena mojoj majci i poštovala je. Bila joj je 21 godina kad se udala. Otac je tada bio zaposlen u trgovini drva «Udova S. Steina« u Gleiwitzu. Vlasnik tvrtke bila je moja baka Johanna Stein r. Cohn. Kao majka bila je nježna, ali i stroga. Ni jedno od djece nije se usuđivalo protusloviti joj, čak ni onda kad je očito bila u krivu. Moju je majku vrlo cijenila, te joj se ona jednom usudila izravno suprotstaviti. Zauzela se za mladog šurjaka Lea kad je namjeravao postati glumac i tako materi nanijeti «sramotu«. Uzela ga je k sebi kad ga mati više nije htjela trpjeti u kući, i slušajući ga kako noću ustaje i vježba uloge uvjerila se da ima dara za to zvanje te je pokušala posredovati između njega i majke. (Leo Walther Stein je kasnije postao poznat kao redatelj i operetni libretist, neki su se njegovi komadi, «Kraljeva balerina«, «Liselotta od Falačke«, zbog izrazito nacionalne orijentacije izvodili i u Trećem Reichu.) Moja baka nije imala poslovnog smisla kao moja majka. Oslanjala se na poslovođu koji ju je varao i nitko je nije mogao uvjeriti da on ne zaslužuje njeno povjerenje. To je natjeralo moje roditelje da prekinu poslovne veze i napuste Gleiwitz. Otišli su u majčin zavičaj i tamo uz pomoć njezinih roditelja započeli novi vlastiti posao.

Obitelj koja se preselila u Lublinitz brojila je 5 članova.[9] Moja je mati rodila 11 djece, od kojih je 4 umrlo u ranoj dobi. Među tužne uspomene o kojima

[9] Ustvari bilo ih je sedmoro: roditelji te sinovi Paul, Ernst i Arno i kćeri Else i Frieda; Ernst je nedugo zatim umro.

je mati uvijek pričala spada epidemija šarlaha u Gleiwitzu. (Takve su epidemije bile česte u Gornjoj Šleskoj.) Mala Hedwig, posebno ljupka djevojčica, koja je već počela majci malo pomagati, umrla je, dok je najstariji brat Paul prebolio šarlah, no majka misli da se on otada promijenio. Kao dijete dio je neobično lijep, živahan i visoko nadaren. Kasnije je postao tih, bojažljiv i zatvoren u sebe, te nije uspijevao iskazati svoje sposobnosti.

Godine u Lublinitzu bile su u znaku neprestane borbe za materijalni opstanak. Moju majku, koja je bila ponosna žena, teško je ponizivalo što je svako malo morala moliti roditelje za pomoć. Izgubila je i sina Ernsta, koji joj je bio posebno drag (gubitak druge djece, koja su umrla kao dojenčad, nije ju toliko pogađao).

Roditelji su stanovali u «vili«, lijepoj kućici s velikim vrtom, koja je pripadala djedu i baki. Majka je voljela sama saditi voće i povrće i u tom je bila spretna. Posadila je stabalca jabuka, no nije dočekala da ubire plodove, jer je kuću ubrzo nakon toga preuzela jedna obitelj naših prijatelja. No za praznika smo mi djeca odlazili tamo i smjeli s jabuka brati koli kogod nas je bila volja. Moja majka je pripovijedala zgodu iz tog vremena: Jedna od naših rodica, tada dijete od 3 ili 4 godine, došla je k njoj kad su baš bili zreli krastavci. Mati joj je dala nekoliko krastavaca u krilo. Mala je otrčala kući rukama držeći rubove suknje u kojoj su bili krastavci. Već izdaleka je povikala: «Tetka Gustel[10] ima krastavce!« Raširila je haljinu i zapanjeno zastala: putem ih je izgubila sve dojednoga.

Sve do danas majci je veliko veselje sijati i brati i od uroda davati drugima. Pritom se drži starog židovskog običaja da se prvi plodovi od bilo koje vrste ne jedu, već se daruju drugima. (Doduše pritom se ne uspijeva uvijek odlučiti da daruje sirotinju, kako bi zapravo trebalo biti, već stalno pada u kušnju da prednost dade svojim rođacima, a posebno braći i sestrama.)

U tim je godinama umrla moja baka. Mojoj sestri Rosi, koja se tada upravo bila rodila, tim su povodom naknadno dali drugo ime Adelheid. (Kod Židova nije običaj djeci davati imena po precima koji su još na životu.) Tri rodice koje su se rodile neposredno nakon toga također su dobile to ime.

Kako u Lublinitzu nisu mogli prosperirati, moji su roditelji odlučili da se presele u Breslau. Učinili su to i stoga da ne bi radi daljnjeg školovanja morali toliku djecu slati iz kuće. Moj brat Paul već je bio na gimnaziji u Kreuzburgu[11]

[10] Ime od milja za Auguste (op. prev.).
[11] Danas Kluczbork u Poljskoj.

i Oppelnu i mnogo je trpio od nerazumijevanja rođaka kod kojih je stanovao. Troje od nas rođeno je u Gleiwitzu a troje u Lublinitzu. Sestri Erni bilo je šest tjedana kad smo se selili u Breslau (Uskrs 1890.). Roditelji su unajmili mali stan u Kohlenstrasse. Kućica u kojoj sam se rodila odavno je srušena i na njenom je mjestu sagrađena velika kuća. Sasvim blizu unajmili smo prostor za skladište novootvorene trgovine drva. Gazdarica je bila stara zanovjetljiva žena te je nastojala da mojoj materi oteža život što je više mogla. Tomu se pridružila briga za preživljavanje, nova radnja bila je opterećena dugovima i sporo je napredovala. O tomu da je i u bračnom životu morala podnositi teškoće, majka nije nikad rekla ni riječi. Uvijek bi o ocu govorila s ljubavlju, i kad je sada nakon toliko godina gledam kako stoji na njegovu grobu, vidim da u njoj još nije ugasla tuga za njim. Nakon njegove smrti uvijek je nosila crninu.

Moj otac je umro od toplinskog udara na poslovnom putu. Jednog vrućeg srpanjskog dana imao je pregledati komad šume i morao dulje hodati pješke. Seoski poštar koji je tuda prolazio izdaleka je vidio kako leži ali je pomislio da je legao da se odmori, te je prošao ne brinući se. Kad se nakon nekoliko sati vratio istim putem vidio je da je mrtav. Dozvali su majku koja je prenijela njegovo tijelo u Breslau. Mjesto gdje je umro nalazi se između Frauenwaldaua i Goschütza.[12] U blizini je pilana u kojoj su se za nas rezala svježe oborena stabla. Dobri ljudi s pilane u času nevolje priskočili su majci u pomoć i ona im to nikada nije zaboravila. Kad bi kasnije sama blizu njih kupovala drvo, došao bi gospodin Ludwig pred nju s kolima na željezničku stanicu, te bi je često kolima vozio okolo. Kad bi na putu kroz šumu katkad trebalo gaziti preko vode on bi je uzeo na ruke. Njegova dobra žena davala bi joj ljeti svježe surutke a zimi vruće kave. Tako je nastalo trajno prijateljstvo. Moja je majka njihovoj brojnoj obitelji slala iz grada odjeću i kolonijalnu robu. Ludwigovi bi nam zauzvrat u Breslau donosili domaćeg kruha i maslaca, svježeg sira te katkada šarana ili nekoliko linjaka. Kad im se udavala najstarija kći, naši su išli na veliku seosku svadbu. Smatrali su se počašćenima kad im je majka jednom poslala Ernu i mene da tamo provedemo velike praznike. Smjestili su nas u svoju najbolju, tzv. «svečanu sobu«, u kojoj je svježe oribani pod bio posut bijelim pijeskom. Jelo su nam služili «po gradski«, dok bi svi ostali jeli u kuhinji iz jedne zdjele. Uživale smo otkrivajući nepoznate radosti seoskog života: čuvale krave, vezale

[12] Danas Bukowice i Goszcz u Poljskoj.

snopove, rukom hvatale žive ribe iz bistrog potoka. Bile su nam to najljepše ferije u čitavom našem školovanju.

Na pokop moga oca skupila se sva rodbina, poslije pogreba održano je vijećanje o tom što će biti s majkom sa sedmero djece i praktički bez sredstava. Naravno, savjetovali su nam da prodamo zaduženu radnju i možda uzmemo kakav veći stan te iznajmljujemo namještene sobe; ako nam ne bude dostajalo, pomoći će nam majčina braća. Majka je na sve to samo šutjela te je samo dobacila značajan pogled najstarijoj kćeri, kojoj je tada bilo 17 godina. Ona je znala što će učiniti. Htjela se probiti sama bez ičije pomoći sa strane. Zadržat će dućan i poraditi da uznapreduje. Doduše, nije se mnogo razumjela u trgovinu drvom, jer su joj dotada djeca i kuća oduzimali sve vrijeme. Ali bila je trgovačka kći i po naravi imala osobine sposobnog trgovca: znala je izvrsno računati, imala je osjećaj za «posao«, odvažnost i odlučnost da djeluje u pravi čas i istovremeno dovoljno opreza da ne stavi previše na kocku, a što je najvažnije – jako je dobro znala kako se postupa s ljudima. Vrlo je brzo naučila posebnosti materijala i vještinu proračuna s drvom. Malo pomalo uspjela je isplivati na površinu. Nije bilo jednostavno nahraniti i odjenuti 7 djece. Nismo nikad gladovali, ali navikli smo na najveću štedljivost i jednostavnost, nešto od toga ostalo je u nama do danas. Uvijek sam upadala u oči ljudima s kojima sam dolazila u dodir, jer se nisam držala i nosila onako kako je odgovaralo mom staležu. Iako mi je to bilo neugodno i mučno, jer nisam voljela ničim izazivati pažnju, ipak mi nikad nije pošlo za rukom da se u tomu bitno promijenim.

Majci nije bilo dosta namaknuti sredstva za najnužnije potrebe. Postavila je sebi zadatak: nitko ne smije reći da naš otac nije platio svoje dugove; i zaista svi su dugovi bili otplaćeni do posljednjeg pfeniga. Zatim, trebalo je djeci pružiti solidnu naobrazbu. Bratu Paulu bila je 21 godina kad je umro otac. Polazio je gimnaziju do predzadnjeg razreda, no za studije na sveučilištu nije bilo dovoljno novaca. Možda bi se ipak bilo našlo načina, da je stvarno na tomu ustrajao. On nije bio od onih koji uporno nastoje na ostvarenju svojih namjera. Kako je bio strastven «knjiški moljac«, dali su ga na nauk za knjižara. No tu nije ostao. Moja je majka tada nastojala da dobije pomoć u trgovini. Čini mi se karakterističnim za nju da nikada nije naučila voditi knjige. Ona bi pregovarala s mušterijama: bili su to najčešće stolari, kolari, rezbari i graditelji, te s isporučiteljima: veletrgovcima, veleposjednicima, poljskim Židovima, koji bi dolazili kao preprodavači. Računala je i mjerila daske, i kad bi tovar morao biti brzo iskrcan sama bi se popela na kola i s radnicima se natjecala tko će brže istovarivati trupce.

No nije joj ležao suhoparni posao s poslovnim knjigama. (I meni je taj posao bio odbojan kao malo koji drugi.) Dugo joj je knjige vodio šurjak i stric Jakob Courant.[13] Nakon toga taj je posao preuzeo moj brat Paul, a nakon njega mlađi brat Arno.[14] Paul se konačno namjestio kao bankovni činovnik. Desetljećima je nadasve točno i savjesno obavljao svoj posao, a da za to nikad nije dobio dužnog priznanja. Zadovoljštinu bi u rijetkim slobodnim časovima nalazio u knjigama, glazbi i šetnjama u prirodi. Već nekoliko godina uživa skromnu mirovinu i meni se čini da se sad osjeća bolje nego ikad prije.

(Na ovim stranicama zapisala sam štošta što bi mojoj dragoj braći i sestrama moglo izgledati kao kritika njihovih ljudskih slabosti. Nadam se da će mi to oprostiti; ne može se opisivati život majke a da se ne spomene ono što je sa svojom djecom doživjela i što je od njih pretrpjela. Kad dođem na red i ja sama, ne ću štedjeti sebe više nego druge.[15])

(...)

Moja sestra Rosa je samo 2 godine i 2 dana mlađa od Friede. Njih dvije smo smatrali poput blizanaka. Tako su među sestrama bila tri para: «mlađe«, «djevojke« i «djeca«; samo je Else bila posebna. Bili su to veoma nejednaki parovi. Rosa je imala nadimak «lav«, i to zato što bi glasno dreknula kad bi je netko dražio. Od sve djece nju je bilo najteže odgajati. Iako je bila solidno nadarena uvijek je bila loš đak. Družila se s najgorim dječacima iz susjedstva. S njima je išla po ulicama potežući redom zvona na svakoj liječničkoj ordinaciji ili sudjelujući u kakvoj sličnoj nepodopštini. Uvijek je imala nekoga koga je strastveno obožavala. Kao šiparica sastavila je jednom sama listu svojih «ideala«, koje je obožavala sve u isto vrijeme: učiteljice, glumice, rođaci. Kasnije se krug obožavanih sveo samo na po jednu osobu, koja joj je bila uzor savršenstva, utjelovljenje svega najboljega. Nije imala mjere u izražavanju divljenja i privrženosti takvoj osobi, dok bi ostale zanemarivala. No svi su ti ljudi imali očitih mana, bili daleko od svakog ideala te im je i samima takvo obožavanje bilo neosnovano i čudno. Kad bi se «ružičasti veo« razderao razočaranje je bilo utoliko veće, a pretjerano obožavanje zamijenila bi oštra kritika. Na isti način kao i osobama strastveno bi se zanosila raznim idejama, o kojima bi

[13] Jakob Burchard, brat Adelheide Courant, Edithine bake, oženio se svojom nećakom Cillom Courant, drugom kćeri Salomona Couranta, drugoj po starosti sestri Auguste Stein.

[14] Prema sjećanjima ostalih iz obitelji brat Paul nije nikada vodio majci knjige, već je nakon strica Jakoba to odmah preuzeo brat Arno.

[15] Ovu svoju sigurno iskrenu nakanu Edith Stein nije mogla potpuno ostvariti, jer ju je nasilna smrt spriječila da dovrši započetu povijest.

stalno rado govorila, dok bi protivna mišljenja grubo odbacivala. No kraj svih tih burnih zanosa, sveg prkosa i kritike ostala joj je kao stalni oslonac nepokolebljiva privrženost svojima te spremnost na pomoć ne samo njima nego svim potrebitima. Ja sam sama više od drugih čitavog svog života uživala njenu vjernu sestrinsku ljubav. Kako nije pokazivala sklonosti zaposlenju, odlučeno je da dobro nauči domaćinske poslove i da onda majku zamijeni u kućanstvu. U tu svrhu poslali su je tetkama u Lublinitz da u njihovom uzorno vođenom kućanstvu nauči sve potrebne poslove. Bila je to godina u kojoj se osjećala sretnom i zadovoljnom i uvijek se toga sa zahvalošću sjećala. Uživala je u veselom društvu tetke Clare i njene šurjakinje Else kao nekada s dječacima u našoj ulici. No držala se i ozbiljnije tetke Mike; nju i njene savjete i opomene slušala je voljnije i poslušnije nego kod nas. Kad je nakon toga preuzela naše kućanstvo, ono je dobilo drukčiji stil. Na to su djelovali i vanjski uzroci: naša se ekonomska situacija bitno popravila. Za razliku od dviju starijih sestara, koje su bile naučene na skrajnju štedljivost, njoj je u naravi bilo da obilno daje. Kao dijete je voljela sladak zalogaj, pa je kao djevojčica bila i odviše korpulentna. Kasnije se sama zadovoljavala malim i od prijašnje punašnosti nije ostalo ni traga. Radovala se kad bi nam njeno jelo prijalo te bi svako malo smišljala nove poslastice. Kolači koje je sama pekla pomalo su postali poznati među rođacima i prijateljima.

Kako sam uvijek bila bljedunjava i anemična, njegovala me je s posebnom brigom. Kad god bismo išle u grad u kupovinu odvela bi me u malu slastičarnicu i kupila mi kolač s jabukama i šlagom a ljeti sladoled sa šlagom. Nisam je nikad izričito zamolila, ali kad bismo prolazili blizu te slastičarnice («Konditorei von Illgen« u Schmiedebrücke imala je tih krasota po 15 pfeniga komad), nehotice bih zaškiljila u tom smjeru, a ona bi bez riječi krenula prema ulazu. Jako je voljela malu djecu; rado je čuvala rođake i rodice, a kasnije nećake kad su bili sasvim mali. S većom djecom nije se tako dobro slagala. Previše bi ih korila zbog njihovih sitnih propusta i neposluha; to je hladilo ljubav djece prema njoj, a nije joj zauzvrat pribavilo respekta. Tako je dobila mnogo manje priznanja nego što je stvarno zaslužila. Za razliku od sestre Friede bilo joj je mnogo lakše raditi samoj nego uputiti druge da rade. Kad bi joj u poslu pomagala služavka, mati se uvijek ljutila što joj Rosa ne bi dozvolila da je odtereti kako spada. Sada već godinama ima ženu koja joj dolazi jednom tjedno da temeljito izriba hodnik, stepenice i kuhinju i opere prozore te u duljim razmacima obavi veliko pranje rublja. Sve drugo čini sama uz pomoć majke i Friede. Kad čisti, sprema i kuha onda je sasma u svom elementu i nema toga tko bi to mogao obaviti tako

da ona bude zadovoljna. Naprotiv, šivanje joj ne leži, a i nabavke, ukoliko nisu za kuhinju, rado prepušta Friedi.

Kad smo nas dvije najmlađe ponarasle i pošle u gimnaziju i poslije na sveučilište te tako stekle poznanstva i prijateljstva, počela je na vlastiti rad u kući gledati kao na manje vrijedan posao i osjećati se nezadovoljnom. S vremena na vrijeme smišljala je planove da otpočne nešto novo. Najprije je mislila da postane bolesnička sestra, kasnije pak da negdje u brdima kupi kućicu da bi tu ljeti mogla primati prijatelje. Majka joj ništa od toga nije naprijeko odbijala, jednom su čak njih dvije otišle pogledati jednu kuću u Riesengebirge. No pod utjecajem mišljenja okoline uvijek bi ustuknula pred odlučnim korakom i tako je ostalo sve po starom. Jedno vrijeme pokušavalo se da se s Friedom izmjenjuje u trgovini ali se ubrzo ispostavilo da to ne služi svrsi. Tako se pomirila s time da ostane kućanica te da se u slobodno vrijeme posveti još čemu drugomu. Čitav niz godina radila je dobrovoljno kao gradska njegovateljica siročadi. Dodijelili su joj određeni broj djece koja su bila smještena u pojedinim obiteljima na skrb. Bila joj je dužnost redovito posjećivati obitelji u kojima su ta djeca živjela i provjeravati vodi li se tamo o njima potrebna briga. Osim toga pomagala bi prilikom sastavljanja molbi i sl. Bio je to težak i mučan posao, no Rosa se trudila da ga obavi što je bolje mogla. Svakog Božića djeci je nosila darove, a kad bi imali teškoća u školi dolazili bi k njoj kući da pod njezinim nadzorom pišu domaće zadaće. Zbog političkih promjena posljednjih godina morala je napustiti tu službu. No ni kasnije nije joj nedostajalo štićenika kojima je bila potrebna pomoć. Posljednjih godina rado je posjećivala večernje tečajeve iz književnosti i povijesti umjetnosti u pučkom sveučilištu te ih marljivo pratila. Pomalo je našla krug ljudi s kojima se družila i koji su je cijenili; posebno joj je napredak na području vjere otvorio jedan novi svijet koji joj je omogućio da se odrekne izvanjskih zadovoljstava i tiho ustraje na mjestu koje joj je određeno. O tomu ću morati više govoriti kasnije.[16]

Naša braća i sestre dolazili su na svijet vrlo brzo jedno za drugim, nas dvije najmlađe rodile smo se 8 godina nakon Rose u razmaku od godine i 8 mjeseci. Odrastale smo u vrijeme gospodarskog prosperiteta. Kad smo još bile djeca štedjelo se kako u stanu tako i u hrani i odijevanju, no nikad nismo imali osjećaj da smo siromašni. Vidjeli smo kako mati teško radi od zore do mraka, pa nam je bilo normalno da ne dolazimo s bilo kakvim neskromnim

[16] Iz poznatih razloga autorica nije stigla ostvariti tu namjeru. Tako ne ćemo doznati na koji je način Rosa postala tako prisna s Edith i kako je – očito preko nje – našla put u Katoličku Crkvu.

zahtjevima. Mati se ionako brinula za to da ni u čemu ne zaostajemo za ostalom djecom. Događalo se da bi troje nas istovremeno išlo u istu školu pa se onda za treće dijete nije morala plaćati školarina. No mati nije htjela prihvatiti tu olakšicu. To bi joj bilo kao da prihvaća «olakšice za siromašne«, a to nije nikako htjela. Još danas smatra pomanjkanjem osjećaja časti kad netko prima naknadu za nezaposlene. Nismo smjeli izostati ni s jednog školskog izleta ni propustiti da sudjelujemo u kakvoj akciju skupljanja pomoći. Naprotiv štedjelo se na školskim knjigama; samo u slučaju krajnje nužde kupovale bi se nove knjige, inače smo ih dobivali od starijih bratića i sestrični. Mati ne bi dozvoljavala da po đačkom običaju bez poštovanja govorimo o svojim učiteljima. Pjevanje i krasopis a u predškolskim razredima i račun i prirodopis imali smo kod jednog starog učitelja, koji je bio rođen za sve drugo samo ne za odgojitelja. U mladosti mora da je bio naočit čovjek, a kasnije je odebljao. Bio je dobroćudan dok ne bi pao u srdžbu. Za vrijeme sata pljuštali su prijekori i kazne, a čim bi došao odmor sve bi bilo oprošteno. Uvijek bi imao sa sobom duhankesu i vrećicu s bombonima, koje bi naizmjence vadio iz džepa. Ništa nam nije bilo strašnije nego kad bismo iz te vrećice dobili koji bombon za nagradu. Kad bismo došli kući i htjeli pričati što je danas «Freier«[17] opet smislio, prekinula bi nas i popravila: «gospodin profesor[18] dr. Freier«.

Nikada nije išla u školu razgovarati s učiteljima. Jedan jedini put odlučila se potužiti na jednu učiteljicu. Učiteljica crtanja optužila je moju sestru Ernu da se nedozvoljeno poslužila ravnalom i to kasnije nije htjela priznati. Mala inače nije imala dara za crtanje i jednom joj se izuzetno posrećilo da povuče ravnu crtu; ta joj je optužba donijela ukor i prijavu direktoru škole. Materi je bilo stalo samo do toga da dijete oslobodi optužbe da je lagala. Inače su se učitelji i roditelji naših školskih drugova, ne poznajući majku iz viđenja, često o njoj raspitivali i govorili nam kako možemo biti na nju ponosni. Meni je to uvijek bilo malo neugodno. Nama je bilo samo po sebi razumljivo da je ona takva kakva jest. Ustajala bi vrlo rano i ljeti i zimi te odlazila na drvljanik, koji smo kao i naš stan imali već dugo godina u najmu. Mati je dosta trpjela od samovolje vlasnika tih nekretnina. Na stan u Kohlenstrasse ostalo mi je samo

[17] Igra riječi: «der Freier« (odatle naš «frajer«) znači među inim «prosac«, «snubitelj«, «hofirant«, te često u govornom jeziku ima pejorativno značenje (op. prev.).

[18] Nije lako uvijek adekvatno prevesti njemačku riječ «Lehrer«, koja označuje nastavnike svih nižih i srednjih škola uključujući i gimnazije, dok je naziv «profesor« rezerviran za redovite ili izvanredne profesore na sveučilištu. Pojedini gimnazijski nastavnici stjecali bi počasni naziv «professor« pa bi se tako katkada neslužbeno nazivali i drugi nastavnici koji formalno nisu imali te titule.

jedno sjećanje; najranije od svih. (Mora da sam tada imala 2 godine, jer smo se nakon očeve smrti ubrzo preselili.) Živo se sjećam kako stojim pred bijelim vratima, udaram šakama po njima i vičem iza sveg glasa, jer je iza njih bila moja najstarija sestra a ja sam htjela k njoj. O sljedećem stanu, u Schiesswerderstrasse, ne znam više ništa. Naprotiv stan u Jägerstrasse 5 ostao mi je dobro u sjećanju, tamo sam proslavila svoj 3. rođendan i u njemu smo stanovali dugo godina.

Drvljanik smo tada imali u Rosenstrasse, graničio je s dvorištem kuće u kojoj smo stanovali. Kućegazda, gospodin Böse, načinio je vratašca u graničnom zidu da bi majci skratio put. To je trajalo tako dugo dok se vlasnica drvljanika nije s njim posvađala. Gospođa Olschowka bila je strastvena Poljakinja (njen muž Victor igrao je u tomu sporednu ulogu). Kao znak da je među dvama posvađanim susjedima prestao svaki odnos, vratašca su se morala ponovno zazidati. Od toga je trpjela moja mati; sada je morala obilaziti čitav red kuća dok nije ušla u Rosenstrasse. No onda je gospodin Böse našao izlaz, da bi protivničkoj strani «zabio cviku«: postavio je s obje strane ljestve, pa se tako majka svaki dan nekoliko puta penjala preko zida.

Kasnije je snalažljivi Böse smislio još bolje rješenje. Dao je zid odozgo urezati – ta nitko mu ne može propisati koliko visok mora biti granični zid – tako da su sada bile dovoljne ljestve s manje prečaka. Naravno, nama djeci to je pentranje bilo pravo zadovoljstvo, no materi koja je tada imala oko 50 godina to je bilo teško, posebno zimi kad bi se stepenice zaledile. Drvljanik se mogao vidjeti s prozorâ našeg stana. Prije nego smo pošle u školu Erna i ja bismo znale satima biti same u stanu. Dobile smo strogu uputu da nikog stranog ne smijemo pustiti unutra. Kad smo bile u neprilici zazvale bismo majku s prozora. Bile smo vrlo savjesne; radije bismo učinile štogod zabranjeno pred majkom nego onda kad je nije bilo. Katkada bi prije podne bio kod kuće moj brat Arno. Tada bi mami za užinu skuhao prežganu juhu. Za lijepog vremena smjeli smo se igrati na drvljaniku. Bio je to raj za djecu. Kad nismo imale škole sve smo išle tamo a s nama i mnoštvo ostale djece iz kuće, kao i od naše rodbine. Majka je dala pravilo: «Čim se nešto kaže, odmah poslušati i ne smetati posao! Inače radite što hoćete.« Najjednostavnija zabava bila je složiti njihaljku. Stavili bismo dasku preko «koze«, po jedno bi zajašilo svaku stranu i naizmjence bismo jurili gore-dolje. To smo radili satima i nikad nam nije bilo dosta. Prekrasno se moglo igrati skrivača. Bilo je mnogo hrpa drva, viših i nižih. Ono što je bilo osjetljivo na kišu spremalo se u drvarnice. Neke su imale više katova sa stepenicama. Unutra je bilo polumračno, mogao si se

fino sakriti u kakav kutak, sanjariti ili pričati priče. Smjeli smo i graditi kućice od drva. Katkada bi nas pozvali u pomoć: istovariti kola ili slagati dijelove kolskih kotača u slogove. Mati je voljela djecu koja su znala naći sebi posla. One koji bi pravili nered otjerala bi. Nije trpjela da se netko pravi važan. Kad bi tko od djece došao k njoj da se prituži na druge odmah bi ga presjekla: «ne ću čuti ogovaranje.« Često bi nam tad pripovjedila kako se u takvim slučajevima ponašao njen učitelj iz škole. Ošamario bi obje strane: jednu za nepodopštinu a drugu za tužakanje.

Nećak moje majke Ernst Courant bio je njezin ljubimac i ujedno jedan od najvjernijih posjetilaca našeg drvljanika. Iako je bio tek nekoliko tjedana mlađi od mene, često bi ga dali meni na čuvanje. Za školskih ferija radije je dolazio k nama nego da nekamo otputuje. Znao bi se satima igrati bilo s nama, bilo sam. Kad smo bili poslušni, dobili bismo nekoliko pfeniga da kod susjednog pekara kupimo kolač. Često bismo u igri s drvom zatjerali iver u prste; onda bismo skočili k jednom od radnika, pa bi nam ga on nožićem izvadio.

Majčin odnos prema našim radnicima bio je posve patrijarhalan. Za Božić bi kao dar dobili novac, živežne namirnice i odjeću za djecu. No taj im se novac nije davao na ruke (da ga ne bi odmah zapili), već bi se u tu svrhu otvorile štedne knjižice, na koje bi se te sume uplaćivale godinu za godinom. Dugo smo imali jednog mladog posebno vrijednog radnika, mati ga je vrlo voljela. I prije je radio po drvljanicima te ga je većina mušterija već poznavala; svi su ga zvali po imenu – Hermann. Živio je posve sam i nije imao nikoga tko bi se brinuo za njega. I on je znao malo previše popiti te bi hodao nemaran i poderan. Majka je nastojala da od njega stvori urednog čovjeka. Bio je naočit i izgledao svjež i krepak, no bolovao je na plućima. Na kraju je morao u bolnicu; dugo nije vjerovao da je bolestan i nadao se da će opet moći raditi. Moja ga je majka nedjeljom obilazila i nosila mu hrane ne bi li ojačao. Veoma je žalila za njim kad je umro.

Jedan drugi, zvao se Meissner, koji je radio skupa s njim i ostao još mnogo godina kod nas, bio je neprijazan i nije dozvoljavao da mu se previše komandira, ali je bio vrijedan i majka bi se mogla zakleti na njegovo poštenje. Zato ga je i držala te se brinula i o njegovoj brojnoj djeci. Uvijek bi preko jednog poslovnog prijatelja veletrgovca iz Poljske nabavljala neki posebni lijek protiv njegove astme. Njegova prva žena često je navraćala k nama. Bila je vrlo čista i uredna i stalno pazila na djecu, ali nije bila baš do kraja poštena. Jednog dana u kući je nestalo glačalo. Mati nije nimalo sumnjala gdje se ono nalazi te se poslužila lukavstvom da ga dobije natrag. Rekla je njezinom mužu da mu je

žena kod nas posudila glačalo i neka je sjeti da ga vrati. Nato se glačalo odmah vratilo na mjesto. Bila je velika nesreća za djecu kad im je umrla majka. Otac se ponovo oženio, ali je druga žena nečovječno postupala s djecom, a on nije znao kako da ih zaštiti. Jednom je mala kćerkica bila kod nas nekoliko dana, jer joj je kod maćehe bio u opasnosti sam život. Poslije toga dali su je u dječji dom. Nakon druge ženidbe postao je nepouzdan i na radnom mjestu. Uvijek je smatrao da je njegovo pravo da se na našem drvljaniku besplatno opskrbljuje drvom za ogrjev. To je činio otvoreno i majka nije prigovarala. Kad je pak doznala da izvan radnog vremena prodaje za svoj račun drvo s našeg skladišta, morala ga je otpustiti.

Nasuprot tomu njegov dugogodišnji drug na poslu Seidel ostao je kod nas sve do svoje smrti. Bio je sa šleskih brda, dugačak i mršav, i on slab na plućima. Tih, radin i solidan; jedino kad bi ga žena s vremena na vrijeme natjerala da zatraži povišicu plaće popio bi štogod «za kuražu« i grubo zatražio svoju radnu knjižicu kao da hoće otkazati. No mi smo znali što to znači i ubrzo bi došlo do sporazuma. Kad smo kupili kuću[19] uselio se i on u potkrovlje i postao pazikuća. Žena je bila veoma vrijedna u svakom kućnom poslu i nježna majka dvoje djece; uvijek je nastojala da od njih postane «nešto bolje« te bi svoje stavove prema okolini znala braniti energičnim i spretnim jezikom. Muž bi pak tiho i brižljivo obilazio po kući i pazio na red. Kad bi rano ujutro ustao silazio bi s cipelama u ruci (da ne bi koga probudio, a najvećma svoju ženu) da naloži peći. Umro je kod nas u kući. Kad je bio na samrti, žena nas je pozvala u pomoć. Otišli smo k njoj brat Arno i ja (oboje smo za rata služili u Crvenom križu). Ja sam mu zaklopila oči.

Drvljanik je bio carstvo moje majke. Sve dok nije uvedeno osmosatno radno vrijeme[20] trgovina je bila otvorena dok je bilo dana. Kući bi dolazila samo za kratke podnevne pauze (tako čini i danas). Dok je skladište bilo u Rosenstrasse, poslovnica je bila drvena baraka. Kad je preseljeno u Elbingstrasse (i tamo je bilo unajmljeno) kupili smo nešto veću pokretnu kućicu. Konačno se majka odlučila kupiti oveće skladište, koje je bilo na prodaju. Tu smo sagradili čvrstu drvarnicu i pokraj nje poslovnicu. Veliki dio vremena majka je provodila napolju. Išla bi okolo s mušterijama da nađe traženu robu te premjeravala i računala ono što je naručeno. Uvijek je bila tu kad bi stizala nova roba, a i

[19] Bila je to kuća u Michaelisstrasse 38, u kojoj je obitelj stanovala sve dok je nacistička vlast nije oduzela. Danas je ta kuća spomen-muzej posvećen Edith Stein.

[20] U Njemačkoj i Austriji od 1. siječnja 1919.

sama bi pomogla pri istovaru i uskladištavanju. Kad bi ručna kolica natovarili daskama izvlačio bi ih jedan radnik kojemu je pomagao veliki pas a odostraga bi gurala moja majka. Jedan dio tog zemljišta uredila je sebi za vrt s voćem i povrćem. Još danas uživa u tomu da obilazi nasade i sama bere jagode, grah, grašak i rajčice. To što je u visokoj starosti još svježa i krepka sigurno treba zahvaliti i stalnom boravku na svježem zraku. I po ciči zimi imala bi tople ruke pa bi znala u njih uzeti moje da ih ugrije. To mi je nekako uvijek značilo da sav život i toplina u našoj kući dolaze od nje. No kad bi navečer došla s posla bila je stvarno umorna. Najprije bi skinula cipele s bolnih nogu. Za večeru bi najradije uzimala čaj i kruh s maslacem. Onda bi obično s olakšanjem uzdahnula: «Najljepše mjesto na svijetu je moj krevet.« Kako joj je samoj trebalo odmora, bilo joj je strašno buditi druge iza sna. Često bi govorila: «Najveći je grijeh ometati čovjeka dok spava.« To mi se usjeklo u pamet do danas. Kad bih se rano probudila i podigla glavu s jastuka, obično bi mi samo odmahnula rukom: «Ostani, ostani, ima još vremena.«

Kad bi navečer legla u krevet voljela bi da joj čitamo. To joj je s velikim veseljem činio moj najstariji brat; bio je pritom tako revan da bi s vremena na vrijeme pitao: «Slušaš li?« Mati bi se naglo uspravila i rekla: «Slušam, slušam« i odmah bi ponovo zaspala. Imala je žive snove i često u snu glasno govorila, kadikad bi se čuli čitavi razgovori. Sve do šeste godina spavala sam s majkom i tako čula štošta što su joj čitali i što nije bilo namijenjeno meni, a ona je već spavala. To je bilo još u Jägerstrasse. Stan se sastojao od 3 velike sobe i od «kabineta«. U «finoj sobi« bila je moja sestra Else. Tu je imala pisaći stol i često radila do duboko u noć; katkad bi joj majka ugasila svjetiljku. Drugu sobu su imale «mlađe«, dok su «djevojke« bile u kabinetu koji nije imao prozora a svjetlo i zrak dolazili su iz majčine spavaće sobe. Ako se dobro sjećam, u početku je s njima bila i Erna. Kasnije smo nas dvije bile s majkom. U toj je sobi stajao još i veliki jedaći stol.

Povremeno bismo «finu sobu« iznajmili kakvom studentu. Jedan je bio pravnik, iz dobre katoličke obitelji. Naravno, odmah se zaljubio u moju ljepoticu sestru Elsu. Došlo je i do zaruka, no te su se ipak razvrgle jer su obje obitelji bile protivne zbog razlike u vjeroispovijesti. Kasnije je došao jedan veseli medicinar; k nama ga je dovela njegova mati jer je znala moje roditelje još iz Gornje Šleske i htjela je sina solidno smjestiti. Moja sestra mu je često pomagala u učenju; zauzvrat on bi preuzeo koji od jnezinih kućnih poslova, na primjer da mene obuče. Sjećam se kako mi je govorio: «Edith, ti rasteš kao

kravlji rep, nizbrdo.« Taj mi se izraz nikako nije dopadao, time je aludirao na to kako sam još malena.

U večernje poslove spadao je i «obračun blagajne«. Morao se utvrditi dnevni utržak i unijeti u knjige. Bilo je i čitavih kolutova kovanica, njih smo morali otvoriti i prebrojiti. S tim kolutovima rado sam se igrala. Imali smo jednu mušteriju koja je običavala plaćati kolutovima zlatnika. Ti su mi se posebno sviđali pa bih rekla: «Daj mi jednu Pukadu« (Pukade je bilo ime mušterije). Tako smo sve malo pomalo naučili imena mušterija i upoznali čitav posao. Najčešće su mušterije bili zanatlije. Svakom od njih majka je poznavala obitelj i obiteljske odnose. To bi sve doznala kad su htjeli dobiti robu na zajam, ili pak kad ne bi mogli iskupiti mjenicu s kojom su platili robu. Mati je uvijek imala dobro srce za mušterije, a katkad bi im još i pomogla kad bi ih snašla nevolja. Mnogo su je varali pa je trgovina zbog toga stalno imala velikih gubitaka. No ipak je posao napredovao. Moja bi mati sve to pripisivala Božjem blagoslovu. Kad sam poodrasla i izgubila vjeru svog djetinjstva jednom mi je dala ovaj dokaz za opstojnost Božju: «Ne pada mi na pamet da sve ovo što sam stekla pripisujem vlastitim snagama.« To je bilo svakako istina. No tu su itekako sudjelovali i njeni naravni darovi. Jednog dana došla nam je u posjete jedna stara prijateljica moje majke i rekla: «Moram vam odmah ispričati što sam upravo čula u tramvaju. Nekoliko muškaraca razgovarali su o trgovini drvom u Breslauu i jedan je rekao: Znate li koji je najsposobniji trgovac drvom u cijeloj branši? To je gospođa Stein...«

S njemačkoga preveo **Krešimir Veselić**

Nostalgija

U zrcalu gleda me lice Jeseni
S leđa mi prilazi Sunce
U sutonskom ogrtaču
Gladi i zlati mi kosu..
Odmičem (se) od zrcala jer
U njemu vidjeh pogled
Ostavljenog psa.

Ni za koga

Neizmjerna praznina vremena
Kad ne postojim ni za koga
Prepuštena samopokretu, olovci i stihu
Valovima zvona tuđeg telefona
I snu zalutalom u zelena polja bezimena

Vrijeme je puno nenapisanih pisama
Riječi što nešto hoće reći
U bezdušnoj trci satova
Kad samo vjetar piše i ništi
Bajkovitu nadu čekanja i
Stvaranja pjesme

Magdalena BULIĆ

Jedno bolno iskustvo

Prošloga ljeta, 27. lipnja, kada se živa u termometru popela na 35 °C, umro je moj dragi mačak – Mikica; najvjerojatnije od infarkta. Prošle zime našla sam ga pred ulaznim vratima u kuću, prozeblog, mršavog, gladnog i bolesnog. Odmah je kod mene našao utočište, topli dom i hranu. Bio je već u godinama i često je grčevito kašljao – za uzvrat pružio mi je ljubav, odanost i vjernost, koja je bila uzajamna. Nikada nije upotrijebio svoje noktiće, dapače znao me je šapicom pogladiti po licu, dok bi zadovoljno preo na mojem krilu. Mačak crno-bijele dlake, koju sam kefala svaki dan, dobro se oporavio i počeo je mnogo pričati na svom mačjem jeziku, a ja sam ga nastojala razumjeti. Družili smo se čitavu zimu sve do njegove smrti.

Došao je 19. rujna, dan koji se ni po čemu nije razlikovao od drugih dana. Navečer sam odlučila oprati balkon od mrvica kojima hranim sve moguće ptičice koje dolijeću iz Maksimira ili se zadržavaju na visokom boru tik ispred mog balkona. Tu su im smještene kućice, košarice i zdjelice, sa svim mogućim poslasticama pomno razdijeljenima po vrsti ptičica. Jasno, najbrojniji su simpatični vrapčići, kojih je pun bor, zatim sjenice velike i male, jedna od onih prvih jede mi iz ruke. Ne nedostaju kosovi, koji milozvučno pjevaju na balkonu, a kada se otvore kuhinjska vrata, pozdravljaju dugim prekrasnim zviždukom. Brgljezi, uvijek u žurbi hodajući po kori drveta ili zidova poput najboljih planinara, glasajući se svojim jedinstvenim baritonom, pomoću svoga dugog kljuna spremaju sjemenke u rupice drveta kako bi ih lakše pokljucali; dolaze crvendaći, žune, a dvorište zna biti puno golubova i gugutki.

Nespretno zakoraknuvši na mokri beton, pokliznula sam se i pala svom snagom na lijevo bedro. Osjetivši žestoku bol instiktivno sam pokušala ustati na desnu nogu, dok sam tri puta glasno izgovarala: „Bože, oprosti mi moje grijehe.« No, stopalo lijeve noge balansiralo je na sve strane – dogodilo se ono najgore: slomila sam bedro. Kako nisam upalila svjetlo, trebalo je puzeći proći kroz čitavu kuhinju do predsoblja, gdje sam u mraku povukla svoj fiksni telefon, da napamet tipkajući nazovem hitnu pomoć i gospođu koja stanuje kat iznad mene, a koja je na moju sreću imala ključ od stana.

Našla me gdje ležim na tepihu, dok nije došla hitna, da me imobilizirajući u zelene pojaseve prebace u kiruršku ambulantu klinike Rebro – rendgenska

snimka pokazala je prelom bedrene kosti sa pomakom ulomaka – za moju već poodmaklu dob to nije bezazlena povreda, budući da bolujem od osteoporoze i prije osam godina, radeći kao pedijatar u bolnici Bistra, došlo je prigodom pada na grudni koš do kompresione frakture tri kralješka, a otkrivena tek nakon tri godine rendgenski; jer sam se nakon pada ustala, iako teškom mukom, te nastavila raditi.

Tadašnja RTG-snimka kralježnice bila je za sve stručnjake na tom polju vrlo imepresivna: s već opisanom osteoporozom i teškim artrotičnim promjenama već pomalo premjernim dobi – kako uopće mogu hodati? Obzirom da je opsanost od embolije kod ove posljednje povrede veoma velika, u nekoliko prvih dana do 2 mjeseca nisam bila u zavidnoj situaciji. Ležeći tako na pomoćnom krevetu, tresla sam se čitavim tijelom uz cvokotanje zubima, iako nije bilo hladno. Znala sam da se nalazim u stanju šoka. Kako nije bilo odmah mjesta na kirurgiji, smjestili su me privremeno na odjel kardiovaskularne do dana operacije 21. IX.

Anesteziologinja mi je priopćila da će pokušati dati spinalnu anesteziju obzirom na moje loše stanje kralježnice uvjerila sam je da će uz Božju pomoć ona to i uspjeti. Tako je i bilo – brzo je nastupila obamrlost donjih udova.

Pojavio se i operater – virtuoz, dobar i plemenit čovjek; obavijestili su me da neću osjetiti ništa, samo čuti.

Sjetila sam se Isusovih riječi: „Tko ima uši da čuje, neka čuje.« Pristupilo se osteosintezi spajanjem ulomaka kostiju pomoću čavla s posebnim vijcima. Čulo se nabijane čekića... prostrujala mi je kroz glavu misao kako će to biti puno lakše zbog mojih spužvastih kostiju.

Za nekoliko sati našla sam se u „šok sobi« s još četiri bolesnice. Bilo je onih s kombinacijama povreda uz Alzheimerovu bolest, uz običnu demenciju ili Parkinsonovu bolest s demencijom. Vikali su puna 24 sata, obično dozivajući svoje najmilije. Poslije operacije dobila sam dvije doze krvi odgovarajuće krve grupe, infuzije i započela je antokoagulantna terapija (terapija protiv zgrušavanja krvi). Ovo mi je sedma operacija gdje sam za razliku od prethodnih potpuno ovisna o pomoći druge osobe.

Moja dobra i draga ucviljena kćerka i zet – moja djeca! Kad sam pomislila na njih i njihovu zabrinutost, stradanje je poprimilo još mnogo veću dimenziju stradanja.

Nastali su strašni bolovi uz hipertenziju – bolovi između života i smrti. Sjetila sam se opet Isusovih riječi: „Tko hoće život svoj spasiti, izgubit će ga, a tko izgubi život svoj poradi mene, naći će ga.« U teškim neprospavanim noćimaq,

gledajući raspelo koje se u polumraku naziralo na zidu sobe, u skrovitim moltivama obraćala sam se spasitelju s molbom da osnaži moj duh, da mi dade duhovne snage da prebrodim to strašno bolno tjelesno iskušenje. Trebalo se po Isusovim riječima odreći samog sebe i nositi svoj križ. Sjetih se ozdravljenja žene kojoj se Isus obraća riječima: „Hrabro, kćeri! Vjera te tvoja spasila.« Da, Bogu je sve moguće. Duh je, istina, voljan; no tijelo je slabo.« Zapadala sam u krize, kada sam se i ja obraćala Bogu s „Eli, Eli, lama sabahtani«.

Primijetila sam kod sebe nesklad između duha i dosta visoke dobi, kada bi trebalo znati što se može a što ne može, što se smije a što ne smije. Na krevetu iznad glave visi trapez popularno zvani „štefek«, koji je trebao poslužiti za podizanje toliko izmučena tijela.

Tu se našla i jedna Albanka – spremačica koja navodno govori sedam jezika, računajući albanski dva puta. Pitala me je jesam li ja u mirovini, a kada sam potvrdno odgovorila, zaključila je sasvim mirno kako mi ovaj boravak na kirurgiji dođe kao „godišnji odmor«.

Prije hospitalizacije bila sam vegetarijanka, obzirom i na moju veliku ljubav prema životinjama koje je Bog stvorio – no kada sam jednoga dana dobila tijesto s blitvom, jedna od pomoćnih medicinskih sestara primijetila je kako mi to nije baš 'maštovit' obrok za zaraštavanje kostiju. Znala sam da je u pravu i tako, veoma nevoljko, počela sam opet jesti meso. Stigao je dan kada je trebalo sjesti na rub kreveta, ustati se i hodati, pomoću hodalice. Kod prvog pokušaja rušila sam se na desnu stranu, a kod ustajanja oblio me hladni znoj od nemoći i bolova. Ostalo je pouzdanje u Božju providnost. Rekli su mi: „Doktorice, ako naučite hodati isključivo hodalicom, nikada nećete moći na štake.« Moje crne štake u kutu sobe učinile su mi se kao njaveća prijetnja, nisam ih se usudila ni pogledati. No, Isus je rekao: „Dođite meni svo koji ste izmoreni i opterećeni. Ja ću vas odmoriti. (...) Ne bojte se onih koji ubijaju tijelo, ali dušu ne mogu ubiti. (...) Ištite i dat će vam se.« Molila sam se Bogu sve većim žarom. Bog je čeličio moj duh. Jednoga dana na otvoren prozor tik do moga kreveta uletio je par golubova. Ti simboli ljubavi i mira, a ne 'leteći štakori', bezbrižno gučući, podarili su mi optimizam i sasvim odagnali malovjernost. „Doista, gdje ti je blago ondje će ti biti i srce.« Prolazili su dani neopisivih patnji, ali uz sve jaču spoznaju da je Isus svjetlost svijeta i tko ide za njim neće hoditi u tami, nego će imati svjetlost života.

U budućnosti mogu mi se dogoditi tri stvari, da ponovo slomim istu nogu, da slomim drugu, ili da zbog osteoporoze prvo dođe do loma, a onda tek da padnem. Moj dodatak je: i sve se to ne mora dogoditi, ako nije Božja volja.

Svake noći upućivala sam molitve Bogu za moju kćer i zeta, za ljude i životinje koji sada pate na tom svijetu zajedno sa mnom.

Prošla su tako tri tjedna. Teško sam se kretala zbog popratne lumboišijalgije i lumbalnosakralnog sindroma, artroze koljena i zdjelice.

Trebalo je nastaviti rehabilitaciju u specijalnoj bolnici Stubičke Toplice. Smjestili su me u aprtman hotelskoga smještaja. Donijeli su me gotovo napola mrtvu. Kako ću takva iz horizontale u vertikalu. Apartman je bio lijep s balkonom, udoban krevet sa „štefekom«, zvoncem u slučaju potrebe, telefonom, televizorom itd. Odlučila sam slušati sve upute od visokostručnoga fizijatra ('prijatelja svim ljudima') i njegovog ljubaznog, stručnog i vrijednog tima. Neki su u takve rehabilitacione centre nosili mnogo odjeće i obuće a meni je trebala samo spavaćica, trenirka, šlape i natikače. Citirat ću moju milu kćerku Anu:

Hvala Ti, Bože, što imam sve:
oči, da bih Te u svemu prepoznala i divila se Tebi!
Usne, da bih svjedočila evanđelje i izgovarala Tvoje Sveto Ime!
ruke, da bih sklapala ih u molitvu Tebi!, i
noge: da kročim Tvojim trnovitim i uzvišenim putem!

(Imam sve)

Što se tiče hrane, birala sam namirnice s dosta kalcija kao mlijeko, sir, vrhnje, štrukle, voće pa i meso. Kruhom sam hranila vrapčiće na balkonu koji su dolazili u sve većem broju. Prije svakog obroka učinila bih znk križa da ta hrana pomogne zacjeljivanju mojih kostiju. O, moj Isuse, kolika je mudrost u tvojoj izreci za sve nutricioniste i modne kreatore: „Zar život nije vredniji od jela a tijelo od odijela?«

Čemu se neprikladno odijevati i mučiti tijelo pomodarskom obućom, čemu trpati svega i svačega u svoja usta?

Počele su brojne terapije magnetom, strujom, vježbe stajanja, hodanja i rasterećenja. U nekim noćima uspjela sam i zaspati kada su bolovi bivali manji. Spavanje isključivo na leđima, eventualno na desnom boku s jastukom među koljenima. Maksimalno sam bila uporna bez obzira na bol.

Došao je i dan D. Trebalo je hodalicu zamijeniti štakama. Kako ću ja to sa svojim suhim atrotičnim rukama, na čijim su se dlanovima nalazili već propisni žuljevi od „štefeka«? Nikada nisam mogla raditi teže fizičke poslove. No, uz pomoć mudre fizioterapeutkinje, koja me je bodrila i pohvalila i kad nije bilo sve dobro, moja anksioznost od štaka bivala je sve manja i na koncu sam ih prihvatila. Boljele su me šake užasno, ali sma hrabro nastavila i po stepenicama gore; zdrava, bolesna, štake i po stepenicama dole, štake, bolesna zdrava.

Usudila sam se pomalo koristiti i dizalo. Jedne subote odlučila sam sama, s torbom preko ramena i štakama otići vrlo rano oko 7 sati do bolničkoga dućana, koji je bio prilično daleko. Na tom putu naipla sam na bolničku kapelicu, gdje sam izmolila krunicu. Prilično sam se umorila i jedva hodala.

Po povratku, zamaknuvši iza ugla, nisam primijetila prije da se nasuprot magnetoterapije, na udaljenosti oko 15 metara, nalazi veliko ogledalo. Onako iznemogla, na moju veliku radost, ugledala sam kako mi u susret dolazi još jedna gospođa na štakama. Hvala Bogu! Nisam sama, ali došavši bliže, ugledala sam vlastiti lik u ogledalu.

Prolazili su dani. Počela sam pomalo čitati i gledati televiziju, sve do onog performansa umjetničkog ubijanja pijetla u Klovićevim dvorima. Da, ali to je sloboda umjetničkog izražavanja. Kao i u književnosti, gdje često puta verbalni ekshibicionizam prelazi granice dobrog ukusa. Zar nismo malo pretjerali u našim slobodama? Skrivenu molitvu zamijenio je otvoreni grčeviti plač, sjetivši se divne pjesme Nikole Šopa – *Mladić bdije kraj mrtva pijetla*:

(...)
Ko kralj je bijede i bola pun.
I u ranu zoru i u doba gluho,
ukočen i pust njegov je kljun.

Krila mu mrtva i nikad više
neće ih on razapeti.
Ni stresti ih mokar od rose i kiše.
Ni zoru mi na njima donijeti.

Prije otpusta iz bolnice jedna simpatična spremačica obratila mi se riječima: „Gospođo, dobro zgledate, lepo ste se oporavili, kad ste došli ja sam mislila da bute hmreli.«

Zahvaljujući Bogu i stručnom osoblju bolnice, stekla sam dosta dobru kondiciju pa me 1. prosinca hitna donijela u moj stan.

Na stolu darovi, adventski vijenac i ceduljica na kojoj piše: Dobrodošla mama!

Opet potoci suza, od mojih dragih osjećala sam se voljena i pažena, ali s velikim nastojanjem da ih previše ne opterećujem sobom, jer je njihova patnja bila prevelika zbog mene.

Požurila sam koliko sam mogla na balkon. Za divno čudo odmah me opazio kos te pozdravio svojim veselim cvrkutom. No bor je bio prazan bez ijednoga vrapčića, tu i tamo koja mala modra sjenica. Kako je to bilo žalosno bez života, ta prošla su tri mjeseca!

Natrpala sam kućice i košarice hranom i čekala 2-3 dana. I onda se pojavio vrapčić izvidnik – nije uzeo hranu, već je nekuda odletio. Dolijetali su vrapčići jedan za drugim i za nekoliko dana bor je odjekivao njihovim veselim cvrkutom. Nedjelju u jutro primijetila sam moju sjenicu koja mi jede iz ruke. Otvorila sam vrata balkona, ona se nije pomakla... Približavala sam joj se i govorila: „Čekaj, mila ptičice, vidiš da imam štake pa ne mogu do tebe tako brzo.« Gledala me svojim prekrasnim očima i čekala – premjestila sam štaku iz desne ruke na ogradu balkona, stojeći na desnoj nozi pruživši joj dlan desne ruke sa slasnim orasima, a ona se maksimalno nagnula da mi olakša kretnju i sa svojim kljunićem odnijela najveći komad.

Sada sam kod kuće. Provodim sama fizikalnu terapiju, krećem se štakama, radim lakše poslove. Na nedavnoj kontroli rendgenski se uočio već dobro stvoren kaluz i virtuoz kirurg mi je predložio hodanje s jednom štakom. Ta jedna štaka, dobri veliki Bože, nit će moja treća pomoćna noga dok mi dozvoliš hodanje na ovoj zemlji. Hvala Ti!

Stari sivi vlak iz magle

Iz magle iziđe vlak.
Vidi mu se samo čelo i glava.
I sijed kao siva kobila juri i dahće i siplje.
I škripe mu pluća i lupaju kotači.
Na šinama se ljulja kao čovjek u penziji kad sjedi
U stolcu pred kućnim pragom.

Magla je bijela, u nitima se vuče,
I pokriva i prekriva,
I plazi kroz polja i kroz kukuruzišta,
I cvokoće i trese kosti,
Kao da ide bos po smrznutoj zemlji.

Iz magle vlak se pojavljuje i naprijed se vuče.
Ja eto idem kući.
A kuće nema.
Svu ju je magla progutala.
Magla me ždere.
Kosti mi je pojela.

Vlaku se vidi čelo i glava.
Sijede mu vlasi vise, vijore, lebde.
Ide od stanice do stanice
Kroz polja i kroz ledine.

Preko rijeke u zlo vrijeme

Led je puko i svatovi se potopili.
Utopio se mladoženja i utopila se mlada.
Utopili se svirci: primaš, tamburaš, bajsist
I violinist.
Utopio se kočijaš. I svi svatovi. Vriskači. I pjevači.
Muški u bijelim gaćama i žene u šarenim
Rubačama.
Muževi s lajbecima, u opancima i u zimzelenom
okićenim škriljacima.
Ženske s poculicama.
Utopili se i konji vezenim ručnicima okićeni.
Utopila se mladost.
I cika.
I pjesma.
I rijeka diše. I stenje.
Nadula se Kupa.
I teče.
Sva je ispod leda.

Utopili se svatovi.
Bila je ledena zima.

Na jednom brdu, u duševnoj bolnici

U duševnoj bolnici duše su u bolnici.
Leže na krevetima bijele i nijeme,
Dižu se kao sablasti, lebde kao oblaci,
U krugu, od zida do zida,
Od hodnika do hodnika;
Kao ptice, kao golubovi.
I puška kad pukne rastjera golubove,
Rastjera ptice,
Jato se rasprsne,
Duše se raspršе,
Životi se smrve.

I dođe anđeo. Obuče mantil za mentalne bolesti.
Iznad svake duše
Udahne Duh sveti,
I onda svaki bolesnik poleti, ode i umre.

A u duševnoj bolnici na jednome brdu,
Iznad kojeg stalno oblaci jure i prolaze.

Tri ili četiri čavla

Razbojniče, još si živ! Ali nije važno.
Umrli smo svi.
Četiri su čavla, ili tri su čavla, sad svejedno.
Nekad su tri čavla. Nekad su četiri čavla.
A križ je jedan. I samo križ je.
Tri ili četiri čavla.
Jedan đavo ili dva đavla.
Jedan vrag ili dva vraga.
S repom odotraga.

Razbojniče, još si živ!

Ali nije važno.

Rastanak s majkom
(Odlazak u sjemenište)

Moja dobra majka zatvorila je svoje dobre i blage oči 29. kolovoza 2005. godine, u 97. godini života. Kako je Bog bio dobar prema nama, njenoj djeci, kad nam je podario tako dugovjeku majku! Hvala mu! Majka Anica, ili, kako su je ljudi po djevojačkom prezimenu Medić zvali, *Meduša*, bila je sunce, koje je svjetlom svoje dobrote, blagosti, mira, razboritosti i ljubavi obasjavala nas djecu i druge ljude, sve oko sebe. Reče mi najmlađa sestra, u vrijeme teške majčine bolesti, da nekada nije mogla zamisliti život bez majke, no da je sada već sazrela za to. Rastanak s majkom bio je bolan, no ovdje želim opisati drugi rastanak s njom, koji se dogodio prije 55 godina, a za mene je bio još bolniji od njene smrti. Taj rastanak dogodio se 1951. godine prigodom moga odlaska u sjemenište. Tada sam imao 12 godina i završio četvrti razred osnovne škole. Prošlo je otada mnogo vremena. Neke pojedinosti sigurno su izblijedjele, no smatram vrijednim staviti na papir i ono što mi je ostalo u sjećanju. Pođimo redom!

***

Dok sam pohađao 3. razred osnovne škole, otac me jednoga dana zapita: »Sinko, bi li želio biti pratar?« Odgovorih spremno i radosno da bih, premda o tome prije nisam razmišljao. Istina, kao pastir, poput još neke djece, pravio sam oltariće po šumi. Kasnije sam mnogo puta razmišljao o tom događaju s ocem. Uvjeren sam da mi je dobri Bog upravo tog trenutka u srce posijao klicu duhovnoga poziva. Dadoh se na učenje posluživanja kod mise, koja se slavila na latinskom. Dotada nisam ministrirao. Čuvajući blago u šumi ponavljao sam: *Introibo ad altare Dei. Ad Deum qui laetificat iuventutem meam....* Bio je tu i hrvatski prijevod: »Pristupit ću k Božjem oltaru. Bogu koji razveseljuje moju mladost ...« *Confiteor* (Ispovijedam se) zadavao mi je mnogo briga. Tek sam u sjemeništu do kraja naučio ministrirati.

***

Dobri župnik fra Tomo Zubac, koji je u slobodno vrijeme volio poći i u lov, iznije svojim poglavarima u Mostaru moju želju, koju pokrijepih i molbom. Ah ta molba! Moj stariji brat učitelj rekao mi je što doslovno trebam napisati. Napisah, a on podera papir uz riječi: »Ne valja, napiši ponovo!« I napisah. No i taj list zadesi ista sudbina. Čudio sam se njegovu postupku. Kad sam četvrti put napisao, reče mi: »Dobro je, sada su reci koliko toliko ravni!« »Bogu hvala!« - uzdahnuh! A to pisanje ukrivo i sada me prati, rijetko ravno pišem.

U to vrijeme bio sam slabašan i boležljiv. Te godine javilo se vrlo mnogo dječaka za sjemenište Hercegovačke franjevačke provincije, pa je odabir bio neizbježiv. Morao sam poći franjevcima u Mostar na provjeru znanja, na prijemni ispit. O Bože, dječak i prijemni ispit! Sjedim na čelu dugoga stola, došavši ovamo s paše ovaca, i odgovaram na pitanja mudrih profesora! Kakvo je bilo moje znanje? Ne baš blistavo, polovično. U sjećanju mi ostade čuđenje profesora da moja mala glavica zna glavne gradove europskih i ne samo europskih država. U to vrijeme, naime, moj brat učitelj spremao se napustiti domovinu i pobjeći u neku stranu zemlju, pa je kući donosio zemljopisne karte, koje sam sa zanimanjem pratio i mnogo toga naučio. O planiranu bratovu bijegu nisam ništa znao niti sam smio znati. Dakako, putovnicu tada mali čovjek nije mogao dobiti. Bila su to teška i olovna vremena, koja su mnoge Hrvate tjerala iz domovine i pod cijenu života. Nisam bio primljen u hercegovačko franjevačko sjemenište, koje sam želio. No nada da ću ipak biti primljen u neko drugo sjemenište postojala je.

***

Upravo sam gulio krumpir i pomagao majci oko priprave ručka, kad začuh glas poštara, koji je dva ili tri puta tjedno dolazio u naše selo, kako u neposrednoj blizini glasno izgovara moje ime. Skočio sam od radosti, odložio guljaču i krumpire te potrčao da uzmem pismo. Bilo je to prvo pismo koje sam u životu primio. Znao sam da je u njemu zapečaćena moja sudbina, budućnost. Na veliku radost pročitah da sam primljen u sjemenište i to u Zagrebu. Znao sam da je taj grad vrlo daleko. Ali kakvo je to sjemenište franjevaca konventualaca? Za te fratre nisam nikada čuo. U pismu je stajao i dan kada trebam doći u franjevački samostan u Mostaru, odakle ću zajedno s drugim sjemeništarcima putovati u Zagreb.

***

Otac i majka pribavili su sve što je bilo potrebno za moj odlazak. I odijelo. Dotada nikada nisam imao odijelo sašiveno po mojoj mjeri. I cipele. Morao sam ostaviti opanke, koje je majka s mnogo umješnosti i ljubavi izrađivala za nas, svoju djecu. I više rupčića. O Bože, pitao sam se, što će mi toliki rupčići?! Zar nije dovoljan samo jedan!? Čudio sam se što ih moj brat učitelj ima više. Sačuvao sam jedan od tih prvih rupčića. I mnogo drugih stvari, koje su bile zapisane u pismu iz Zagreba. Posljednja večer s mojima u obitelji bila je sjetna i tužna. Ta ipak odlazim daleko i u nešto nepoznato. No u meni je prevladavala želja za sjemeništem.

***

Krivo su me učili da suze ne pristaju muškarcima, nego samo ženama, ili su me moji htjeli ohrabriti, znajući da će rastanak biti težak. U neko gluho doba noći otac me budi: „Hajde, sinko, diži se. Treba ići. Autobus polazi za Mostar iz Čerina, koji je daleko.« Dižem se. Pogled mi pada na moju braću i sestre, koji snivaju blaženim snom. Perem se i oblačim novo odijelo. Žalostan sam. Majka me nudi jelom. Ne mogu jesti. Suviše je rano. Tuga i jelo ne idu skupa. Djed i baka me sa svoje postelje tužno promatraju. Otac je već osedlao konja Vranca i na njega natovario moje stvari. Čeka s fenjerom u ruci moj oproštaj s ukućanima. Baka plače. Bunovne sestre i braća ne mare mnogo za moj odlazak, pružaju mi ruke za pozdrav, prevrću se na drugu stranu i nastavljaju spavati. Polazim od kuće s majkom i ocem. Ne plačem, ta muškarac sam! O Bože, kako sam mogao tada ne zaplakati?! Prvi koraci Vranca glasno odzvanjaju u noćnoj tišini po kućnoj kaldrmi. Otac deka konja i s fenjerom u ruci osvjetljava put. Jedan dio puta prolazi u jutarnjoj molitvi a potom slijede roditeljski savjeti: „Sinko, dobro se vladaj u tuđem svijetu! Nemoj nas osramotiti! Ako ti što bude trebalo, piši nam!« Već je svitalo kad nam selo Lipno ostade iza leđa. Rano ujutro stigosmo do čudnog autobusa u Čerinu, zapravo kamiona s klupama, na koje su putnici trebali sjesti. Tu će majka ostati, a poslije se vratiti kući s konjem moje mladosti, dok će otac poći sa mnom u Mostar.

***

Nastupio je trenutak bolnog rastanka s majkom. Suze su samo tekle, a nisam ih ni pokušavao zaustaviti. Neka samo teku i operu moju neizmjernu žalost! Majko, draga moja majko, zar te moram ostaviti, s tobom se rastati? Pomiješaše nam se suze i nastade rijeka, velika rijeka, do vječnosti duga. Od

suza ne mogosmo reći jedno drugom ni zbogom. „Hajde, sine, dođi, penji se, kamion samo što nije krenuo!« – dopire do mene očev glas. Penjem se i sjedam do oca. Kamion polazi, a majka ostade. Moji dragulji ponovo provriješe iz očiju, njihova bujica učas se razli licem i poče natapati nove hlače. A majka, skriva suze da bi meni bilo lakše. Ne, ne može ih skriti. Srce mi se cijepa od boli. Osjećam neizmjernu ljubav prema majci. Njoj su me oduzeli u vrijeme Drugoga svjetskog rata, kad sam imao dvije godine, i dodijelili u selo Otok mojoj dobroj baki, koja se mogla više posvetiti mom slabom zdravstvenom stanju. I tako provedoh svoje rano djetinjstvo s bakom, stricem i njegovom obitelji, podalje od rodnog mjesta, ali sa srcem i mislima uz majku, oca, braću i sestre i uz drago mi selo Grljeviće. Često sam se kao dječak znao zateći kako upirem pogled prema rodnom mjestu u kojem živi moja obitelj za kojom sam silno čeznuo. A kome sam to mogao reći? Tko bi me razumio? U poratno vrijeme siromaštva trebalo je spašavati goli život. Tko je mogao razmišljati o majčinskoj ljubavi za kojom je čeznulo srce ubogoga dječačića! I nakon jedne godine provedene s majkom i obitelji, pođoh u sjemenište. Pitam se što je prisutno u Božjem pozivu, da dijete može nadići bol i čežnju za majkom, ocem i ostalom rodbinom i poći za Gospodinom!? Vozeći se kamionom prema Mostaru nisam ni osjetio benzin, koji mi je u vožnji smetao sve do odrasle dobi i tjerao me na povraćanje. Žalost za majkom potisnula je tu bolest.

***

Sa svojim ocem stigoh u franjevački samostan u Mostaru, u klaustar gdje se okupila četa malih putnika za Zagreb. Tu je uz mene još šest dječaka: iz Drinovaca, Sovića, Međugorja, Miletine, Posušja i Šujice. Fra Ferdo, tajnik Hercegovačke franjevačke provincije, provjerava jesmo li svi na broju i predaje nas u ruke fra Martina, bogoslova franjevca konventualca, koji je iz Zagreba došao po nas. Moj dobri otac dopratio me do željezničke stanice. Dječaci ulaze u vlak sa svojim vodičem, a rodbina ostaje. Opet gorke suze, za ocem! I sada mi je pred očima njegov pogled, pogled brižnog oca za sinom. Začu se zvižduk prometnika, kotači vagona zacviliše, huka i dim lokomotive dadoše znak da »Ćiro« treba stići na vrijeme u Sarajevo, odakle će mala četa drugim vlakom krenuti prema Zagrebu. Ostadoh bez oca i majke, sam sa svojim novim društvom. Svatko priča svoju priču ili nijemo šuti misleći na one koje je ostavio. Fra Martin se brine da ne budemo gladni i žedni, nastoji nas oraspoložiti. Ta moja prva vožnja vlakom trajala je dan i noć. Po danu bacao sam pogled sad lijevo sad desno i divio se svemu što sam vidio, a po noći sam dremuckao.

***

Tek drugi dan stigosmo umorni na Sveti Duh u Zagrebu. Učiniše mi se čudnima crni fratri sa širokom kapuljačom. Takve fratre nisam vidio u Hercegovini. Ali malo po malo zavolio sam ih, te crne fratre, franjevce konventualce. Mnogi dječaci koji nisu bili primljeni u sjemenište hercegovačkih franjevaca, jer su za njih bili „višak«, završili su u sjemeništima drugih redovnika u Hrvatskoj.

Po dolasku u sjemenište upoznajemo sjemeništarce pristigle iz drugih krajeva, i fra Vinka, magistra. A potom, umorni od puta, pođosmo spavati. Kad sam se popodne probudio, utonuo sam u razmišljanje o dragoj majci, ocu, braći, sestrama i mom kraju. Razmišljao sam: »Eh, da je meni avion, odmah bih se vratio u Hercegovinu.« No, malo po malo počeo sam se privikavati na sjemenišni način života. Odmah prvog dana, nisam razumio pitanje jednog sjemeništarca iz Hrvatskog zagorja: »Kaj buš delal?« Kasnije sam donekle svladao razumijevanje kajkavskog dijalekta, ali govor nikada.

***

Prvih dana sjemenišnog života pričinjalo mi se kod polaska na spavanje kao da čujem pjevanje gange. A znao sam da to nije istina, da je to zapravo noćno brujanje i pulsiranje grada Zagreba. Tjedan danas nakon dolaska u sjemenište posjetio me moj brat učitelj. Kakva radost! On se zanimao kako sam se snašao u sjemeništu, je li mi što treba? Razgovarali smo o našima kod kuće: o ocu, sestrama, bratu, a posebno o dragoj majci. Bratu sam zahvalan za ovu gestu ljubavi. Nije mi ništa rekao o onom što kani učiniti. Nije želio umarati glavicu svoga mlađeg brata. A on je, izmoren svim onim što se događalo u tadašnjoj državi poslije Drugoga svjetskog rata, odlučio otići, pobjeći van, u inozemstvo. Posebno su ga pogađale velike nepravde, siromaštvo i nerazumijevanje na koje je nailazio. Što je odlučio, to je i proveo u djelo, pobjegao je u Austriju. Ugodno me iznenadio prvim pismom i nalivperom iz daleke Australije. Nikada ga više nisam vidio.

On je izgubio svaku volju za domovinom. No, našu dragu majku nije zaboravio. Pomagao joj je sve do njene smrti. Hvala ti, brate!

Nakon bratovog posjeta upitao me jedan sjemeništarac Hercegovac: „A tko ti je to bio?« Odgovorio sam mu: „Navrvio* moj brat, pa me posjetio.«

* Navrviti, lokalni izraz za riječ naići.

Na to će moj sugovornik: „A je li navrvio, a?« O Bože, u početku mi je jako manjkalo pravilnih hrvatskih riječi! Tako sam u prvoj školskoj zadaći iz hrvatskog jezika napisao *šunjka* umjesto *njuška*, makar sam se nastojao iz petnih žila sjetiti kako se ta riječ kaže pravilno hrvatski.

***

Draga majko! Oprosti što ovo nisam napisao dok si ti bila još živa! Zaklopila si svoje umorne oči. Hvala ti za sve što si za mene učinila. A učinila si neizmjerno mnogo. Hvala ti za ljubav koju si mi darivala. Ti si me ljubila i onda kad sam kao dijete morao živjeti s bakom i stricem. I njima zahvaljujem za svu ljubav koju su mi poklonili. Od tvoje sam ljubavi, majko, živio i sada živim. Ti si me naučila svemu dobrom i lijepom. I sada vidim tvoj lijepi, kao sunce široki i sjajni osmijeh, kada bih ti došao u posjet, i tvoje suze, kada bih odlazio od tebe. Pouzdano vjerujem da si sada u posjedu vječne Istine, Boga, i da mene i moju braću i sestre prate tvoje molitve, kao što su nas pratile dok si bila živa. Kako će biti divan naš susret kod Boga u vječnosti!

Ptice
(haiku)

Visoko nebo
staze ptica u plavom
dogorijeva dan

Uplašene ptice
kraj zvuka u šumi
srna ne trepne

Ljubičasti sjaj
najava na nebu
ptice listovi

Iznenađenje
ptice snježnog jutra
stiže proljeće

Krik jata ptica
niske zelene trave
mlado cvijeće

Igrave zrake
sunca – oko labuda
titranje vira

Samcati jablan
lete drečave vrane
svilasta voda

Ćukov zvižduk
crno jezero noći
osjećaj sjena

Vruć dan
ništa se ne događa
šutnja ptica

Zlatnožuti sjaj
ruža – na njima mravi
prhut ptica

Posjet goluba
na velikoj modrini
dobrodušnost

Perje i prah
patka bez jedne noge
mlaka krvi

Kasno popodne
jato ptica jede
sunce na brdu

Slomljena ruža
katakombe neba
razgovor ptica

Tri ptice
tri kamena u snijegu
tri sunca

Smrznuta ptica
vjetar diše u perju
ukliještena smrt

Kišni oblaci
mrtve ptice padaju
mrlje krvi

Tiha hladnoća
zrak čist i oštar
smrznuti golub

Promrzli vrapci
hitri vrtlozi vjetra
mete snijeg

Iznad ptica
klizajući oblaci
lagana kiša

Lebdeće ptice
u zatiljku brežuljka
duguljasti oblak

Prasak petarde
ptice bježe u noć
vrisak dječaka

Prazno gnijezdo
zamrznuti vapaji
odletjela ptica

Složena mreža
mala suha riba i
galeb u čamcu

Kolebanje
galeb guta jegulju
ništa se ne čuje

Pervrtanje
mokri riblji kostur
kljucaju vrane

Galeb trga
mrežu – trule
poginule ribe

Usamljen galeb
ribe praznih očiju
ukopan vrisak

Mirno plavetnilo
plutaju galebovi
ništa ih ne plaši

Razbijenost mora
galebovi na oblaku
šutljive stijene

Suha bukva
balkoni bijelih gljiva
ptica prestupa

Ptice u staklu
ljuljava vlažnost
lijena kornjača

Vrane visoko
filigranske grančice
iskre mokroće

Popločen peron
golubovi kližu
po ledu – smiješno

Mrtvica jutra
ispod bijelog grma
lepršaj ptica

Sat stoji
leti nevidljiva
šutljiva ptica

Manfred SPIEKER*

Okvir za uspješan život

(Kršćanski društveni nauk kao etika reda.
Za stoti rođendan Josepha Höffnera)

* * *

Tko ugleda svjetlo svijeta na dan Kristova rođenja, može u tom prepoznati zadaću. Možda je tako bilo i s Josephom Höffnerom, kölnskim nadbiskupom i kasnijim kardinalom, jednim od pionira kršćanskog društvenog nauka kao znanstvene discipline, četverostrukim doktorom koji je bio vrlo cijenjena osoba ne samo među njemačkim klerom nego uopće u svijetu duha. Höffner se rodio na Badnjak, pred sto godina, u malom mjestu Westerwalda. Manfred Spieker opisuje veliko i neprolazno značenje toga mislioca.

* * *

Kršćanski društveni nauk bavi se socijalnom dimenzijom evanđelja i posljedicama kršćanske poruke socijalnim, ekonomskim i političkim strukturama. Njegovi zastupnici pokušavaju pridonijeti humanizaciji tih područja, pa se pitaju o mogućim uvjetima društvenog i gospodarstvenog uređenja koje bi bilo dostojno čovjeka, a isto tako državnih i međunarodnih odnosa. Oni pokušavaju, počam od prve socijalne enciklike *Rerum novarum* pape Lava XIII. 1891., pojasniti da humanizacija socijalnih odnosa u ta četiri polja ne ovisi samo o ljudskim stavovima, vrlinama i načinima ponašanja, nego i o društvenim strukturama i institucijama, upravo o poretku.

Rerum novarum je poticaj za ustroj prve katedre za kršćanski nauk na sveucilistu u Münsteru 1893., koju je popunio Franz Hitze, svećenik i vodeći socijalni političar Centruma u njemačkom Parlamentu (Reichstagu). Joseph Höffner (1906. – 1987.) preuzima tu katedru 1951. nakon višegodišnjeg predavanja tog predmeta u sjemeništu, tada na teološkom fakultetu u Trieru. Iste

* Manfred Spieker, 63-godišnji socijalni znanstvenik, studirao je u Freiburgu, Berlinu i Münchenu političku znanost, filozofiju i povijest. 1973. doktorirao je kod Hansa Maiera u Münchenu s radom »Neomarksizam i krscanstvo«. 1982. slijedi habilitacija iz politicke znanosti na sveučilištu u Kölnu s radom »Legitimacijski problemi socijalne drzave u Saveznoj Republici Njemačkoj«.

godine osnovao je Institut za kršćanske socijalne znanosti. Stekao je s jedne strane neizmjerne zasluge za ugled te teološke discipline obrazovanjem velikog broja ucenika, od kojih su mnogi postigli znanstvenu karijeru, a s druge strane svojim prilozima definiciji, razvoju i primjeni kršćanskog društvenog nauka. Također, nakon što je 1962. postao biskup u Münsteru i 1969. kölnski nadbiskup, te kasnije kardinal, nije prestao intenzivno se baviti kršćanskim društvenim naukom, uključujući ga u svoje naviještanje i stalno obnavljajući svoj udžbenik „Kršćanski društveni nauk«. U velikim uvodnim referatima pred jesenska zasjedanja Njemačke biskupske konferencije, koje je predsjednik postao 1976., pridavao je kršćanskom društvenom nauku središnje mjesto.

Höffner je u sebi ujedinio nesumnjivu teološku i filozofsku spremu s objektivnim poimanjem u duboko naobražena, enormno marljiva socijalnog znanstvenika, koji nikada ne prestaje učiti. Njegova diploma i njegova dizertacija iz predmeta narodnog gospodarstva kod Waltera Euckena u Freiburgu, osnivača freiburške ordoliberalne škole, uz tri daljnja doktorata, jedan iz filozofije i dva iz teologije, njegova habilitacija iz moralne teologije, suradnja u znanstvenim vijećima kao i u trima saveznim ministarstvima (Rad i socijalni poredak, Obitelj i mladež, Stanogradnja), savjetnička djelatnost kod Saveza katoličkih poduzetnika, sudjelovanje u ekspertizama pri uvođenju dinamične mirovine 1957., ali također njegovi kasniji stavovi o ekonomskim, socijalnodržavnim i sigurnosnopolitičkim problemima Savezne Republike, Europe i razvojne politike – sve je to dokaz njegove kompetencije. O njegovim nikad neprekinutim socijalnoetičkim istraživanjima svjedoče uvodni referati pred Njemačkom biskupskom konferencijom o problemima osiguranja mira u svezi s dodatnim naoružavanjem NATO-a nuklearnim raketama srednjeg dometa (1981), o teologiji oslobođenja (1984.), o etici gospodarstva (1985.) i državnoj etici (1986.).

Što je važno kardinalu Höffneru kad govori o kršćanskom društvenom nauku? Kršćanski je drustveni nauk etika reda. Ona se bavi redom u gospodarstvu, društvu, državi i internacionalnim odnosima, jer uspjeh ljudskog života ovisi bitno o redu u tim strukturama.

To spoznati, kršćanima nije baš lako. U pastoralu u središtu su pozornosti osobna odluka vjere i nasljedovanje Krista. U naviještanju više se pažnje – s pravom – posvećuje osobnom obraćenju i ucvršćivanju u kreposti negoli problemima uređenja i strukturalne reforme. Na području gospodarstva su poteskoće kršćana s poretkom još očitije. Njihovo nastojanje oko pravedne raspodjele dohotka i imetka budi ponekad dojam kao da im manjka razumjevanja za poteskoće okvirnog reda i svake raspodjele, kojoj prethodi proizvodnja.

Djelo Josepha Höffnera pokazuje da je bio uvijek svjestan važnosti okvirnog poretka. Povijest uči, tako je tumačio u svom predavanju »Gospodarski red i gospodarska etika« pred jesensko zasjedanje Njemačke biskupske konferencije 1985., da »sloboda i dostojanstvo čovjeka ovise pretežno o sustavu reda u gospodarstvu«. Sustav reda u gospodarstvu definira kao »zbir okvirnih uvjeta unutar kojih se zbiva gospodarski proces«. O tom sustavu reda ovisi »tko određuje plan proizvodnje, tehnički postupak, vrijeme proizvodnje, mjesto, opseg i način dostupnosti potrošnih dobara i službi, cijene, kao uvjet raspodjele onog što je važno za život; o tom sustavu ovisi i mogućnost slobodnog izbora zanimanja i radnog mjesta te mogućnost slobodnog izbora potrošnje.

Odnosi protivni spasenju zov su upomoć

U svojem kritičkom odnosu prema teologiji oslobođenja, koja je, u jednoj posve marksističkoj perspektivi, prenaglašavala važnost struktura, Höffner priznaje, pozivajući se na ključno mjesto pastoralne konstitucije II. Vatikanskog koncila: »S obzirom na spasenje imaju društvene prilike zbog naše ponizne ovisnosti o dotičnoj okolini potresno značenje, jer ljudi se prema društvenim prilikama u kojima žive i u koje su uključeni od djetinjstva, često udaljuju od činjenja dobra i priklanjaju se zlu. Postavljanjem Božjeg reda naglavačke, postaje velikom broju ljudi posebno teško činiti što je potrebno za njihovo spasenje. Prilike protivne spasenju, npr. stanje bijede i nepravde u pojedinim zemljama u razvoju, sablazni su kojima se treba oduprijeti, i to ne samo socijalnom kritikom i milostinjom, nego obnovom društvenog poretka prema principima kršćanskog socijalnog nauka«.

Da je teologija oslobođenja nevaljan pokušaj isticanja važnosti društvenih struktura za uspjeh ljudskog života, u to kardinal Höffner ne sumnja. On joj u svom predavanju »Socijalni nauk Crkve ili teologija oslobođenja«, pred jesensko zasjedanje Njemačke biskupske konferencije 24. rujna 1984., predbacuje ne samo »poremećeni odnos prema socijalnom nauku Crkve« i nekritičko preuzimanje marksističke analize nego i temeljno ugrožavanje vjere i razaranje crkvenog identiteta. Odbijanje teologije oslobođenja ne priječi mu međutim da i sam neumorno naglašava važnost društvenih struktura. Budući da čovjek ne može za spasenjem, na koje ga je pozvao Bog, težiti izvan, nego samo unutar društvenih prilika, on se mora brinuti za red u tim prilikama. Politika je integralni dio njegovog poziva u svijetu, polje svjedočenja vjere. Nije tek II. vatikanski koncil otkrio važnost društvenih odnosa. Ona je često spominjana u kršćanskom

društvenom nauku, socijalnim enciklikama i socijalnoetičkim nagovorima Pija XII. Da kardinal Höffner tu spoznaju svojim djelom stalno obogaćuje, zaslužna su i njegova istraživanja o talijanskoj i španjolskoj kasnoj skolastici. U svojim povijesnosistematskim istraživanjima on je, kao što piše Lothar Roos u jednom biografskom članku, otkrio »poveznu duhovnu liniju između kasnoskolastičkih ranih naznaka promišljanja reda, i teorije reda u freiburškom krugu oko Waltera Euckena«. Höffner gradi mostove prema ocima socijalnog tržišnog gospodarstva. On posebno naglašava da katolički socijalni nauk »(drži) tržišno gospodarstvo ispravnim i osnovnim oblikom reda privređivanja«, te da je ono doduše »sposobno za vođenje, ali ga treba voditi« i da su kršćani pozvani sudjelovati u tom vođenju i davati gospodarstvu humani uzor.

U čovječjoj slici postavljene su smjernice svakoj socijalnu filozofiju. Za kardinala Höffnera vrijedi ono što je Ivan Pavao II. tri i pol godine nakon njegove smrti pisao u enciklici Centesimus annus: da je naime »ispravno shvaćanje ljudske osobe i njezine posebne vrijednosti« temelj kršćanskog socijalnog nauka. On bi zacijelo također pristao uz tvrdnju »da je glavna zabluda socijalizma antropološke naravi«, jer promatra pojedinačnog čovjeka tek kao instrument i molekulu društvenog organizma i »svodi ga na zbir društvenih odnosa«. Höffner počinje svoj udžbenik »Kršćanski društveni nauk« poglavljem o osobi, koju opisuje s kristalnom preciznošću. Ona znači sudjelovanje u svjetlu Božjeg duha; osobnost; jedinstvenost; slobodno djelovanje i slobodnu volja; odgovornost; sposobnost za dijalog; *da* zajedništvu s Bogom; savjest; osamljenost; svijest o drugom i o nužnosti umiranja. Samo polazeći od te osobnosti može se shvatiti bitak čovjeka.

Kad se kršćanski društveni nauk bavi društvenim uredjenjima, onda to ne čini, kao ekonomske i socijalne znanosti, radi tog poretka, nego »s pogledom na kršćanski spasenjski red«. Njemu je jasno »da bi okrenutost svijetu bez okrenutosti Bogu značila posvjetovnjenje«, da zemaljski red i ustanove nipošto ne dostižu kršćansko savršenstvo, »nego će biti svladani i suđeni od ponovno dolazećeg Krista« (Rim 3,6), da nijedan tehnički ili ekonomski napredak ne sprema novo nebo i novu zemlju i »da svaki novi društveni poredak nosi u sebi klicu svoje smrti«.

Stvoreno ne iskorištavati kao kamenolom

No kritika imanentističkih tendencija u teologiji ne navodi kardinala Höffnera nikad da se prepusti spiritualistički onostranom kršćanstvu. Svijest o

kršćanskom spasenju s onu stranu prostora i vremena i o krhkosti i prolaznosti društvenih uređenja ne sprečava ga da se zauzme za njihovu humanizaciju i podsjeti kršćane da im njihova vjera to zauzimanje zapovijeda. Upravo »pogled prema vječnosti za kršćanina je najjači poticaj na služenje u sadašnjosti«. Cilj kršćanskog društvenog nauka jest socijalno uređenje »u kojem čovjek ponajbolje ispunjava volju Božju i zivi kršćanskim životom«.

Da bi se taj cilj ostvario, kršćanskom su društvenom nauku zadane »četri svjetovne zadaće: obrana čovjekovih prava i dostojanstva, zauzimanje za mir u svijetu, borba protiv gladi u svijetu i skrb za stvoreno, koje čovjek ne smije iskorištavati kao kamenolom, koje mora izgrađivati kao životni prostor dostojan čovjeka«. Tim zadaćama predaje se Höffner kao znanstvenik i biskup. Pri tome uvijek iznova uspijeva ujediniti individualne i etičke aspekte.

U obranu čovjekova dostojanstva i prava spadaju, u pedesetim i šezdesetim godinama u Njemačkoj, razvoj radnog svijeta, razvoj slobode i pravednosti povezan s uređenjem gospodarskih i vlasničkih odnosa i s uspostavom stabilnog socijalnodržavnog sustava djelovanja. Rad nije za Höffnera nikad samo napor i ispunjavanje dužnosti vezanih uz zadovoljavanje potreba, nego uvijek i samopotvrđivanje, sudjelovanje u stvaranju – put susreta s Bogom i proslave Boga. Nezaposlenost nije prema tome samo gubitak dohotka, nego znači i ugrožavanje osjećaja samopoštovanja te oduzimanje mogućnosti sudjelovanja u stvaranju stvorenoga. Skrb za pravednu raspodjelu radnih šansi jedna je od središnjih zadaća politike. Katolički socijalni nauk odbija »u nezaposlenosti vidjeti neuklonjiv usud«. Kao što kardinal Höffner ističe, značenje politike radnog tržista tako jasno podsjeća na granice crkvene stručnosti. Nije zadaća Crkve »da zauzme stav prema konkretnim prijedlozima, npr. o produžetku školovanja, skraćenju radnog vremena, ukidanju prekovremenih sati, povišenju ili sniženju poreza ili podizanju konjunkturnih nameta... To se tiče stručnjaka i za to odgovornih.«

Strukture slobodnog privređivanja i štetne posljedice po opće dobro zbog njihova monopolističkog ukidanja zaukupile su kardinala Höffnera već u jednoj od četiriju doktorskih radnji. U »Etici privređivanja i monopolima u 15. i 16. stoljeću« dokazuje on, 1941., da je teza kako je kasna skolastika odbacila formiranje cijena, kriva. Kasna skolastika, pogotovo Luis Molina (1535. – 1600.), podržavala je slobodni gospodarski promet. U godinama izgradnje Savezne Republike Njemačke Höffner nikad nije posumnjao da kršćanski društveni nauk pozdravlja i podržava socijalno trzišno gospodarstvo. Kršćanski društveni nauk ne dopušta da se jedna uz drugu stave »izvorna tržšinogospodarska ra-

spodjela dohotka i nova preraspodjela u svrhu ostvarenje žsocijalne sigurnostiž; nego prva raspodjela dohotka treba istovremeno u najvećoj mjeri biti i socijalno zadovoljavajuća«. S Alfredom Müller-Armackom ustanovio je, da između neoliberalizma i kršćanskog društvenog nauka »ne postoji suprotnost«. Gospodarstvo je »po čovjekovoj volji uređen i uređivan, naposljetku od države formiran kulturni proces« koji potrebuje tržište i natjecanje ali i humani uzor.

Privatno vlasništvo kao jamac slobode

Humano slobodarsko uređenje gospodarstva treba privatno vlasništvo. Često i opširno bavi se kardinal Höffner političkim značenjem privatnog vlasništva, njegovim prirodnopravnim obrazloženjem te individualnom i socijalnom ulogom. Nasuprot neomarksističkoj kritici vlasništva prevladava šezdesetih i sedamdesetih godina obrana prirodnog prava na privatno vlasništvo kao jedan od »jamaca slobode«. Privatno vlasništvo potiče osobnu inicijativu i odgovornost, pogoduje sređenom sebeljublju, služi razgraničenju odgovornih područja unutar gospodarstva, primjereno je potrebi čovjekove sigurnosti, potiče gospodarsku razmjenu i omogućuje također nesebično darivanje. Ako nema privatnog vlasništva, posljedice su lijenost, nered, birokracija i koncentracija moći, socijalni nemir kao i ugrožavanje slobode i s tim u svezi čovjekova dostojanstva. Naglašavanje prirodnog prava na privatno vlasništvo ne sprečava Höffnera da analizira krizu funkcioniranja privatnog vlasništva u zapadnim industrijskim društvima i da podsjeća na njegovo univerzalno određenje i rasprostranjenost.

Što se pak socijalnodržavnog davanja tiče, zauzimao se cijeli život za njegovo obrazloženje i razvoj te također politički pridonosio njegovom formiranju. Zajedno s Hansom Achingerom, Hansom Muthesiusom i Ludwigom Neundorferom podastire 1955., prema želji saveznog kancelara Konrada Adenauera, spomenicu »Preuređenje socijalnih davanja«, koja je bila temelj za veliku mirovinsku reformu 1957. Od tog vremena slovi Höffner kao jedan od otaca »dinamične mirovine«. Da je stabilnost socijalnodržavnog sustava davanja do u temelje ugrožena demografskim razvojem, upozorava već 1985. godine sa sebi svojstvenom jasnoćom: »Starenje Njemačke imat će učinak puzeće revolucije... Takozvani međugeneracijski ugovor zaposlenih i umirovljenika poljuljat će se.«

U sedamdesetim i osamdesetim godinama u središtu su pažnje zaštita nerođene djece i obrana čovjekova dostojanstva i ljudskih prava. Kardinal

Höffner predao se toj zadaći neustrašivo u mnogim predavanjima, izjavama i razgovorima. Tako za prvih rasprava oko reforme paragrafa 218 kaznenog zakona podsjeća u intervjuu Katoličkoj novinskoj agenciji dne 21. veljače 1972. na zadaću socijalne pravne drzave »da posve štiti ljudski život i putem kaznenog prava«, što tada nisu ispunila dva zakonska prijedloga u Parlamentu. On se ne boji pobačaj nazvati ubojstvom i objašnjava: »Zastupnici koji nisu spremni omogućiti nedodirljivost ljudskog života i kad se radi o nerođenom djetetu, ne mogu biti birani od kršćana katolika.«

Höffner je tih godina homo politicus njemačkog episkopata. Iako se nijedan drugi biskup nije usudio toliko eksponirati, nije bilo bitnih razlika u njemačkom episkopatu glede zaštite zivota. Kardinal Höffner se također trudio oko toga da se javno obznani ponuđena pomoc katoličkih savjetovališta za trudnice u nevolji i konfliktnim situacijama. Nije davao na velika zvona kako se kao župnik u Trieru 1943. uz opasnost po život zauzimao za pravo svih na život i sakrivao židovske sugrađane. Postumno je za to dobio odlikovanje od države Izraela, tako da je zajedno sa svojom sestrom Helenom Heseler uvršten u listu »pravednika među narodima« u spomen-centru Yad Vashem u Jeruzalemu.

Povodom 10. godišnjice smrti 1997. izašlo je novo izdanje njegovog »Kršćanskog drustvenog nauka«, u međuvremenu prevedenog na deset jezika, naposljetku i na kineski jezik. O suvremenosti djela Josepha Höffnera svjedoči i činjenica da u Kini dosad nije izdana dozvola za objavljivanje kineskog prijevoda.

S njemačkog, iz Frankfurter Allgemeine Zeitung (23. 12. 2006.), preveo **Juraj Planinc**

Zapadna Indija / Mali Antili (Karibi)

Prazna pučina
brod i oblaci plove
suprotnim smjerom

Prazna pučina
oblaci prestižu brod
plove istim smjerom

Prazna pučina
oblaci usidreni
brod brzo odmiče

Kod stabla banane
koliba pokrivena
lišćem banane

Na ruševini
drvene kolibe raste
tropska orhideja

Tropska šuma
u lišću i cvijeću
olupina auta

Mlada crnkinja
nudi suvenir školjke
zubi sedefa

Noć oceana
sama stara crnkinja
sluša valove

Gola zemlja
pod razgranatom krošnjom
rasute latice

Ime sveca, otok [1*]
dan otkrića Kolumbova
nestali Arawaksi [2**]

Vjetar posrebruje
na ravnici i brežuljku
šećernu trsku

Ostali isti
pijesak i valovi
povijest otkrića

Na vlati trave
kapljica do kapljice
blista u zoru

Na pijesku
šuma palmi sagnuta
nadohvat moru

Tropska stabljika
dodirom spušta grančicu
zatvara lišće

Ne osjećam kišu
čujem je iznad glave
po listovima

[1] West Indies, Lesser Antilles
[2] domoroci

Miguel Torga (1907. – 1995.)

(u povodu 100. obljetnice rođenja «najvećeg osamljenika portugalske poezije«)

Ove godine, 12. kolovoza, navršava se stota obljetnica rođenja jednog od klasika portugalske književnosti, Miguela Torge.

Miguel Torga, pravim imenom Adolfo Correia Rocha, rođen je 12. kolovoza, 1907. u mjestu São Martinho de Anta, pokraj Vile Real, u portugalskoj pokrajini Trás-os-Montes. Budući da potječe iz skromne i siromašne obitelji, zarana se suočava sa surovom stvarnošću seoskog života. Nakon kratkog boravka u sjemeništu u Lamegu, s trinaest godina odlazi u Brazil, gdje boravi pet godina, radeći kao zemljoradnik, sakupljač kave, stočar i lovac na zmije na stričevu imanju u pokrajini (odnosno saveznoj državi) Minas Gerais.

Vrativši se 1925. u Portugal, završava gimnaziju u Coimbri. Zahvaljujući honoraru koji mu stric svakog mjeseca šalje iz Brazila (kao naknadu za obavljeni rad) 1933. u istome gradu završava studij medicine, nakon čega radi kao liječnik u São Martinhu de Anta i drugim mjestima da bi se 1941. konačno zaposlio kao otorinolaringolog u Coimbri.

Nedugo nakon povratka u Portugal, ostvaruje prve dodire s književnim svijetom, započevši 1927. suradnju u časopisu «Presença«, od kojeg se odvaja tri godine poslije. Godine 1930. s Branquinhom de Fonsecom osniva novi časopis, «Sinal«, a potom (1936.) i časopis «Manifesto«. No težeći za pjesničkom čistoćom, zaključuje da takva priklanjanja književnim časopisima, zbog nametnutih okvira i nedostatka slobode u izražavanju, nemaju smisla.

U vrijeme suradnje u časopisu «Presença«, objavljuje prvu zbirku pjesama, *Ansiedade* (*Tjeskoba*, 1928.), dok mu druga, pod naslovom *Rampa,* izlazi 1930. U to vrijeme prvi put ističe svoj prijezir prema zastarjeloj instituciji, nadređenoj pojedincu, koja sputava bilo kakvo isticanje osobnosti koje nije vezano uz njezino djelovanje. Tada nastaju još dvije zbirke pjesama, *Tributo* (*Danak*, 1931.) i *Abismo* (1932.). Potpisujući do tada svoja djela pravim imenom, Adolfo Rocha, 1934. odlučuje pisati pod pseudonimom Miguel Torga, što prvi put i ostvaruje u djelu *Terceira Voz* (*Treći glas*).

Nedugo nakon pokretanja časopisa «Manifesto« i objavljivanja nove zbirke pjesama, *O Outro Livro de Job* (*Druga knjiga Jobova*, 1937.), Torga kreće na

putovanje Europom. Na tom putovanju učvršćuje političke stavove, još oštrije ističući svoja demokratska uvjerenja, suprotstavljena antidemokratskom ozračju koje tada vlada na cijelom Iberskom poluotoku. Nakon povratka u Portugal, za Torgu slijede mnogi problemi s objavljivanjem, odnosno cenzuriranjem djela.

Godine 1938. započinje specijalizaciju iz otorinolaringologije u Leirii. Iste godine objavljuje *O Quarto Día* (*Četvrti dan*), četvrti dio memoara *A Criação do Mundo* (*Stvaranje svijeta*), koji je odmah zaplijenjen, a Torga uhićen pod optužbom da je surađivao s komunistima, dobivši zauzvrat novac za opremanje liječničke ordinacije. Oslobođen je nekoliko mjeseci poslije, bez suđenja, kada izdaje jedno od svojih najpoznatijih djela, *Os Bichos* (*Životinjice*), zbirku pripovijedaka od kojih su neke napisane u zatvoru. Zabranu sljedeće knjige pripovijedaka, *Os Contos de Montanha* (*Planinske priče*), pisac uspijeva izbjeći slanjem djela na korekturu u Rio de Janeiro pa knjiga, po povratku u Portugal, tajno kruži do 1969.

Usprkos mnogim teškoćama – uključujući i otkaz koji je Torginoj supruzi Andréei Crabbé Rochi bio uručen na Filozofskom fakultetu u Lisabonu (gdje je radila kao asistentica), slijedi najplodonosnije razdoblje u umjetnikovu stvaranju. Između 1943. i 1950. Torga objavljuje nekoliko zbirki pjesama – *Lamentação* (*Tužaljka*, 1943.), *Libertação* (*Oslobođenje*, 1944.), *Odes* (*Ode*, 1946.) i *Nihil Sibi* (1948.). U tom razdoblju izlaze mu i romani *O Senhor Ventura* (*Gospodin Sreća*, 1943.) i *Vindima* (*Berba*, 1945.), zbirka pripovijedaka *Novos Contos da Montanha* (*Nove priče iz planine*, 1944.), kazališno djelo *O Paraíso* (*Raj*, 1949.) te knjiga ogleda *Portugal* (1950). Te iste godine, nakon ukidanja zabrane napuštanja zemlje, ponovo putuje u Španjolsku i druge europske zemlje. Putovanje zaokružuje odlaskom u Brazil (1954.), gdje je proveo dio djetinjstva. Tada mu izlazi i zbirka pjesama *Penas do Purgatório* (*Čistilišne muke*), kao i knjiga ogleda *Traço de União* (*Crtica*) u kojoj se govori o kulturnoj povezanosti Portugala i Brazila. Za boravka u Brazilu (kao već afirmiran autor, s djelima prevedenim na španjolski, francuski, engleski i rumunjski) sudjeluje i na Kongresu pisaca koji se upravo održavao u São Paulu.

Godine 1950. izlazi mu *Cântico do Homem* (*Čovječji pjev*), djelo u kojemu Torga najveću pozornost posvećuje onodobnom portugalskom društvu, postavši simbolom oporbe vladajućem salazarizmu. Osam godina poslije (1958.) objavljuje zbirku koja se smatra vrhuncem njegova pjesničkog stvaranja – *Orfeu Rebelde* (*Pobunjeni Orfej*).

Političko stanje u zemlji poslužilo je Torgi kao motiv i za zbirku pjesama Poemas Ibéricos (Iberske pjesme, 1952.[1]) kao i za zbirku priča Pedras Lavradas (Obrađeno kamenje, 1951.). Slično je bilo i s djelom Fogo Preso (Zarobljen oganj) nastalim između 1945. i

1976., godine kada je, zbog cenzure, i objavljeno. U njemu se obrušava na vladajući režim, ali se istovremeno i kritički osvrće na Francovu diktaturu, zgražajući se nad španjolskim građanskim ratom.

Godine 1960. prvi ga put predlažu za Nobelovu nagradu. Nakon što je 1978. i drugi put predložen, u domovini mu se iskazuje veliko poštovanje obilježavanjem pedesete godišnjice njegova književnog djelovanja.

Protusalazarovsko političko stajalište najviše dolazi do izražaja u djelu *Diário* (*Dnevnik*), u 16 svezaka, koje piše od 1941. do 1993. Najznačajnija se poglavlja odnose upravo na opis stanja portugalskog društva u doba diktature, pri čemu Torga oštro kritizira svaki oblik institucije što sputava.

U razdoblju od 1981. do 1991. uručene su mu mnoge nagrade od kojih vrijedi istaknuti nagradu *Camões* (1989.). Udruga za strani tisak u Portugalu (Associação de Imprensa Estangeira em Portugal) 1991. ga je proglasila osobom godine.

Pred kraj života, ležeći teško bolestan, piše posljednji, šesnaesti svezak *Diária,* djela prepunog ironije, ali i vjere u čovjeka koji svojim vrijednostima nadilazi i pobjeđuje svaku instituciju i njome nametnuta pravila.

Od početaka u Presençi *do pjesničke osame*

Iako je put portugalskoj književnoj avangardi utrt već 1915. (utrli su ga umjetnici okupljeni oko časopisa «Orpheu« – «Orfej«), u luzitanskim književnim krugovima dvadesetih godina prošloga stoljeća i dalje su prevladavale već pomalo zastarjele ideje neoromantizma. Usprkos snažnom početnom odjeku spomenuti časopis nije, naime, uspio trajnije nametnuti ideje novog književnog pokreta – modernizma. Skupina mladih intelektualaca u Coimbri tek će 1927. osnovati časopis «Presença« («Prisutnost«), pridonijevši time stvarnom zaživljavanju modernizma u Portugalu. Upravo se ti mladi pjesnici i kritičari, na čelu sa Joséom Régiom, kritički osvrću na tadašnje književno stvaralaštvo, zamjerajući mu nedostatak estetike i originalnosti.

[1] Prošireno izdanje te zbirke izlašlo je četiri godine poslije (1965.).

Idejni začetnik pokreta *Presença*, José Régio, nastojao je, naime, ponovno pokrenuti modernističko («orfejevsko«) pjesništvo, koje će provokativnim stilom i originalnošću zauvijek obilježiti naraštaj *presençista* te se s pravom naglašava kako usprkos nekim različitostima navedeni pokret znači drugu objavu modernizma što su ga započeli «orfejevci«. Zanemarivši tada vladajuću ideologiju u zemlji, José Régio i njegovi sljedbenici temelj svog književnog stvaralaštva traže u ruralnom okruženju tradicionalnog portugalskog društva. Cilj im nije bio oživiti arhaične ideje prošlih vremena, već stvoriti vlastitu viziju, temeljenu na psihologizaciji pojedinca, ali i na mitološkim elementima.

Upravo te smjernice obilježit će i stvaranje Miguela Torge. Nakon što je kroz pokret *Presença* utro put svom budućem književnom djelovanju, utemeljenom na životu pojedinca usko vezanog uz prirodu, Torga se odvojio od svojih dotadašnjih istomišljenika. Poslije se još vezao uz časopis «Sinal« i «Manifesto«, te na kraju potpuno odustao od bilo kakvog vezanja uz književne grupacije, težeći potpunoj neovisnosti i samostalnom radu.

Od svojih se suvremenika Torga počeo udaljavati još dok je surađivao u «Presençi«. Osnovna vodilja i temelj njegova stvaranja oduvijek je bio čovjek koji teži slobodi i samostalnosti, nesputan bilo kakvim nametnutim pravilima. Upravo zbog snage koju pojedinac crpi iz prirode i zbog uloge koju Zemlja ima u njegovu životu, Torga u svojim djelima najčešće piše upravo o povezanosti malog čovjeka, seljaka, s (poljodjelskim) krajolikom koji ga okružuje. Glavni lik njegovih djela je stanovnik njegova zavičaja, transmontanskog sela, pri čemu se u opusu isprepliću teška, mukotrpna svakodnevica i razni pastoralni mitovi. Središnji motivi Torgina pjesništva «arhetipske« su naravi: voda, zemlja, kruh, sjeme... Takvom filozofijom telurizma Torga se naslanja na moderni humanizam. Pritom se međutim (usprkos suprotstavljanju bilo kakvim zadanim kalupima čija je svrha usmjeravati čovjeka) paradoksalno poziva na biblijske motive, koji već sami po sebi čine (pjesniku) zadani okvir.

Kao i na mnoge druge književnike, i na Torgino je stvaralaštvo uvelike utjecalo tadašnje političko stanje u zemlji. Prije svega valja istaknuti da je od 1932. do 1968., kao premijer, na vlasti bio António de Oliveira Salazar (1889. – 1970.). Iako se u Portugalu tridesetih godina nisu ubijali ljudi, kao što su tada činili Sovjeti i nacisti, niti je svaki oblik pobune završavao pokoljem, kao u susjednoj Španjolskoj, ipak je to bilo razdoblje vladavine straha, kada se svako neslaganje s vladajućom politikom oštro kažnjavalo. Ključni elementi takve politike bili su cenzura, te vojska i policija, zadužene za održavanje «reda i mira«.

Sva ta politička i društvena događanja ne samo da su imala velik utjecaj na Torgino djelo, nego su vjerojatno bila i svojevrstan «okidač« – poticaj koji je još više učvrstio autorovo stajalište da nijedna vrsta institucije, u ovom slučaju represivni sustav, ne smije biti pretpostavljena čovjeku kao jedinki.

Iako smo već spomenuli najvažnije smjernice Torgina stvaralaštva – telurizam, vezanost čovjeka uz tradiciju, rad na zemlji, biblijske motive kao i važnu ulogu prirode – treba istaknuti i Torginu težnju da Portugalci kao svoju domovinu dožive ne samo Portugal nego i cjelokupnu Iberiju. Tu ideju Torga potkrjepljuje višestrukom povezanošću španjolskog i portugalskog naroda. Ne samo da ih je priroda usmjerila jedne prema drugima, već u prilog njihovu ujedinjenju govore i surovi uvjeti života, siromaštvo pa i sama povijest .

Premda se u svim Torginim djelima, bilo da je riječ o pjesništvu ili prozi, osjeća pesimizam uzrokovan podređenim položajem pojedinca u represivnu društvu, čitajući ih, ipak možemo lako uočiti i stanovito veličanje života, kao i autorovu vjeru u Čovjeka.

Dodajmo na kraju kako je Torga, iako je pisao i romane, pripovijetke i oglede, najdublji trag ostavio upravo u pjesništvu, obilježivši ga jedinstvenim stilom i individualnim pristupom. Stalno tražeći odgovore na pitanja o opstanku pojedinca i uvijek se iznova vraćajući na osnovne elemente života – zemlju, sunce, vjetar i vodu – Miguel Torga se potpuno odvojio od bilo koje umjetničke skupine, zbog čega ga s pravom prati glas «najvećeg osamljenika portugalske poezije«.

BIBLOIGRAFIJA

1. Birmingham, David: *Povijest Portugala*, Grapa, Zagreb, 2004.
2. Sariva, António José; Lópes Óscar: *História da Literatura Portuguesa*, Porto Editora, Porto, 1985
3. Silva, Lino Moreira da: *Estudo orientado dos Bichos de Miguel Torga*, Porto Editora, Porto, 1980.
4. Talan, Nikica: *Povijest portugalske književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2004.
5. Tomasović, Mirko: *Portugalska književnost,* u: *Povijest svjetske književnosti*, Mladost, Zagreb, 1974.
6. Torga, Miguel: *Bichos*, Contos, Coimbra, 1986.
7. *Antologia do Conto Português*, Dom Quixote, Lisboa, 2002.
8. *Dicionário cronológico de autores portugueses,* (organizado pelo Instituto Português do Livro e das Bibliotecas), Publicações Europa-América, Lisboa, 1997.
9. *Jornal de Letras, Artes e Ideias*, no XXIV/N° 894, de 5 a 18 de Janeiro de 2005.
10. *Roteiro da Literatura Portuguesa*; Verlag Teo Ferrer de Mesquita, Frankfurt am Main, 1996.
11. U sjeni Pessoe, u: Antologija portugalskog pjesništva 20. Stoljeća, I svezak, Bibioteka književna smotra, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 2005.

Nada u praskozorje

Ulice mirišu na uspomene
i vjetar im para dah;
kad nestane ljeta,
pojavit će se strah.

More miriše na uspomene
i svaki val zna svoj ton;
pogled joj padne na kraj ulice,
ali ne – to nije on…

Lavande mirišu na uspomene,
sunce gubi se u oblacima,
kiša kvari vedro nebo,
oslijepila je svjetlost krijesnica…

Glazba miriše na uspomene,
a želja je zaborav prevarila,
on spava mirno
jer dok je zvijezda na nebu,
ona ga nije napustila…

Brodovi okupani uspomenama,
galebovi lete na posljednjim zrakama,
u tek rođeno praskozorje –
nada plovi valovima.

Atelje

Stan na zadnjem katu, prepun svjetla, potkrovlje. Okrećem kvaku: zapljuskuje me miris uljenih boja. U tišini pucketa Dylanova ploča. Zatvaram vrata i skrećem ulijevo kroz hodnik koji bi trebao biti kuhinja. Umjesto štednjaka, ogromna fotokopirka, trulo voće, hrpa knjiga i papira. Idem dalje prema redu prozora s kojih puca pogled na samoborsko predgrađe. Uvijek kad bih bacio pogled s ovih prozora zastao bih i gledao na život kao na sliku u nastajanju.

Okrećem se udesno prema glavnoj sobi. Tu stoji jedan stari štafelaj, ogroman radni stol, barski stol, klupa, par stolica, i veliki bračni krevet. Po zidovima slike. Soba je visoka, tako da slike nagurane vise od plafona do poda. Slike raznih autora, svaka gleda u mene i stenje svoju priču. Kao i sam atelje. Naizgled nijem, ali u biti pun priča koje teško da bi stale u jednu sliku. Toliko lijepih tuluma za koje malo tko zna. Spontana druženja, koja su nastajala kad bih se zaletio tu kasno navečer nakon bauljanja po parku, i kafićima. Navratio bih s par prijatelja, i tu bismo pili, pričali, pušili, slušali ploče, dok konačno ne bismo zaspali, il' dok ne bih sve potjerao i zaspao. U ateljeu bi rijetko kada stari ostavio kakvu hranu, ali zato rakije nikada nije falilo. Ponekad bih tu učio, u miru, toplini boja i centralnoga grijanja. Nije tu bilo preseravanja, laganja, ni svađe. Atelje bi sve prisutne pripitomio, a ja bih se tiho radovao što to mogu podijeliti sa drugima.

Bacam se na krevet i promatram ono što me okružuje. Taj »sakralni« prostor ostavio je takav trag na meni, tako da gdje god sam ovih godina živio, uvijek bih podsvjesno precrtavao taj isti atelje. Gledam te slike i cijeli mi život pleše pred očima obojan kistom i bojama. To su uglavnom žuta, smeđa, zelena i plava boja.

Razgovorima, monolozima, odrastanjem, suzama, galamom, smijehom, ljubavlju i nemirom natopljeni su zidovi ovoga skrovišta.

Sada iz druge sobe čujem staroga kako viče:

– Jere, šta radiš sutra?

Nevoljko idem prema sobi u kojoj je bila preša za grafike, i velim:

– Ovisi kada, i zašto?

– Trebat će mi pogledat na internetu cijene stanova u Splitu, pa mi to pogledaj, i šta uvijek pitaš zašto? Kad vas čovjek treba nikad vas nema.

– Dobro, to nije problem, pogledat ću kad stignem, sad idem, ajd' bok.

Rečem, uzmem knjigu zbog koje sam i došao, te odem na dogovorenu kavu, znajući što je njegovo pitanje značilo, i to me rastuži. Atelje će se uskoro prodati. Znam da je prostor samo prolaznost i prošlost, ali ta prošlost meni je puno dala, i ostat će u meni kao lijepa uspomena; topla, žuta, smeđa, zelena i plava.

Zatvaram vrata, jurim na ulicu. Zalutali miris uljenih boja zaglavio mi se negdje u nosnicama. I duši.

Ivo Bavčević: *Sveti Jeronim*

Kiša ili suze

Ne mogu oblaci preko Velebita
da se ne naslone
da se ne oslone

Zatim odmorni plove
Kapela ih čeka
Kapela ih zove

Da se na njenim grudima odmore
i prenesu što poručuje more

I mora da su priče tužne
kada se potokom toče suze
ili su to samo obične kiše

Kiša ili suze
(ja ne znam)
oblaci južni uvijek su tužni

Što me sili

Što me sili da zastanem ispod bora
kada uvijek iznova čujem:
«Vjetar šumi s norveškog brijega»
i vidim:
«Četiri kapetana iznose Hamleta
na estradu, kao ratnika…»
dok «suznim» potokom pliva
vijenac od ljiljana
spleten rukama patnjom izmučene
Ofelije
Što me sili da zastanem ispod bora?

U stupici
(*nastavak*)
Tiho, još tiše – žena je plakala

1.

Sabina Gorić, rođena Kadić, sedmo je dijete u oca Hamze i majke Fatime. Majka dviju djevojčica – Almire i Admire – zaposlena. Stanuje u čaršiji, u društvenom stanu svoga muža Amira. Muž je stan dobio na korištenje od SO gdje radi, gdje je radio kao referent za urbanizaciju.

Čaršija je o Amiru ispredala razne priče. Govorkalo se da u obližnjem gradiću ima izvanbračno dijete, sina. Pričalo se da je bio oženjen – i to Srpkinjom nekom. Vlahinjom. Pričalo se da je baraba i bekrija. Da pije i kurva se... Pričalo se. Vrzli su vjetrovi čaršijski sokacima tračersko kolo kojemu se vjerovalo ili nije. Ovisno tko je želio čemu vjerovati. Sabina s početka nije vjerovala. Kasnije joj je bilo svejedno.

Kasnije je bilo kasno.

– Moj otac je bio ciglanski radnik. Imao nas sedmero – prvo četiri kćeri, zatim dva sina, pa onda se rodih ja. Kad mu se, kao šesto dijete, rodi drugi sin on, sklon piću, reče: 'Počelo je. Sada znam kako se prave sinčine. Napravit ću ih više nego pišulja.'

I onda mu se rodih ja – 'pišulja'. On je čekao sina. Majku je istjerao – rodila je kod kuće i mene kao i moje sestre i braću, kakvo porodilište – kao i sve moje sestre. Samo sinove nije. Jedan je imao nešto više od godine a drugi tek uzeo treću. Sabrali su se komšije, amidže i daidže, smirivali ga. Govorili da – bude pametan. 'Šta ti je, bolan, Hamza? Sramotiš i sebe i familiju! Budi pametan!' – I šta ja znam. Sve sam ja to kasnije čula i saznala, ali što god sam čula, ne ide u prilog abi.

Jadna majka! Šta je sve propatila s njim, sa nama, a i mi... Uvijek je pio, psovao i galamio, otkako ja znam i što sam čula, tukao je majku, i nas, psujući: samo su sinovi njegovi a nas, piše, napravili su kurvari – pri tom bi tukao, udarao majku a i nas – ukoliko se koja nije stigla izmaknuti.

Ciglanska plaća nikakva... I što zaradi – otac propije. Živjeli smo od maminih nadnica, komšijske milostinje i... Odjeća je išla od starije do mlađe i... Kada dođe do mene – samo rite. Došivala ih je majka žuljevitim rukama i divila se – kako mi lijepo stoje.

Osnovnu školu završih, bila je u mome selu, a onda... Ja sam htjela u gimnaziju, ili ekonomsku. To traje četiri godine. Ko će to izdržati? Nagovoriše me da upišem Školu učenika u Privredi – ŠUP! 'Toliko je djevojaka koje su, obzirom da su žene ravnopravne s muškarcima, završile, ili još pohađaju, tu školu i... Šta im fali? Rade i dobro zarađuju. Hej! Pa ovo su sedamdesete...' – govorili su. Prihvatih. 'Ovo je napredno, socijalističko društvo u kojemu nema podjela na muške i ženske poslove.' I to su govorili.

Savjetovahu me slično i moje sestre, koje su već udate bile, ostavši – dvije od njih – i bez osnovne škole. Tako i ja upisah za metalostrugara i postah jedna od tri djevojke, sred dvadeset devet muškaraca u razredu, koji smo isti zanat izučavali.

Nije bilo tako ni loše. Muškarci, njih dvadeset i devet, gledali su na nas sa razumijevanjem i... udvarali nam se. Sve dječje i bezazleno dok se... Polovinom trećeg razreda ne pojavi ON, Njegovo Veličanstvo – Amir. 'Najljepši. Najbolji. Najpametniji.' Zaljubih se 'do ušiju'. Četiri godine bio je stariji od mene, ali nije to velika razlika. Sve bih mu dala. Sve.

– Što će ti pušćenac? – čudile se moje prijatelice. – I to, pušćenac koji je sina ostavio! Nije me bilo briga.

– Nemoj da bi, od pojasa dole, dirali te muškarci – govorila je majka. – To pripada samo mužu! I to, tek kad se udaš.

Isto su mi govorile i sestre. Jedna je imala problema zbog toga što je... Jedva joj brak opstao mada... Pitam se, i dan danas, je li dobro? Znam, da joj nije lako.

Shodno tome, odbijala sam njegove ljubavne nasrtaje. Nije bilo lako.

– Bit ćeš moja žena! – reče mi jednom.

– Moram prvo završiti školu.

– Čekat ću.

U maju završih školu i promijenih prezime.

Prvih mjeseci braka, sve je bilo dobro. Živjeli smo kod njegovih roditelja. Nije bilo problema. Slušala sam, kao što red je da mlada sluša, a Amir me mazio i volio. Ubrzo, ostado' trudna.

– Bit će slatka djevojčica. Ista ti – šaptao bi mi nakon povečerja.

– Ne! Bit će momčić. Nalik na te, samo manja jabuka. – mazila sam ga.

– Nije tako. Bit će crna, zagonetna i prekrasna kao majka joj. Voljet ću je više od svega na svijetu – Amirova je bila zadnja. Morala je biti.

Milovali smo se kao anđelčići i smišljali imena.

Sljedećeg proljeća rodila sam Almiru. Kćerkica je bila sve, samo ne 'zagonetna i prekrasna kao majka joj'. Bila je 'pljunuti otac'. Plava kosa i oči – njegove...

Mazio ju i uzdizao u nebo. Bio je presretan. Uživala sam gledajući ga kako nespretno, i sa strahom da je ne povrijedi, uzima Almiricu u naručje i nosa je po sobi, u odsustvu njegovih roditelja jer: 'Sramota je pred roditeljima da se muškarac igra sa svojim djetetom.' Ponekad je izlazio s muškim društvom. Opijao se. Zabavljao na muški način. Nije mi bilo drago, ali čekala sam ga s nestrpljenjem i opraštala mu, prihvaćajući njegove izgovore i maženja kojima ih je potvrđivao. Rijetko je kući prijatelje dovodio a družio se, kako mi je govorio, uglavnom s kolegama s posla. Nemalo zatim, preselismo u tek dobiven stan njegove firme i sanjarismo o dječačiću. Mazili smo se, voljeli i...

Šta da pričam? Bila sam sretna. Živjeli smo normalnim, prosječnim životom – sada to vidim – kada nam se rodila i druga kćerkica, Admira. Uz taj, drugi porod, imala sam komplikacija. Carski rez – jedva sam u životu ostala. Doktori mi, što nisam znala, izvadiše jajnike. Nikada više zatrudnjeti ne mogu a kamoli roditi. To su mi rekli tek kada sam se oporavila.

– A, sin!? – Amir se prenerazi.

I – počeše sitne suze u sitne sate.

Sve krenu naopako.

Nije se mogao pomiriti s tim da neće imati sina. Nije mi to mogao oprostiti.

– Hoću sina! – Jedne noći došavši naročito pijan, kriknu: – Hoću još jednog! Ako ga ti ne možeš roditi, naći ću ko može!

– Pa, dragi Amire. Nisam kriva. Bolest... I ja bi' volila da sam zdrava. Volila bi da ti rodim tri sina...

– Hoću sina! – on prosikta, unoseći mi se, onako pijan, u lice. Ja u tom pogledu prepoznadoh pogled svoga oca.

Uplaših se. Prisjetih se svih onih majčinih suza, suza djetinjih. Sjetih se i batina nezasluženih i... Trpjeh.

Trpjeh batine, kasne dolaske, razbijanja posuđa i namještaja, šamare, odlaske drugim ženama... Sprva je davao za hranu više, a kasnije, kako je više pio i kurvao se, sve manje i manje. Postila sam Ramazane. Molila Alaha za malo radosti, za jedan drugi život a ne ovakav, kakav je živjela moja majka.

Godine, mladost moja, prolazile su na terasi u kasne sate, kada djevojčice zaspe.

Sjednem na terasu i gledam u noć.

Gledam usnulu čaršiju i pitam se...

Iz noći u noć.

Mjesec za mjesecom...

Godine...

2.

Almira je krenula u prvi razred. Sabina još uvijek u kući, nezaposlena. Njene, inače tamne oči, još više se zatamnjele. Oko njih se iščitavala želja za bijegom iz svakidašnjice. Postajale su nemirnije. Modrica po desnim, slikovito je govorila o sinoćnjem završetku susreta s mužem. Nakon toga, on se okrenuo i zaspao a ona plakala. Plakala je krišom da ga ne probudi.

A godine su prolazile.

Dvadeset i sedam joj je. 'Pa meni će uskoro trideset!'

U njoj zazvoni na uzbunu.

– Zašto se ne zaposliš? – pitala je neki dan susjeda. – Bilo bi ti bar malo bolje.

Misao o zaposlenju poče ju sve mahnitije proganjati. 'Treba pobjeći iz ovog kaveza. Bit će bolje i djeci i meni. Treba skratiti ove duge dane – o noćima ni misliti ne smijem. Treba...'

– Znaš šta, mama! – prekide Almira njena razmišljanja. – Ja mislim da aba ima drugu ženu.

– Nije istina, kćeri. Otkuda ti to? – zaprepasti se Sabina.

– Ali, nikad ga nema. Pije, dolazi kasno, tuče te...

– Nemoj tako. Aba puno radi. Umoran je... – poče vrdati žena.

– Ako puno radi, zašto smo ovako siromašni? Sve moje prijateljice u razredu imaju više.

– Pusti to! Doručkuj pa u školu. Nemoj da te to sikira – govorila je suspregnuti suze. Pomilovala djevojčicu po kosi i okrenula se ka sudoperu da joj dijete ne vidi suzama namočene oči. Te večeri je skupila hrabrost i rekla:

– Amire, ja bih se trebala zaposliti!

– Trebala si i davno – bi sve što on na to odgovori.

– Trebala je i davno – reče komšiluk.

– Bit će bolje i njoj i djeci.

– Sad se može malo i...

– A šta joj on i može, onakav, nikakav. Sav nagrizen od rakije. Ja bi' tri žnaka prevrn'la pa onda tražila muško.

Takva, i slična, naklapanja krenuše čaršijom. . .

3.

Srednjebosanski gradić kao da se, bježeći od Turaka ili hajduka, skrio u kotlinu male rječice pa sada, u slobodna vremena, izviruje, penje se okolnim strminama – kućicu po kućicu – puzi prema brdima, izvlačeći se iz vječite magle. A i to čini sve nekako strašljivo i obazrivo, kao da ga strah sunca, slobode, istine... Kao da ga strah, ako opet potjeraju, navale neprijatelji, kako će s brda u zaklon kotlinskih sumaglica.

Tako, sve s rezervom, čaršija primi i Sabinino zaposlenje. Kao – dobro i tako kad nije moglo bolje.

Sud o svemu osta polurečen.

Djeca su osjetila da je dobro imati majku koja radi i donosi u kuću. Makar su i ostajale same kada bi majka radila drugu ili treću smjenu a aba... Tko zna gdje je on provodio vrijeme? Bilo je dovoljno i za slatkiše, a djeca ne traže mnogo. Znaju cijeniti razliku između jučer i danas, znaju što je loše a što dobro, i znaju to reći jasnije od odraslih.

– Majčice, super nam je.

– Jeste, drage moje – 'majčica' uzdahnu.

– Samo da aba...

– Pustite vi, abu. A sada, na spavanje.

Spremivši djevojčice u krevet, pospremi po kuhinji i izađe na terasu. Zapali cigaretu. Čaršija je skrivala tajne, žmirkajući uličnom rasvjetom.

– Čini li se i tebi kako je Sabina veselija u zadnje vrijeme? – uz večernju trač-kavicu primijeti njena prva susjeda.

– Mora da je našla nekoga – odgovori druga

– Koji li je taj sretnik? – izjedala se čaršija. Ogovarala i tračala.

Čaršija nije znala da, iz noći u noć, u polumraku susjednoga balkona – žena plače.

4.

Prosinac je. Tmuran, besnježan i s magluštinom. Nešto klizi s neba a nije ni snijeg, ni kiša, ni rosa, ni slana, ni magla a, jest sve to. Dani se skupili – šaka

jada. Nešto poslije četiri sata, Sabina je došla kući. Pepeljasto-sivo i otužno nebo stapalo se s njom. Smrkavalo je.

– Ovaj dan je sličan mom životu – pomisli otključavajući vrata stana.

– Admira! Evo mame! – razveseli se starija kći.

– Evo mame, srdašca moja malena – ozari se do tada ukislo, majčino lice. – Evo mame! A, kako ste mi vas dvije provele dan?

– Dobro smo, majčice – ljubeći je, u glas su cvrkutale djevojčice.

– Sa' će mama skuvat nešto toplo i slatko slatkim curicama svojim. Sa' će majka. Samo da se raspremim.

Svuče iznošeni mantil, objesi ga, i svejednako razgovarajući sa kćerkicama, zaputi se u kuhinju.

Nemalo zatim – oko njih se prosu miris ženska u kuhinji.

Odgovarajući na dječje upite i zapitkujući ih o tome kako su provele dan, te odgovarajući na izljeve nježnosti, Sabina se dala na pripremu toploga obroka.

Njihovim mali stanom razli se miris hrane u pripremi, pjev djece i majke – pjev golubica – i radosnoga dječjeg zapitkivanja u očekivanju da se na stolu nađe nešto toplo i ukusno za gladne želučiće.

– A, abe nema? – više konstatira nego upita Sabina.

– Nema! Nazvao je oko dva sata i rekao da budemo dobre. Da ćeš ti brzo doći. On ima – rekao je – još neka posla pa će kasniti.

– Da. Kasnit će – ponovi Sabina tiše, a sivost prosinačke noći nad čaršijom neumitno se preodijevala u crninu. Nebo, nadčaršijsko, sve više je nalikovalo boji njenih očiju iz kojih se pojavi suza.

Tek jedna mala, obična, suza. Djeca ju nisu ni zamijetila.

Noć se spuštala nad čaršiju: jedni su žurili na kavu i trač-partiju:

– Jesi li čula što se desilo komšinici Sam...

– Ma, jesam. Čula sam nešto, ali ni sama ne mogu da vjerujem.

– Jest! Jest! Baš tako je.

Drugi su žurili da s nogu popiju po jednu s društvom, sve pogledavajući na sat da se na večeru ne zakasni. Žena će se jediti, muž pravdati:

– J... ga, ženo! Znaš kako je... Društvo...

– Da. Da. Društvo ne smije čekati a žena mora...

O tome i sličnome razmišljala je Sabina, prisjećajući se davnih i slatkih Amirovih pravdanja kada bi ostao duže s društvom. Uzdahnu:

Više ga ni pitati ne smijem a kamoli. . . Oh, moj Bože. Gdje li je? Znam! Pije a poslije će... Naći će kakvu... kurvu. Bože moj! Šta sam skrivila?

– Mama! – prekide je Almira – mi ćemo oprati suđe i sve počistiti i onda gledati crtani.

– A, spavanje?

– Poslije crtanog. Molim te, mamice.

– Dobro. Dobro, drage moje. Ja ću izaći sada na terasu, ispušiti jednu, a poslije ću popeglati veš. Vi znate svoje: uradite posao, crtani pa, na spavanje.

Izađe na terasu, zapali cigaretu i nasloni se laktovima na betonsku ogradu. Povuče duboko iz cigarete i uzdahnu zagledavši se u noć i maglu. Poluizgubljene i raštrkane ulične svjetiljke borile su se protiv tame, a njoj suza, onako sama od sebe, skliznu iz lijevog oka i pade dolje na vlažni beton pomiješavši se sa nebeskom vlagom koja sađe s nebesa da bi postala glib i kal.

I druga suza, iz desnog oka joj, ote se i pojuri za sestrom.

'Gdje li si, Amire moj?' – šapnu žena koja čeka muža. Šapnu usamljena žena na prohladnoj terasi. Šapnu, beznadno zureći u otoke svjetlosti razbacane tamom, pitajući se...

Što li to kaplje na beton?

Magla li je il' kiša rominja?

Tko li to plače iščekujući grom da propara, rascijepi sve do svih horizonata, razbije da monotonost sivila prosinačkih noći? Neka pukne grom da svrši se već jednom ništavnost samovanja. Neka desi se bilo što!

Samo – neka se desi!

Što li to kaplje na beton?

Život li je?

Čežnja li je?

Žena na balkonu.

Balkon u magli.

A magla – svuda.

Magla u srcu, u duši, u noći, u očima, u prošlosti, u budućnosti.

Magla.

Svuda magla ispresijecana tek kratkim bljeskovima dječijeg smijeha i rada radi njih.

Uto žena primijeti: na susjednoj zgradi se upali vanjsko svjetlo i razbi još jedan dio tame. To ju obradova.

– Tako je! Treba paliti svjetlost! Treba živjeti! Živjeti! – Od radosti, umalo ne poletje sa terase.

Užurbano poče kupiti veš i ulazeći u sobu još uvijek je šaputala:

– Treba živjeti! Treba živjeti!

– Što ti je, mama?

– Ništa. De, djeco, to ja onako... A vi? Još ne spavate!

Smjestivši djevojčice na spavanje, vrati se u dnevni boravak i kuhinju te poče pospremati, brisati prašinu, peglati, i sve to s nekim novim žarom. Oko pola deset, istušira se i pritom malo pomnije pogleda svoje tijelo. Bore oko očiju joj ne pričiniše zadovoljstvo, niti podočnjaci, ali protrljavši se po grudima osjeti kako su, premda velike, još uvijek tvrde i izazovne. 'Milovati, da ih je, muški. Još uvijek vrijede. Ah, da im je pravo muško.' Pomilova ih, navuče spavaćicu na golo tijelo i ode u krevet.

A krevet – širok, hladan i prazan. Milijuni iglica po plahti se razigralo. Spavati ne daju. Dugo se, dugo prevrtala sa željom da zaspi. S lažnom željom da zaspi.

Prava se želja zvala – muškarac!

'Da mi je sada muško! Da mi je Amir pored mene! Onaj, stari, dobri Amir. Da mi je sada... da mi je bilo ko. Samo da je muško. Dobro bi došao i stidljivi komšija Slavo. Njegova kćerkica, Blaženka, zna se često zaigrati s mojima dvjema, pa on dođe, sve mu neugodno i gledati u mene:

– Dobro veče, komšinice! Eto! Onaj moj vražićak voli s vašim devojčicama da se igra. A ja, sve se plašim da vam ne smeta... Zabranit ću joj ako vam smeta. A žao mi je. Voli vaše kćerke i rado se igra s njima, ali ako smeta...

– Ne smeta, Slavo! Ne smeta. Nek se djeca igraju – odgovarala bi mu a on bi nastavljao smušeno se ispričavati i opravdavati. Okrenu se na drugu stranu, do nahtkaslića na kojemu su bile cigarete. Zapali jednu i leže na leđa. Lijeva joj ruka kliznu na dno trbuha i ostade tu – na toplom. Ostade na vrelom i mekom dijelu tijela. Mirna i nepomična. Zadovoljna položajem koji je zauzela. Desna ruka poče nervoznije prinositi cigaretu ustima. Lijeva je smirivala vatru podno trbuha. Ustvari - palila ju je.

Sat na kuli otkuca jedanaest puta.

Jezovito su zvučali njegovi otkucaji. Vraćali u stvarnost, u mrsku stvarnost, nečiju čežnju, želju, potrebu, i izgledajući onostrano, budili sjećanja prve bračne noći. Dugo je Sabini trebalo da se navikne na njegove otkucaje. Amir bi joj se tako slatko smijao uzimajući je ponovno u zagrljaj.

– A, gdje si sad? – uzdahnu. Poželje opet da javi se sat. Da pojavi se bilo što, samo da rastjera maglu po čaršiji, samotne i sramotne misli, prazninu u krevetu. Poželje da prestane hučati avetna tišina. Da prestane slušati samo otkucaje svoga srca.

U to, začu zvuk ključa u bravi ulaznih vrata. Taj, tako poznati zvuk. Otvaranje i zaključavanje vrata.

Te muževa psovka.

Sljedeće što je čula bio je mukli udarac, kao nogom o nogu stola. Onda se opet začula psovka.

Koraci su krenuli ka spavaćoj sobi. Na vratima se pojavio muškarac:

– Sabina! – zakrklja Amir. – Diži se, da ti majku kurvanjsku. Skidaj s mene ove žaljine i večeru mi daj.

Malo zatim – u polutami spavaće sobe plesale su sjene zarobljene žene i pijanoga muškarca.

– Hajde. Sjedi na krevet. Lakše ću te svući. Pomakni nogu – šaputala je žena ponizno. – Tiše! Probudi' ćeš djecu.

– Neka ih probudim! Ja sam gazda u kući.

– Znam! Ali, nemoj... Nisu one ništa krive. Polako ću ja, evo. Raspremit ću te polako pa spavaj. Umorio si se – umirivala ga je a on se klatio sjedeći na krevetu i hvatao je za grudi. Žena se izmicala. Željela je izbjeći rasplamsavanje pohote kod pijana muža a opet, čim bi se izmakla, primakla bi se, ne želeći niti potaknuti bijes uspaljena, pijana mužjaka, a i samoj joj se nešto rastapalo podno trbuha.

– Nemoj, sada. Spavaj. Sutra ćemo... – pokušala je opet.

– Ništa sutra. 'Odi, kurvo, da te...

– Nemoj, Amire! Pusti me sad.

– Ništa – Pusti! – već je svlačio spavaćicu sa žene. Poleže je na krevet i navali se na nju.

S gnušanjem je trpjela pohotu pijana muža. S gnušanjem... S početka. Zatim se predavala i podavala, uživajući naporedo s raspaljivanjem strasti.

Dahtala je...

Ulične svjetiljke su rastjerivale maglu da bi prsnuli svi u jedan mah. On se svali na krevet.

– Sad bi' mogla i večeru da mi daš.

Ona se uputi u kuhinju i ubrzo vrati noseći na poslužavniku tanjur podgrijana gulaša i komad kruha. Amir zahvati žlicom, srknu i ispljunu. Baci sve u kut sobe vičući:

– Šta ti je ovo? Otrov!

– Ma, nije, Amire... – zadrhta žena.

– Otrovala bi ti mene pa da se možeš kurvati do mile volje – zveknu šamar, žena pade. Pade, ne od udarca, više da bi izbjegla sljedeći, a on se prihvati riječi otrov – pa nastavi:

– Dobro si ti to planirala. Misliš mene otrovati pa onda sama se kurvati do mile volje... Psovao je. Vrijeđao. Žena se pridigla, oprezno, i otišla pokupiti rasuto. Onda je on ušutio i... zaspao.

Počistivši nered, odnijela je sve u kuhinju, sjela za kuhinjski stol i zaplakala.

Plakala je tiho – naviknuto.
Plakala je nečujno - kao kad se magla rasplače nad zemljom.
Kao kad slana miluje drveće, ceste i ograde...
Plakala je tiho.
I tiše, još, muža da ne probudi
Tiho, da djeci ne remeti sna
Tiho, da susjedi ne čuju njen plač
Tiho, još tiše – žena je plakala.
Kada je otišla leći – na stolu je ostala – tek lokvica slane vode.

(Nastavit će se)

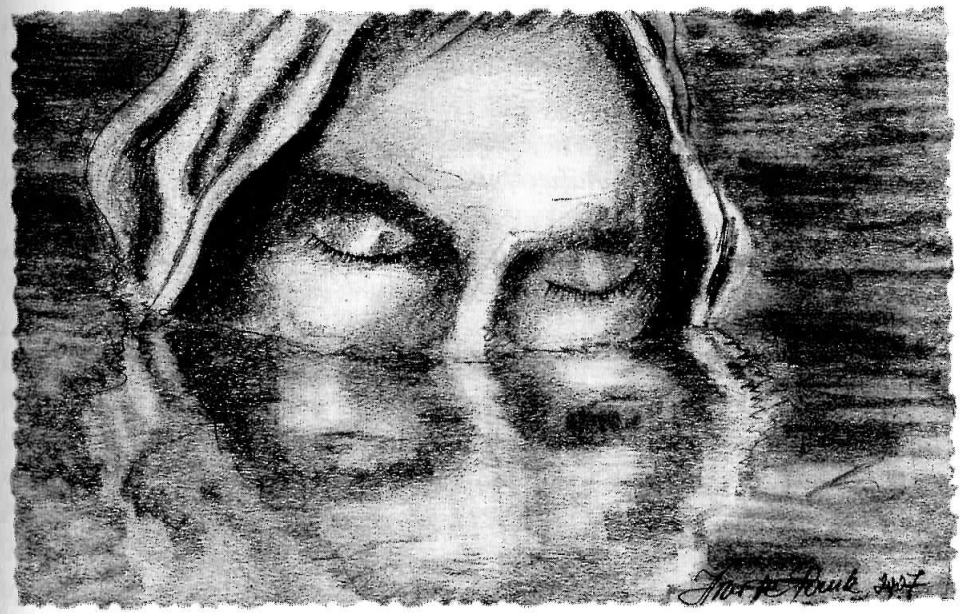

Memoari mladoga Banjalučanina

Točno u devet i dvadeset i devet – devetnaestog siječnja
prije Krista i Muhameda
iskočio sam iz letećeg tanjura
na zaleđeni krov banjalučkoga rodilišta –
Ali čim je
iluzionist
Dejvid Koperfild
krenuo hodati po staklu i potom u Mujinoj ćevabdžinici
naručio srednju porciju ćevapa –
ja sam se točno u devet u trideset
rodio sto i jedan posto
u strogom centru Banjaluke –
probudile su me pionirske marame koje su
zujale kao pčele
u Crnoj kući
(i tamo urezah potpis: TITO)
jer i prije nego što sam se rodio
bio sam u ilegali
Ali – sve planete u svemiru
paktiraju sa prislušnim uređajem koji prisluškuje ilegalce –
A samo sam htio napisati reportažu o radnicima tvornice koja je
iskovala moje lice!
Točno u devet i trideset i jedan izlazim iz rodilišta i
udvaram se razvedenim ženama koje sretnem –
Točno u devet i trideset i dva
poskupila je struja, ali velikodušni Dejvid Koperfild s rukama
drži i čuva struju od 220 volti i besplatno pali sijalicu, a može upaliti i
kasetofon –

Točno u devet i trideset i tri ujela me pčela iz Hercegovine i
izlučila reumu –
Točno u devet i trideset i četiri – nana u nanulama otrčala je u

Općinu i dala mi ime Admiral –
Točno u devet i trideset i pet – naslonio sam se na stablo i
pišao – ali iz stabla je izašao milicionar i upitao me kako se
zovem. Rekao sam da me je nana u nanulama upisala u Rodni list kao
Admirala –
A ti si taj Admiral, zapištao je kao roštiljska kobasica milicionar i
ošinuo pendrekom!
Točno u 10,36 – milicionar je sreo nanu i izbio je iz nanula!
Točno u 10,37 – milicionara je dokrajčio potres!
Točno u 10,38 – zbog jedne razvedene žene skočio sam sa mosta u
rijeku Vrbas, ali povukao me riječni vir koji se okretao kao
elisa helikoptera!
Točno u 10,39 – rođak Nićo svirao je gitaru na desnoj obali rijeke
Vrbas i uzviknuo: Uhvati se za slamku!
Točno u 10,40 – uhvatio sam se za vrbin opali list i on me izvukao iz
začaranog vrtloga –
Točno u 10,41 – razgovarao sam s atomima koji vjeruju da rad otklanja
od nas tri velika zla: dosadu, porok i nuždu... Moram raditi, donekle,
ne mozgajući previše...
Točno u 10,42 – pijem pivo s rođakom Akom kojem je zdenac sa
hladnom vodom uvijek u očima –
Točno u 10,43 – rođak Midhad dodaje mi novu novčanicu od svoje
radničke plaće i osmijehom kaže: Evo – za pjesmu!
Točno u 10,44 – rođak Mirsad-Borac upoznao me s razvedenom ženom koja
je najbolja prijateljica njegove razvedene žene –
Točno u 10,45 – svukao sam haljinu s njenog tijela i rekao joj da se
ne brine –
Točno u 10,46 – popeo sam se u njeno selo Gornja Maslenica da je
zaprosim – ali njena razvedena majka je ispalila hitac iz puške
kremenjače – pa sam se dao u trk kroz koprive prema selu Donja
Maslenica-
Točno u 10,47 – iz sela Donja Maslenica, u kojem se vodovodne cijevi
ne svađaju nego se dogovaraju – otputovao sam vlakom do
Plitvičkih jezera –
Točno u 10,48 – u vlaku za Plitvička jezera, rođak Suad
upoznao me s razvedenom ženom iz Danske koja je na psećoj uzici vodila
psinu –

Točno u 10,49 – u vlaku do Plitvičkih jezera, u kupeu prvog razreda, rođak Suad i ja – zajedno smo počeli glačati kamene bradavice na danskim grudima –
Točno u 10,50 – ja, Dankinja i njena psina sišli smo s vlaka na postaji: Vrhovine...
Točno u 10,51 u zadimljenoj birtiji, u Vrhovinama – dao sam na znanje vatrenoj dankinji da je neću zaboraviti – i vratio se autobusom u Banjaluku. A ja ću ostati sam se Banjalukom. Bez tjelesnosti. Bez pepela. Nas dvoje smo vrlo daleko, ali iskreno blizu, recimo kao dodir čovječanstva. Alojz je zaljubljen u Enisu, a ja u Banjaluku – i svi vrtimo svoja svjetla koja i kad se raspadaju pjevaju: Dole s urotom! Mi idemo putem Ljubavi, a Potištenost ide putem Seksa! Nama je potrebna Ljubav da bi prestali žderati svoju majku. I kažem Potištenosti: ostavi me na miru s tom praznom pričom. Prvo Ljubav, pa Seks!
Moje nebo je crno. U mojim zjenicama se okreću romantične gramofonske ploče.
Točno u 10,51 – rođak Sead, koji nikada nije trpio vlast vucibatina, opet je krenuo u borbu –
Točno u 10,52 – rođak Alija, doktor i pjesnik, otvorio je prozor i prislonio doktorske slušalice na puls vedrine...
Točno u 10,53 – odnekud su pristigli crni oblaci i poredali stolice po vedrini...
Točno u 10,54 – crni oblaci su se pretvorili u tenkove i počeli driblati... Prelazim te. Prelaziš me. Faul!
Točno u 10,55 – slavuji su kupili geografsku kartu i na njoj tražili državu u kojoj će pjevati do zore...
Točno u 10,56 – uokolo odjekuje krckanje koda prirode –
Točno u 10,57 – sve su moje ekonomske rezerve u koferu!
Točno u 10,58 – Dejvid Koperfild uveo me u magični sanduk – jedan, dva, tri – i ja sam publiku pozdravio poreko mobitela, iz Švedske!
Točno u 10,59 – publika se digla na noge i aplaudirala Dejvidu Koperfildu, tražeći od Dejvida da ih uvede u magični sanduk –
Tačno u jedanaest – zajedno sa publikom, otišao sam u ilegalu...

Vrtikolo

Draganu Marjanoviću

Vrti se vrtikolo ljudske sreće
i sve ono što je od prirode
Bičuje i bije vodeno cvijeće
orgiju slobode

Vrti se odjeća krasna
peluda bezazlena
koji hoće da me spusti dolje od kamena
voljenoj Mariji - da njene ruke poljubim kao pjena

Vrti se nježnost koja kleše
čunjast kamen - ribara na postolju -
Ključa i vrije i pleše
prošarana bijelom pjenom Neretva u polju

Vrti se kockast kamen koji čeka
da kaže koju ljepoticu voli i od koje
ljepotice bježi - huči i vrije jeka
slapova u stisci zelene boje...

Vrti se čvrsti zagrljaj obale i rijeke
Vrte se sve sile koje imaju svoj posljednji dan -
Vrti se trzanje živca udice i trzaj usnica pastrmke
Vrti se u udaru groma ikrin san -

Vrti se moj pobratim, pjesnik - sin ljubavi Dragan
i brže no uragan
napiše pjesmu duhu budnosti
koji je izvadio šutnju iz napitka besmrtnosti !

Probudi se, progovori i pitaj dah crn:
Zašto čovjek gleda u oči smrti !?
- Da nije sam ko trn
udahnite mu dah koji vodu vrti !

Vrti se vrtikolo naokolo
Vrti se uzdaha kolo
Vrte se nebeska izvorišta -
a ja sam, pobratime Dragane, kao ribar - nula i ništa
još nisam ulovio nasmiješenu ljepoticu
u potpuno praznom srcu !

Dvorac dobrote

U govoru Vienne, u šumnom trenutku
kad je pjesnik Mile Stojić
zapisao stih na talasu rijeke Dunav:
«Sloboda ne dolazi uz vodku i joint« -
zraka sunca je prošla kroz
park Marije Terezije i
pomilovala neobrijanog i krezubog skitnicu
koji je usnio na klupi da je postao kralj koji se
u zlatnim papučama kliže na odmrznutom parketu dvorca Dobrote
a pridržava ga šapat Mozartov:
Dobrota je besmrtnost.
Sve drugo je smrt.

NOVE PUBLIKACIJE

1. **Stanka Pavuna: VJEROVALI ILI NE,** HKD sv. Jeronima, Zagreb 2007.
2. **Stanko Josip Škunca: POVIJESNI PREGLED FRANJEVAČKE PROVINCIJE SV. JERONIMA U DALMACIJI I ISTRI,** Provincijalat franjevačke provincije u Dalmaciji i Istri, Pula – Zadar 2006.
3. **Mato Marčinko: MARTYRIUM CROATIAE OD KRBAVE DO DEN HAAGA,** Naklada HOR, Zagreb 2006.
4. **Jan Jankovič: LIJEPE NAŠE,** INA Industrija nafte d. d., Meridijani, Samobor, 2006.
5. **BOGOSLOVSKA SMOTRA 3/2006,** Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2006.
6. **GLASNIK SRCA ISUSOVA I MARIJINA 3/2007,** Hrvatska pokrajina Družbe Isusove, Zagreb 2007.
7. **MARIJA 3/2007,** Provincijalat franjevačke provincije Presv. Otkupitelja, Split 2007.
8. **OBNOVLJENI ŽIVOT, 1/2007,** Filozofsko teološki institut Družbe Isusove, Zagreb 2007.
9. **SLUŽBA BOŽJA 4/2006,** Franjevačka provincija Presv. Otkupitelja, Split 2006.
10. **ISTARSKA DANICA 2007.,** „J. Turčinović« d. o. o. i IKD „J. Dobrila«, Pazin 2006.
11. **MI 1-2/2007,** Hrvatski katolički zbor „Mi«, Zagreb 2007.
12. **REPUBLIKA 1/2007,** DHK i Školska knjiga d.d., Zagreb 2007.
13. **PRILOZI ZA ISTRAŽIVANJE HRVATSKE FILOZOFSKE BAŠTINE 1-2 (63 – 64)/2006,** Institut za filozofiju, Zagreb 2006.
14. **ZADARSKA SMOTRA 1-4/ 2004,** Matica hrvatska, Zadar 2004.
15. **REVIEW OF CROATIAN HISTORY 1/2006,** Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2006.
16. **ACTA IADERTINA 2/2005,** Sveučilište u Zadru, Zadar 2006.
17. **CROATICA ET SLAVICA IADERTINA 1/2005,** Sveučilište u Zadru, Zadar 2005.
18. **ČASOPIS ZA SUVREMENU POVIJEST 3/2006,** Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2006.
19. **MATICA 3/2007**, Hrvatska matica iseljenika, Zagreb 2007.
20. **POLITIČKI ZATVORENIK 179/2007,** Hrvatsko društvo političkih zatvorenika, Zagreb 2007.
21. **BOSNA FRANCISCANA 25/2006,** Franjevačka teologija, Sarajevo 2006.
22. **ZVONIK 2 (148)/ 2007,** Rimokatolički župni ured sv. Roka, Subotica 2007.
23. **BLAGOVIJEST siječanj – veljača 2007,** Beogradska nadbiskupija, Beograd 2007.

Prilozi u ovoj rubrici iznose osobne stavove svojih autora, s kojima se uredništvo može, ali i ne mora slagati.

Argumentima a ne kompromisom do istine

Ne sumnjam ni najmanje u dobre namjere gospodina Lojze Buturca, ali se nikako ne mogu složiti s njegovim stajalištima iznesenim u članku «Nešto o polemikama u *Maruliću*« («Marulić« br. 6/2006.), u kojemu se osvrće na polemiku između prof. Ive Zalara i mene. Buturčeva su stajališta kontradiktorna i neargumentirana.

Naime, u početku gospodin Buturac kaže da rado čita «polemike, pa tako i one u *Maruliću*«, jer se u polemikama često «iskristalizira cjelovitija istina o nekom spornom pitanju«, da bi malo zatim prešao na konstataciju kako je danas «postalo uobičajeno u Hrvatskoj da se pojedine stranke, umjesto da zajednički rade u korist Hrvatske, neprestano optužuju i međusobno vrijeđaju«, navodeći kao primjer polemiku između mene i prof. Zalara. Upućujući nam prijekor, on kaže: «Umjesto da dva Hrvata intelektualca nađu zajednički jezik i usklade svoje stavove s općeprihvatljivom istinom, oni stvaraju među sobom nepotreban jaz«, koji se dalje često prenosi i na čitatelje. I da bi se taj jaz preskočilo i došlo do «općeprihvatljive istine«, on nam nudi kompromis.

Izgleda da gospodin Lojzo Buturac ima pogrešne predodžbe o polemici i o načinu kako se dolazi do istine. Polemika je oštar način javnoga raspravljanja, pa je u njezinoj naravi da se upotrebljavaju oštrije riječi. Ona je popratna pojava ljudske kulture i u povijesti ljudskoga roda polemizirali su međusobno najveći ljudski umovi. Kako priznaje i sam gospodin Buturac, polemikom se često dolazi do cjelovitije istine. Ona je lijek protiv intelektualne ustajalosti i začahurenosti, pa je i u hrvatskomu kulturnom i političkom stvaralaštvu zauzimala istaknuto mjesto. Dovoljno je spomenuti dr. Antu Starčevića i Antuna Gustava Matoša kao vrsne polemičare, koji time nisu radili protiv probitaka hrvatskoga naroda, niti su stvarali jaz i neslogu u hrvatskim narodnim redovima. Polemizirajući sa svojim protivnicima, oni su se borili za opstanak i dobrobit svoga naroda. Zbog oštroga, polemičnog nastupa protiv tih protivnika, koji su zaista radili za svačije samo ne za hrvatske nacionalne probitke, pravaše su i nazivali steklišima. Do istine se, naime, ne dolazi nikakvim kompromisima

nego samo odlučnim nastupima i argumentima. Između istine i neistine nema i ne smije biti kompromisa, a između ideja, kao što su ideja hrvatstva i ideja jugoslavenstva i boljševizma, nema pomirbe. To je potrebno upravo danas istaknuti, jer u formalnopravno nezavisnoj Republici Hrvatskoj i dalje dominiraju jugoslavenske i komunističke vrijednosti, preobučene u ruho antifašizma. Da tomu nije tako, ne bi se, na primjer, današnji najljepši zagrebački trg nazivao imenom Josipa Broza Tita, kao simbola jugoslavenstva i komunizma i kao počinitelja najmasovnijih zločina nad hrvatskim narodom u njegovoj tisućljetnoj povijesti, dok dr. Mili Budaku, velikomu hrvatskom književniku, koji se je cio život borio za hrvatsku državnu nezavisnost, pavši u toj borbi kao vojnik svoga naroda, ne može biti posvećena ni skromna spomen-ploča na zidu oko crkve u kojoj se je krstio, niti bi se u Hrvatskoj moglo naći ljudi koji bez crvenila u licu podržavaju takvo stanje.

Gospodin Buturac pogrešno tvrdi da se iz moje polemike s prof. Zalarom ne može saznati istina, «je li Mile Budak bio ratni zločinac ili pak veliki hrvatski domoljub«. Tko je htio, mogao je saznati. Ja sam u svojim tvrdnjama bio više nego jasan. Svaka tvrdnja vrijedi samo onoliko koliko vrijede dokazi na kojima se ona temelji. Nasuprot gospodinu Zalaru, ja sam tvrdio da ni jednom rasnom zakonskom odredbom nije ni naređeno ni dopušteno ubijanje bilo koga, pa ni osoba druge rase, i da Mile Budak nije donio ni jednu zakonsku odredbu bilo kakva sadržaja, ali je kao resorni ministar jednu rasnu (antisemitsku) zakonsku odredbu supodpisao. Ovomu bih radi preciznosti mogao nadodati da u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj nije postojala ni jedna zakonska odredba kojom se naređuje ili dopušta i osakaćivanje osoba druge rase ili poduzimanje protiv njih bilo kakvih drugih radnji koje čine bitni element kaznenog djela ratnoga zločina. Ako u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj takve rasne zakonske odredbe nisu postojale, a Mile Budak nikave zakonske odredbe nije ni donosio niti je imao ovlasti donositi, a nema nikakva dokaza da je na drugi način naređivao da drugi čine ratne zločine ili da ih je sam osobno činio, onda je jasno da on nije ratni zločinac. Svatko je nevin dok mu se ne dokaže da je kriv. To je temeljna europska civilizacijska pravna stečevina. Ako gospodin Zalar misli drugčije, neka navede naziv zakonske odredbe, njezin sadržaj prema kojemu se naređuje ili dopušta činjenje ratnoga zločina prema osobama druge rase ili prema bilo komu drugomu i broj i nadnevak «Narodnih novina« u kojima je takva zakonska odredba objavljena, ili neka konkretno navede dokaze da je Budak drugima naređivao da čine ratne zločine ili da ih je on sam osobno činio. Činjenice je dužan dokazati onaj tko tvrdi da su se dogodile ili da postoje, a ne

onaj tko tvrdi da se nisu dogodile ili da ne postoje. Stoga je gospodin Zalar bio dužan iznijeti konkretne dokaze, kako je to malo prije navedeno, ako tvrdi da je Mile Budak počinio ratni zločin ili bilo koje drugo kazneno djelo. Budući da on to nije učinio, a imao je priliku, pa čak i dužnost, onda je svatko, uključivši i gospodina Buturca, morao zaključiti da je hrvatski književnik Mile Budak nevin čovjek. Partizanska «presuda« kojom je Budak osuđen na smrt zbog ratnoga zločina, ni najmanje ne dovodi u sumnju tu tvrdnju. Toj «presudi« nije predhodio postupak koji bi sadržavao minimalne predpostavke za pravedno suđenje (nepristrano sudsko vijeće, obrana po stručnom branitelju i po izboru okrivljenika, izvođenje dokaza koje predloži obrana, davanje izjava bez prisile, odgovornost na temelju individualne a ne kolektivne krivnje i sl.), pa se ona s pravnoga stajališta može mirne duše proglasiti nepostojećom. Zato se također može tvrditi da je svaki onaj tko se protivi zahtjevu za obnovom kaznenoga postupka protiv Mile Budaka, ujedno i protivnik utvrđivanja istine o njemu.

Suvišno je i postavljati pitanje je li Budak bio hrvatski domoljub. On je cio svoj život, stavljajući ga često na kocku, proveo u borbi za hrvatsku državnu nezavisnost, da bi na kraju umro zbog toga mučeničkog smrću. Ako takve osobe nisu domoljubi, onda se pitam tko se ima pravo tako nazivati. Ako nekomu nakon svega ovoga nije jasno je li književnik, pravaš i ustaški doglavnik Mile Budak bio ratni zločinac ili hrvatski domoljub, ja mu ne mogu pomoći, a uvjeren sam ni bilo tko drugi, osim dragoga Boga.

Ne znam je li gospodin Buturac trgovac, ali mi se po ponašanju čini da jest. Da bi se postigao kompromis između mene i prof. Zalara, on predlaže da se obojica odreknemo svojih ekstremnih stavova, pa bih ja «trebao razlikovati ustaški režim od NDH kao hrvatske države«, zatim «uvidjeti da je neprihvatljiv« moj «stav da bi u Zagrebu na Markovu trgu trebalo podići spomenik Anti Paveliću«, jer je poznato «koliko je puta nadbiskup Alojzije Stepinac prosvjedovao kod Pavelića zbog ustaških zlodjela«. Kao da smo na tržnici, pa se pogađamo.

Neka gospodin Buturac bude bez straha, ja vrlo dobro razlikujem režim od države. Osobno sam protiv svih njezinih dosadašnjih režima, ali sam dušom i tijelom za nezavisnu Republiku Hrvatsku. Ovo razlikovanje između režima i države vrlo je lako teoretski odrediti, ali često vrlo teško praktički. Pogotovo je teško kad je u pitanju Nezavisna Država Hrvatska. Ona se je za cijelo vrijeme svoga postojanja morala boriti za opstanak, i to ne samo protiv vanjskih nego još više protiv unutarnjih neprijatelja, u koje su spadali četnici, komunisti i Hrvatska seljačka stranka. Jedina organizirana politička snaga koja se je borila

za opstanak Nezavisne Države Hrvatske, bio je Ustaški pokret, bez kojega ta država ne bi ni nastala. Zbog toga se je u pravilu i događalo da su svi oni koji su protiv Ustaškoga pokreta bili ujedno i protiv hrvatske države. Na žalost, nije postojala organizirana politička snaga koja bi se bezuvjetno borila za suverenu hrvatsku državu, a bila oporba ustaškomu režimu. Kad se povijesno vrednuje Ustaški pokret, o ovim se činjenicama mora voditi računa.

Nije u pravu gospodin Buturac kada tvrdi, ubrajajući tu i mene, da kadkad polemičar, ako «nema prave dokaze da opovrgne protivnikovo mišljenje, prijeđe u vrijeđanje, ili iznosi nebitne činjenice, udaljujući se od osnovnog spornog pitanja«. Što se mene tiče to je notorna neistina. Ja sam samo opovrgavao glavne protivnikove tvrdnje, za što sam uvijek imao valjane dokaze i nikada nisam iznosio nebitne činjenice niti sam se svojom krivnjom udaljavao od osnovnog spornog pitanja.

Ja nisam u polemici s prof. Zalarom postavio kategoričan zahtjev da se Anti Paveliću podigne spomenik u Zagrebu baš na Markovu trgu, pa mi gospodin Buturac podmeće nešto što nisam rekao. Ali mislim da taj čovjek zaslužuje spomenik na najodličnijem mjestu u gradu Zagrebu. Pod njegovim vodstvom stvorena je nakon 839 godina suverena hrvatska država gotovo na cijelomu hrvatskom povijesnom i narodnom području. Po površini je bila dva puta veća nego sadašnja Republika Hrvatska. Nikada prije i nikada poslije nisu postignuta takva kulturna ostvarenja kao u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, niti je ikada prije ili poslije bila afirmirana hrvatska nacionalna misao kao u njoj. Što nisu postignuti i veći rezultati i što država nije sačuvana i nakon rata krivi su oni koji su je rušili i obnavljali Jugoslaviju, po kojima se i danas nazivaju ulice i trgovi u Zagrebu i širom Hrvatske. Ali gospodin Buturac se protivi podizanju spomenika Paveliću, jer se je i nadbiskup Stepinac protivio ustaškim zlodjelima. Tu je moj kritičar krajnje pristran i neobjektivan.

Nije se Stepinac protivio samo ustaškim, nego i četničkim, partizanskim, anglo-američkim i bilo čijim drugim zlodjelima. Osuđivao je i židovsku politiku u svijetu, ali je spašavao Židove kao ljude. No, osim osude pojedinih ustaških zlodjela, on je izricao i pohvale Paveliću. Štoviše, on ni hrvatski episkopat nikada nisu izrekli tako opću osudu hrvatske državne vlasti, kao što su osudili jugoslavensku komunističku u mjesecu rujnu 1945. Osuđujući svačiji čin koji je suprotan evanđelju, o ustašama je imao povoljnije mišljenje nego o partizanima. Mnogi pisci tvrde da je nakon prvoga susreta s Pavelićem rekao: «Ako ovaj čovjek bude vladao Hrvatskom deset godina kako mi je pripovijedao, Hrvatska će biti raj.« U zdravici za ručkom u Mariji Bistrici 13. srpnja 1941.

izajvio je da «naše narodne vlasti kao nikada do sada pružaju punu pomoć da se izgradi pravo narodno svetište«. U okružnici svećenstvu zagrebačke nadbiskupije 28. travnja 1941., koja je zanosni hvalospjev uspostavi hrvatske državne nezavisnosti i kojom poziva zagrebačko svećenstvo da pomogne u izgradnji mlade hrvatske države, on kaže: «Poznavajući muževe koji danas upravljaju sudbinom hrvatskoga naroda, mi smo duboko uvjereni da će naš rad naići na puno razumijevanje i pomoć.« U predstavci upućenoj Paveliću u ime Hrvatske biskupske konferencije 20. studenoga 1941. Stepinac naglašava: «Nitko ne može poricati da su se dogodila strašna nasilja i okrutnosti, jer ste vi, Poglavniče, sami javno osudili nasilja raznih nazoviustaša, štoviše dali ih i strieljati zbog izvršenih zločina. Zaslužuje svako priznanje Vaša odlučnost da u zemlji vlada pravda i red.« Prije toga on te zločine nazoviustaša pripisuje osveti zbog srpskih, četničkih i komunističkih zločina nad hrvatskim narodom. Kako javlja dr. Nikola Rušinović, savjetnik u hrvatskom poslanstvu u Rimu, zadužen za odnose s Vatikanom, ministru vanjskih poslova Lorkoviću, Stepinac za vrijeme svoga boravka u Vatikanu u travnju i svibnju 1942. izvješćuje Sv. Oca «o Poglavnikovim naporima i brizi da se čim prije uspostavi red, te o njegovom vjerskom raspoloženju i postupku prema crkvi govori najljepšim riječima«. U svom pismu kardinalu Maglioneu od 24. svibnja 1943. Stepinac iznosi niz dobrih djela što ih je hrvatska državna vlast učinila i zaključuje: «Iz svega rečenog slijedi da sadašnji režim u Hrvatskoj barem izgleda pun dobre volje, koju Crkva ne može poreći.« Iznoseći srpsku mržnju prema Katoličkoj Crkvi, posve na kraju toga pisma kaže: «Ekscelencijo! Ako je reakcija Hrvata kadkad«, dakle ne uvijek, «bila okrutna, mi zbog toga žalimo i osuđujemo tako nešto. Ali je van svake sumnje da su takvu reakciju izazvali Srbi koji su prekršili sva prava hrvatskog naroda tijekom 20 godina zajedničkog života u Jugoslaviji.« Najcjelovitije gledanje o ovim zlodjelima izneseno je u poslanici Poslovnoga odbora Hrvatskog katoličkog episkopata, koja je pod Stepinčevim predsjedanjem donesena 24. ožujka 1945. U njoj se kaže: «...i dok još Hrvati nisu imali niti jedne puške u svojim rukama, već su neodgovorni neprijatelji izvršili pokolje nad hrvatskim pučanstvom u nekim mjestima naviještajući zator i istrjebljenje našemu narodu. Poslije toga našli su se nažalost i među Hrvatima ljudi koji su prihvatili borbu istim načinom.« No, hrvatski su biskupi digli svoj glas protiv ovoga «prekoračivanja nužne samoobrane«. Prema tome, ustaška su zlodjela, po mišljenju hrvatskoga episkopata, pa i samoga Stepinca, nastala u prekoračenju nužne obrane, što je pravno puno blaži oblik krivnje.

Dakle, Stepinac je izrekao puno dobrih riječi o Paveliću i hrvatskim državnim vlastima. Zato je sa zadovoljstvom primio i nosio odlikovanje što mu ga je 10. travnja 1944. podijelio Pavelić. U Stepinčevu «Dnevniku« je o tomu zapisano: «Preuzvišeni je toga dana u 12,15 sati učinio posjet Poglavniku zaželivši mu sretan Uskrs i tom prilikom zahvalio na visokom odlikovanju.« Dakle, ovdje Stepinac zahvaljuje na dodjeli odlikovanja, a jugoslavenske vlasti su mu ga tri puta nudile, ali ga je on odbio primiti. To dovoljno govori o njegovu pozitivnom odnosu prema Paveliću. Za cijelo vrijeme Nezavisne Države Hrvatske bili su česti posjeti između Stepinca, s jedne, i Pavelića i hrvatskih ministara i generala, s druge strane. Zbog svoga prijateljstva s najvišim hrvatskim državnim i vojnim dužnosnicima, uključivši i samoga Pavelića, Stepinac je uspješno intervenirao za mnoge osobe i spašavao ljudske živote. Njegovi susreti s Pavelićem naorčito su učestali 1944. i 1945. godine, kada su i po dva sata ostajali u razgovoru. To je sigurno znak posebnoga međusobnog povjerenja i poštovanja. To dolazi do izražaja i u novinama. Državne novine često donose vijesti o Stepincu. U «Hrvatskomu narodu« od 23. srpnja 1944. izišao je pravi panegirik o njemu. S druge strane, «Katolički list«, poluslužbeno glasilo zagrebačke nadbiskupije, pa prema tomu i pod Stepinčevom vlašću, od početka do kraja Nezavisne Države Hrvatske pozitivno i često piše o Paveliću i ustašama. A «Nedjelja«, križarsko glasilo, koja je također bila pod Stepinčevom vlašću, preplavljena je člancima o Paveliću i ustašama.

Dakle, pojedina ustaška zlodjela, kojih je kao i u svakomu revolucionarnom previranju zaista bilo, a koja su osuđivali i Stepinac i Pavelić, ovaj zadnji čak i kažnjavao smrtnim kaznama, nisu razlog da se ne podigne spomenik Anti Paveliću, kako misli gospodin Lojzo Buturac. Dapače, ovaj iscrpno navedeni odnos između njega i nadbiskupa Stepinca, toga najvišega moralnog auktoriteta među Hrvatima, obvezuje nas da mu ga podignemo.

U Zagrebu, 31. 1. 2007.

Ivan Gabelica

ZagrebDox 2007.

Treći «Međunarodni festival dokumentarnog filma»

Treći «Međunarodni festival dokumentarnog filma» (ZagrebDox) održan je od ponedjeljka 26. veljače do subote 3. ožujka 2007. u Studentskom centru u Zagrebu: u Velikoj dvorani, Teatru &td i Multimedijalnom centru. Količina prikazanih filmova bila je opet ogromna. Teško je bilo vidjeti sve filmove u obje natjecateljske konkurencije, a o drugim mnogobrojnim programima da i ne govorimo. Nitko nije mogao vidjeti sve. Prikazano je više od 120 filmova iz cijelog svijeta. Festival je posjetilo 15.000 (većinom mladih) ljudi, a najpopularniji program bio je onaj kontroverznih dokumentaraca, u okviru kojeg su održane rasprodane projekcije filmova «Isusov kamp» i «Most». Dok su projekcije rano poslije podne zjapile gotovo sasvim prazne, one navečer bile su krcate publike.

U okviru festivala drugi put je održana i radionica za mlade autore te pitching-forum za dokumentarni film pred najvažnijim europskim televizijskim urednicima.

Za glavne festivalske nagrade, Velike pečate, takmičilo se oko 60 filmova u svjetskoj i regionalnoj konkurenciji. (Pod regijom se podrazumijeva Balkan i Hrvatska.) U regionalnom programu prikazana su 23 dokumentarca, a od toga je u konkurenciji bilo osam hrvatskih. (Izvan konkurencije bio je i najnoviji film legendarnog hrvatskog redatelja Ante Babaje «Dobro jutro», koji je na ZagrebDoxu imao svjetsku premijeru.) Za filmove u svjetskoj konkurenciji glasao je međunarodni žiri: litvanski redatelj i producent Arunas Matelis, prošlogodišnji dobitnik Velikog pečata, direktor Sarajevskog filmskog festivala Mirsad Purivatra, te redateljica i producentica Ivana Milošević, rođena u Sarajevu, a živi i radi u Pragu. Izostao je Veliki pečat za filmove iz svijeta na temu sporta i glazbe, jer je takvih filmova ovaj put bilo malo. Za razliku od drugog ZagrebDoxa bilo je i manje art filmova, a nije bilo ni fantastike. Osim spomenuta dva velika, postojao je i Mali pečat za najbolji svjetski film autora do 30 godina. Sve tri spomenute konkurencije imale su svoj žiri. Još jedan Veliki pečat dodijeljen je kao nagrada publike.

Izvan konkurencije bile su i Posebne projekcije, kao «Filmovi zavjere», «Kontroverzni filmovi», «Suvremeni indijski dokumentarni film», «Bunkerirani Doxovi», «Autorska večer Branka Lentića», «Autobiografski dokumentarci», «Retrospektiva – Errol Morris» i «10 godina Factuma». Tko bi pogledao sve te i tolike filmove bio bi zreo za ludnicu. Filmovi međunarodne konkurencije većinom su izvrsni, što se za one «regionalne» baš i ne bi moglo reći u jednakoj mjeri. No, izvrsnih filmova moglo se naći i izvan konkurencije.

Premda je život gotovo beskonačno raznolik, pa bi i dokumentarni filmovi trebali biti neiscrpno raznoliki, ipak postoje dvije učestale grupe dokumentaraca. Oni društveno angažirani i oni poetsko misaoni. Znatan broj dokumentaraca spada u jednu od te dvije grupe, a neki u obje.

U svjetskoj konkurenciji jedna od dominantnih tema bili su starost i starci (čak pet filmova), potom siromaštvo, u što spada egzotičnost, bijeda i srdačnost istočne Europe, rusko selo ili siromaštvo u Poljskoj. Istaknuta tema su i beskućnici, kao i beskućnici-veterani (3 filma). Tu su i posljedice istočnoeuropskih ratova, bile one psihičke ili smrtne. U takav bismo tip mogli svrstati zajedništvo Izraelaca i Arapa i nacionalnu podjelu u Belfastu. Različito se gleda na zaostalost. Zaostalo nomadsko pleme može biti simpatično, zaostalost Afganistana antipatična. Psihički bolesni ljudi obrađeni su u dva filma, sportski treninzi u dva. Tu su i ženski filmovi: moderne bangladeške djevojke i tradicionalno vjenčanje bez ljubavi, te kineske taksistice. Jedan film tematizira gluhoću, drugi sljepoću. Tu su teme globalne ekonomije: štete totalne privatizacije, izumiranje kina, dolazak globalne ekološke katastrofe. Jedan film prikazuje život u totalitarizmu, drugi tematizira mlade, treći opasno zanimanje (Motodrom), četvrti glazbu (samo jedan!), peti muške potrage za ženom, šesti glupu i okrutnu zafrkanciju mladih. Film na temu ljudske drame i birokracije osvojio je Veliki pečat, a film koji nam prikazuje ateističko pustinjaštvo dobio je posebno priznanje.

I u regionalnoj konkurenciji siromaštvo je vodeća tema (tko tu šljivi starce!), u to spadaju Žilnikov život u Vojvodini na granici EU (Veliki pečat), propast tekstilne industrije, ilegalni emigranti, djeca s ulice. Visoko stoji balkanska rustikalnost s balkanskim selom, seoskim poštarom ili povratakom selu. Tu su neizbježne posljedice jugoslavenskih ratova, srpski zločini nad Albancima (posebno priznanje), život veterana raznih nacija i drugo. Dva filma tematiziraju položaj ili zlostavljanje žene. Jedan tematizira mlade, drugi rokere, treći medijski senzacionalizam, četvrti ridikule. Odnos impotencije i pornografije dobiva posebno priznanje.

Okrutnost revolucije (Mali pečat). Tu je i alkoholizam, mladići koji postaju slučajne ubojice, podijeljena Bosna, i film o pripadnicima dviju suprotnih ideologija.

Od Posebnih projekcija najviše su me zanimali «bunkerirani» dokumentarci, odnosno, filmovi (neslužbeno i potajno) zabranjeni u komunističkoj Jugoslaviji. Samo jedan od njih nisam uspio pogledati: Grlićev «Svaki je čovjek dobar čovjek u rđavom svijetu» (60').

Na prvom mjestu tu su tri izrazito artistička i snažno stilizirana filma slovenskoga redatelja (rođenog u Skopju) Karpe Godine. Zašto su zabranjeni? Mogli su biti zabranjeni već i zbog svoga ironijskog artizma, koji se za činovničku pamet sasvim nedohvatno i neozbiljno poigrava ozbiljnom socijalističkom realnošću. No, osim ovog formalnog razloga, on je u svaki film unio i sadržajnu minu. Film «Zdravi ljudi za razonodu» (14') na ironičan ali dobroduh način pledira za ljubav prema nacionalnim manjinama u Vojvodini. Film-pjesma ilustrirana statičkim kadrovima nalik na fotografije u boji. Uz refren «mi volimo» (svaki put druge), prvo Ruse, pa Hrvate, pa Mađare, pa Slovake, pa Rumunje, pa Cigane. No prava je bomba što je kao jedno od obilježja nacionalne manjine koja je ljubljena prikazao i njihove svećenike. Katoličke, protestantske i pravoslavce različitih nacija. Nema ništa subverzivnije i protudržavnije od ovog sitnog momenta. Nije čudno što je film zabranjen. U drugom filmu pod naslovom «O ljubavnim vještinama» (10') Godina se ironično artistički poigrava s JNA, i to sasvim nerazumljivo za oficirsku pamet. Uz to tematizira odsutnost spolne ljubavi između jugoslavenskih vojnika i makedonskih domorotkinja, naglašavajući čežnju s obje strane. Sasvim dovoljno da film bude zabranjen. Treći i posljednji film iz te njegove grupe je «Gratinirani mozak Pupilije Ferkeverk» (10'), najstiliziraniji i najhermetičniji od sva tri. Da činovnička pamet poludi. Igranje slikovitošću punom simbola, sa stalno istim prizorom plitkog mora u solani, nekoliko statista i jednom ljuljačkom. No, uveo je punu golotinju i uzimanje droge na samom kraju filma. Nije čudno što je zabranjen. Zabranili su ga zbog Crkve, zabranili su ga zbog golotinje i droge. Volio je subverzivne sadržaje.

U bunkeru je završio i film «Mrtva luka» (55') Nenada Puhovskog. Današnji se ljudi mogu čuditi zabranjivanju nekih filmova u «realnom socijalizmu», kad u njima nema ničeg političkog, pa čak, naizgled (po pogrešnim današnjim kriterijima), ničeg osobito društveno angažiranog. Nenadu Puhovskom bunkerirali su film o domu za beskućnike «Mrtva luka» s obrazloženjem da je preokrutan. Međutim okrutna je prema tim ljudima bila realnost. U «socijalizmu» nije se smjelo znati za gubitnike i nesretnike. Kako reče na početku prikaza filma Nenad Puhovski, taj je film iz bunkera izvadio i prvi put ga prikazao u javnosti i na televiziji Obrad Kosovac. Zanimljivo da se gledajući film uopće ne osjeća da Puhovski naglašava ili potencira bijedu tih ljudi. On samo bilježi njihove životne priče, ponekad duhovito, ponekad otužno. Mjestimično izvrsna crno-bijela fotografija pridonosi sjetnoj atmosferi.

U istom posebnom programu s bunkeriranim filmovima našao se i novi dokumentarac «Zabranjeni bez zabrane» (58') Dinka Tucakovića i Milana Nikodijevića. Film srbijanskih redatelja priča gotovo isključivo o srbijanskom crnom valu. Mnogi filmovi bili su zabranjeni. Premda su službeno zabranjena samo dva: «Grad» Marka Babca i «Plastični Isus» Lazara Stojanovića, koji je za svoj film odrobijao tri godine. Ostali koji su doživjeli sličnu sudbinu samo su «bunkerirani», što znači potajno zabranjeni. Zanimljivo je da su autori crnog vala uglavnom bili novoljevičarski orijentirani. To je razlog što su smjeli stvarati, što su lakše dolazili do svojih filmova. No, to je ujedno razlog što im je toliko filmova zabranjeno, i što su mnogi od njih emigrirali na Zapad. Totalitarizam ne trpi osobno mišljenje makar pripadalo istoj ideologiji. Samo zombiji i borgovi odgovaraju mentalitetu totalitarizma. Film je kolaž intervjua s crnovalovcima i isječaka iz njihovih filmova.

Među bunkeriranima mogli smo vidjeti i tri dokumentarna filma srbijanskog crnovalovca Želimira Žilnika. Prvi su «Nezaposleni ljudi» (13'), film snimljen 1967. na ironijski modernistički način. Nezaposleni u domu za beskućnike pjevaju socijalističke pjesme u slavu rada, stupaju kao u paradi i tomu slično. Ironija se može opaziti, jasno je zašto je zabranjen. Drugi je «Ustanak u Jazku» (18') (1972.). Na prvi je pogled čudno što je ovaj film zabranjen. No, postoji sjecište dvaju momenata koji se akumuliraju u dovoljan razlog. Prvo – Žilnikov modernistički artizam, snažna stilizacija koja nije samo ironijska nego mjestimično otvoreno ironična. Drugo je još mnogo gore. To što su nosioci revolucije obični seljaci primitivnih fizionomija i seljačkog mentaliteta, u vrijeme kada su takve manifestacije sjećanja na revoluciju već vezane uz gradsku crvenu buržoaziju, a seljaci smatrani glavnim kontrarevolucionarnim elementom, tako da je njihovo pričanje o narodnome ustanku i revoluciji groteskno samo po sebi i bez Žilnikove ironije. Čitav film djeluje na taj način izrazito subverzivno. Nije čudno što je

zabranjen. Što se tiče trećeg Žilnikovog filma «Žene dolaze» (12'), nije mi uopće jasno zašto je zabranjen. Barem ovi istrgnuti fragmenti koje sam vidio.

Među bunkeriranima je i «Devalvacija jednog osmijeha» (18') zagrebačkog redatelja Vojidraga Berčića, film o radniku u željezari i heroju rada čiji su lik stavili na novčanicu od tisuću dinara. On se kasnije propio i propao, a «hiljadarka» je poprilično devalvirala. To je film o njegovim uzaludnim pokušajima da od zavoda za tiskanje novčanica dobije neki novac kao odštetu što je njegova fotografija uporabljena na novcu.

«Zametani trag» Borislava Benažića (12') priča o donaciji slika Ante Topića Mimare, koji je odlučio sve svoje slike pokloniti hrvatskom narodu. Međutim, njegovu prvu pošiljku Strossmayerovoj galeriji djelomično je opljačkala jugoslavenska vlast, a nastavila je pljačkati i krasti i one slike koje su bile izložene u galeriji. Iz toga razloga, kako u svome pismu sasvim otvoreno piše, Mimara je odlučio daljnju donaciju prekinuti dok se ne pronađu krivci. On u pismu spominje samo lopove, ali, budući da su krivci visoki moćnici jugoslavenske politike, a vjerojatno i Udbe, nemoguće im je ući u trag. Jasno da je film zabranjen.

Među bunkeriranima je i «Bino, oko galebovo» (14') Nikole Babića. Zabranjen je iz sličnih razloga kao i «Ustanak u Jazku» Želimira Žilnika. Jer prvoborac treba izgledati kao ugledni crveni buržuj, a ne kao gubitnički sirotan groteskne fizionomije, šljaker, ridikul i boem. Godine 1973. pogotovo.

Na kraju vidio sam i dva filma Petra Krelje. U filmu «Splendid Isolation» (10') zagrebački najluksuzniji hotel Esplanade i prenoćište za beskućnike dijeli kratka ulica. Jedno pokraj drugoga. Ovdje beskućnici koji ne znaju kako će prenoćiti iduću noć, ondje društveni moćnici koji uživaju u visokoj modi. Snimljen 1972. Logično zabranjen. Drugi film «Recital» (14') od svih je zabranjenih filmova najduhovitiji. Na prvi pogled, gledano očima birokracije, bilo bi najmanje razloga za zabranu. Film prikazuje proslavu Dana Republike 1972. u selu Novigradu Podravskom. Izvođači su učenici mjesne osnovne škole, članovi lokalnog amaterskog kazališta i jedan vojnik JNA. Film vjerno prati neke dijelove recitala. U čemu je grijeh? Zapravo u ono vrijeme grad je staromodne oblike komunističkih rituala već smatrao smiješnima, dok ih je provincija još obdržavala. Amaterska izvedba čini stvar još groteskinijom. I današnji gledatelj kada promatra ovo prenemaganje puca od smijeha. Godine 1972.

zabranili bi i Mjesec koji sija na nebu, a kamoli to. Minimalartistički film. Uglavnom statična kamera svjedoči o komičnosti realiteta koji se zove komunistički ritual.

Drugu (također vrlo zanimljivu) grupu dokumentaraca izvan natjecateljske konkurencije čine «Indijski dokumentarci». Većinu sam uspio vidjeti. Indija je najveći proizvođač filmova na svijetu. Proizvodi više od 900 dugometražnih filmova na godinu, izdaje 600 filmskih časopisa. Vlada ima svoju dokumentarnu produkciju u sklopu Films Division, ogromne organizacije koja zapošljava oko dvije tisuće ljudi i proizvodi jedan dokumentarni film tjedno. Uglavnom je riječ o obrazovnim filmovima slabe umjetničke vrijednosti. No, Indija ima i nezavisnu proizvodnju dokumentarnih filmova, koji se zbog cenzure rijetko javljaju na nacionalnoj televiziji. Tu ima vrlo vrijednih dokumentaraca koji osvajaju međunarodne nagrade. Upravo je među takvima nastojala odabrati najbolje ili najzanimljivije Rada Šešić, predavačica indijske kinematografije na sveučilištu u Amsterdamu.

Prvi je «U ime boga Rame» (88') politički angažiranog autora Ananda Patwardhana. Proces o kome je u filmu riječ karakterističan je za cijeli svijet, ali u Indiji dobiva posebno drastičnu i karikiranu crtu i veliko bogatstvo obilježja. Politička zloporaba religije prastara je i opća pojava, no slučaj koji obrađuje Patwardhan iznenađuje svojim bogatstvom i konkretnošću. Koliko je samo društvenih niti autor filma povezao! U tu je zloporabu sve upleteno: politika, nacionalizam, klasni, čak i kastinski sustav. Određena konzervativna i militantno desna stranka VHP pokreće kampanju da se sruši stara džamija iz 16. stoljeća i na njezinu mjestu ponovo izgradi hram bogu Rami. Čitava ta kampanja služi jačanju glasačke moći stranke, ali i jačanju utjecaja njezinih klijenata, vladajuće klase, nacionalista i brahmanske kaste. Međuvjerski sukob poželjan je konflikt za jačanje moći, ma koliko ljudskih žrtava izazvao, ma koliko mržnje i netrpeljivosti proizveo. Zanimljivo je da bi se moglo reći da je čak i Gandhi instrumentalizirao vjeru u političke i nacionalističke (rodoljubne) svrhe, ali on je politiku prožeo najdubljim istinama vjere. Ne bigotnim površnostima i glupostima kakvima pokvarenjaci pokreću neobrazovane i neupućene vjernike. Već najdubljim i najdalekosežnijim istinama vjere, ne samo hinduizma i đinizma nego i evanđelja, koje tu nije bilo na posljednjem, prije na prvom mjestu. Moglo bi se reći da je još više instrumentalizirao politiku vjerom. Politiku prožeo ljubavlju, tolerancijom i nenasiljem. Ovi Gandhijevi daleki nasljednici više se slažu s Gandhijevim ubojicom. Tobožnja

religija koju prati mržnja i nasilje, gola je zloporaba. I hinduizam kao i sve druge religije ima dva lica. Ono duboko i ono plitko. Zanimljivo da autor želi pokazati da je u samome puku još uvijek ostalo puno one trpeljive religije nenasilja i ljubavi iz Gandhijeva vremena. Kao da su oni jako siromašni imuni na manipulacije koje dolaze od bogataša i brahmana. Neki sigurno jesu, ali svi? Izvrstan je to film, naizgled pomalo šlampaste izvedbe, kao što su šlampasti prizori indijskih ulica punih bijede, i siromašna i neuredna odjeća Indijaca. Cjelovečernji dokumentarac koji upliće golem broj intervjuiranih, i veliko bogatstvo mišljenja i zapažanja.

Za razliku od Patwardhana koji stvara izrazite društveno i politički angažirane filmove Arvind Sinha u svom filmu «Putovanja i razgovori» (88') prikazuje željezničku stanicu Howrah u Kalkuti na poetsko misaon način, pun egzotične slikovitosti Indije, sa životnom i religijskom porukom. Na toj stanici, kojom svaki dan prođu otprilike četiri milijuna ljudi, i neposredno oko nje, nema čega nema. Film slavi bogatstvo i raznolikost života. Svi tipovi, društvene uloge, kostimi i karakteri, sva moguća događanja, putnici, policajci, štrajkaši, religijske procesije, pijanci, bogataši, prosjaci, plesačice, akrobati, moderni činovnici, drevni seljaci, prodavači, pustinjaci, siročad, mrtvaci što leže po pločnicima, ili spavači, nemoguće je sve nabrojati. Trebalo bi nekoliko stranica teksta, a i nemoguće je sve upamtiti. Prepun je pak siromaštva, materijalne bijede, nevjerojatnog siromaštva i silne bijede, jedino religije ima u filmu još više. Procesije, molitve, religijski festivali, svećenici i pustinjaci, hodočasnici i slavljenici, ljudi mažu lica religijskim simbolima, pale svijeće, plešu i pjevaju religiozne pjesme, pričaju i komentiraju religijski, sve je krcato religije, čak i pijanci kada se mrtvi napiju pjevaju nešto religiozno. Vidljivo je da u Kalkuti najviše slave Majku Boginju, premda film završava Krišninim riječima Arđuni (Iz Gite). Tek kada gledam ovaj film pomislim koliko je naše društvo sekularno, i koliko smo mi vjernici potisnuti duboko u mali i beznačajni geto okružen nepropusnim medijskim zidovima. O religiji samo rijetko i to uglavnom loše. U Indiji je religija stalno na ulici, opipljiva, vidljiva, spektakularna, vašarska, luda, otkvačena, u divljem plesu i ritmu, često nasilna, idiotska i blesava, pučki običajna, rijetko mudra i duboka. Ovo drugo je gotovo nemoguće vidjeti kamerom. U filmu nas zapanjuje bogatstvo različitih likova, narodnih nošnji, religioznih parada nalik na karnevale. Čitav je kolodvor jedan golemi vašar i hram ujedno. On je sirotište, trgovište, poprište demonstracija, zabavište,

mrtvačnica, ludnica, plaža na Gangesu i sve ostalo što uopće možete zamisliti. Krcat prekrcat ljudima, koji se roje brojniji od mrava i guraju s golemim zavežljajima na glavi u vagone s rešetkama na prozorima (da se spriječi ulaženje u vagone kroz prozore), nevjerojatna gužva, buka i bijes, ali ponegdje i ponekad i smiren razgovor, molitva i meditativna tišina, ukratko – sve. Takav je kolodvor u Kalkuti. Sav život sabijen na kvadratni kilometar, mikrokozam. Film završava Krišninim riječima, otprilike: «Ti vidiš, Arđuno, samo svoj protekli život, ja vidim sve prošle živote.» Kolodvor je sabiralište sviju. Krišna s četiri milijuna svojih različitih lica dnevno.

Treći indijski dokumentarac zove se «Noć proročanstva» (77'), autora Amara Kanwara. Društveno angažiran film i ujedno meditativan i misaon, poetičan slikom i riječima (doslovno pjesnički). Spoj prvih dvaju filmskih postupaka, premda to ne znači da je najbolji. (Sva tri su izvrsna.) Film baziran na pjesmama, i to kastinsko, klasno i nacionalno oslobodilačkim pjesmama, pjesmama subverzivnim po indijsko društvo i indijsku vlast. Recitiraju ih pjesnici, ili pjevaju pučki pjevači, pripadnici nižih kasta, siromašna puka ili potlačenih malih nacija od velike indijske nacije. Film je melodiozan i čitak ako su pjesme jasne i jednostavne, kao što mahom i jesu, no kompleksnim pjesmama sofisticiranih pjesnika teško je pratiti sadržaj. To je opći problem kada se poezija izriče na filmskome platnu, jer kompleksna poezija traži polagano i meditativno čitanje, a ne brz govor s platna, koji onemogućuje pravi doživljaj pjesme. Srećom većina je pjesama vrlo lagana i čitka. To su ljutite tužbalice i prijetnje poniženih kasta i indijske sirotinje visokim kastama i bogatašima koji ih ponižavaju i pljačkaju. To su i tužbalice porobljenih i odnarođivanih malih naroda nad kojima je indijska vojske počinila teške zločine. Jasno je da je film vrlo neugodan po indijske nacionaliste i vlastodršce. Otkriva nam Indiju punu sukoba, kastinskih, klasnih i nacionalnih. Otkriva nam više ustanaka za nacionalno oslobođenje ugušenih u krvi i zločinu. I kašmirski rat. Pravo je čudo da je Indija ostala demokratskom zemljom. Zapravo tu čudo ima ime, a zove se Gandhi. Čudotvorac koji je religijsku i svakovrsnu toleranciju, nenasilje i ljubav duboko ucijepio u indijsko društvo. Premda je ono već poprilično degeneriralo od Gandhijeva vremena, izvjesnu dozu tolerancije i demokratičnosti još nije sasvim izgubilo. I ove pjesme već time što se slobodno izriču i pjevaju pružaju nadu u njegovu budućnost.

Tu je još jedan film Arvinda Sinhe, «Neosvojivi Ajit» (20'), o osmogodišnjem dječaku koji radi

kao sluga u jednom domaćinstvu u Kalkuti. Kao mnoga indijska djeca nije mogao ostati uza siromašne roditelje i nije se mogao školovati.

Dokumentarac «Delhi-Mumbai-Delhi» (63') Sabe Dewana film je o životu plesačica u bombajskim barovima. O njihovom grubom iskorištavanju i čežnjama da se udaju i oslobode poniženja.

Nažalost nisam vidio «Videoigru» (30') Vipina Vijaya ni ostala tri indijska filma.

I u Kontroverznom Doxu nažalost nisam vidio silno dugačak srbijanski dokumentarac «Jedinica» (3x60') Filipa Švarma, o onoj tajnoj oružanoj skupini koja je vladala i ubijala za vrijeme Miloševića, potom svrgla Miloševića, a na kraju su ubili Đinđića; niti sam vidio ostale kontroverzne filmove.

Htio sam neizostavno vidjeti samo jedan: američki dokumentarac «Isusov kamp» (84') Heidi Ewing i Rachel Grady. Dok se američki dokumentarni film «Bog kojeg nije bilo» scenarista i redatelja Briana Flemminga, prikazan na prošlogodišnjem «ZagrebDoxu», fundamentalistički borio protiv fundamentalizma (a drugo kršćanstvo i drugoga Boga nije ni vidio) te je usprkos bombastičnoj reklami bio vrlo slab film, zasnovan na potpuno krivoj pretpostavci o fundamentalističkoj naravi kršćanstva kao takvog, «Isusov kamp» scenaristica i redateljica Heidi Ewing i Rachel Grady, premda je također na zub uzeo američki kršćanski fundamentalizam, vrlo je kvalitetno snimljen film bez ateističke pretenzije, i bez generaliziranja o čitavom kršćanstvu. Snaga filma je u dokumentarnosti, izvrsno snimljenim prizorima indoktrinacije male djece. U filmu kažu da evangelika u SAD-u ima 80 milijuna. Zar je moguće da su svi oni fundamentalisti? A jasno da fundamentalisti nisu samo među evangelicima, već ih ima i u drugim protestantskim denominacijama. Njihov je broj ogroman. No, ono što je u filmu prikazano i dokumentirano, a to su pastorica Becky Fisher i njena ekipa za evanđeoski trening djece, zaista pokazuje fundamentalističke značajke. Ako malo dijete indoktriniraš da neke znanstvene istine nisu istinite već je istinito doslovno tumačenje nekih tekstova Biblije, što će biti s tim djetetom kada odraste i počne studirati znanost? Jasno, postat će Flemming, ateistički fundamentalist. U biranju između znanosti i vjere čovjek uvijek gubi, ili gubi vjeru, ili zdravi razum. U filmu su od fundamentalističkih sadržaja još strašnije moderne metode indoktrinacije djece. Možda je to zloba i selekcija autorica filma, no mi vidimo na djelu samo negativnu pedagogiju, pedagogiju grijeha, pedagogiju borbe protiv neprijatelja vjere, i to

primijenjenu na djecu od čak samo šest godina! Kamera zorno pokazuje kako vatrena ideologičnost djeluje na tu djecu. Neobično je koliko tu nedostaje duhovnosti na koju smo navikli. Duhovnosti ljubavi, spokoja, tišine, molitve, trpeljivosti. Umjesto toga buka i bijes. I glazba je takva. Djeca čekićima razbijaju šalice da bi doživjela kako će se obračunati s neprijateljima vjere. Potom im pred oči stavljaju veliku maketu američkog predsjednika Georga Busha kao uzora. Zavidio sam evangelicima na većem smislu za političku aktivnost nego u katolikâ, dok nisam vidio prizore u ovom filmu. Povezivanje vjere i politike, vjere i ideologije može biti pozitivno i humano, tolerantno i napredno. Može biti i nehumano, netolerantno, integrističko i fundamentalističko. Miješanje vjere i politike, vjere i ideologije može biti i nauštrb vjere. Osobito nauštrb duhovnosti. To se u ovom filmu jasno vidi.

Od filmova zavjere nisam vidio britanski film o Diani Davida Cohena, kao ni onaj o ratu u Iraku Roberta Greenwalda, a ni druge, osim dva.

Uspio sam vidjeti «Zavjeru duhanske industrije» (93') Nadie Collot (Kanada, Francuska). Navikli smo da se pod teorijom zavjere podrazumijevaju naivne i smiješne izmišljotine ekstremističkih grupa. Ovaj film ne govori o teoriji zavjere, već je sam sobom teorija zavjere i ujedno duboko istinit. Vrlo dokumentiran film koji svjedoči istinu. Ekstremistička grupa koja ga pokreće jesu borci protiv trovanja duhanom koji pri tome otkrivaju razne zakulisne makinacije kojima industrija duhana, sve više organizirana na način mafije, brani svoje uske interese i zaradu što ju stječe upropaštavanjem zdravlja ljudi. Pri tome se služi prikrivenim reklamama, manipulacijom mladima da im usadi ovisnost, tobožnjim pokretima pušača za slobodu, čak i brižljivo pripremljenim znanstvenim simpozijima na kojima podmićeni znanstvenici iskrivljuju istinu. Uistinu impresivan film.

Tu je i «Kako je Putin došao na vlast» (52') ruske redateljice Tanje Rahmanove (Francuska). Izvrsno snimljen film. Rahmanova raspolaže tajnim, zakulisnim i profinjenjim informacijama sjajno ilustriranima snimkama. Napet i zanimljiv film. Postupno se otkriva Putinova demagogija i drugi spletkarski talenti.

Ni od filmova koji su se takmičili u regionalnoj konkurenciji nisam vidio sve.

Uspio sam vidjeti «Dan Mladosti» (43'), u kome srbijanska scenaristica i redateljica Jelena Jovčić stvari postavlja naopako. Ona tek sada upoznaje onu drugu, komunističku i partizansku stranu, kao da je nije imala prilike upoznati tokom tota-

litarizma, kada smo to svi bili prisiljeni. No, što je, tu je. Možda je jako mlada? Ovi koji su danas preostali na komunističkoj strani većinom su idealistički starčići. Sav onaj hiperpokvareni šljam već je presvukao zmijsku košuljicu. Film je rađen na svojevrsnom kontrapunktu između Jelenine rodbine, pripadnikâ bivše sitne buržoazije, odnosno između Jelenine majke, s jedne strane, i stare partizanke, kao ostatka crvene buržoazije, s druge, a to su današnji borci koji još uvijek održavaju svoje kongrese. Jelena pušta da pričaju i jedna i druga svoju životnu priču. Pokušava pomiriti dvije ideološke Srbije pokazujući kako su simpatični ljudi na obje strane.

Tu su «Heroji na bacanje» (26') Iris Elezi (Kosovo, Srbija, BiH, Albanija). Albanska redateljica spaja u jednom filmu veterane iz različitih balkanskih zemalja koji su prošli jugoslavenske ratove. Nebalkanaca Slovenaca i Hrvata tu nekim slučajem, ili srećom, nema. PTSP i teški životni uvjeti zajednički su nazivnik za veterane iz svih tih zemalja.

«Dvije sestre – Priča o ljubavi» (13') Džemala Šabića (BiH) priča je o pedesetosmogodišnjoj bosanskoj gospođici koja je napustila posao i život u glavnom gradu i vratila se u rodno selo kako bi život poklonila sestri. To nije film samo o altruizmu, već i o romantičnoj i zaostaloj rustikalnosti balkanskoj sela i ljepoti prirode.

Tu je i hrvatski film «H5N1-HR» (30') Mladena Čapina. Čudan film. Protiv čega on zapravo govori? Protiv «moralne panike»? Jer kaže nisu ni mediji krivi što su napuhali opasnost, krivi su sami izvori informacija, državne mjere protiv ptičje gripe. Točno je da je bilo histerije kod pojedinaca. Neki su sasvim bedasto puštali svoje papige i kanarince iz krletki. Neki su umlaćivali labude. No što se tiče izvora informacija i državnih mjera Čapin je pogriješio. Bila je to jedna od rijetkih vrlo uspjelih akcija. A lažljivost i histerija hrvatskih medija nešto su svakodnevno što stalno osjećamo na koži. Zato tako malo ljudi vjeruje medijima. Ptičja gripa je mačji kašalj i beznačajna epizoda u svemu tome. Što je zapravo htio reći? Da neki ljudi poglupave kad su u panici? Ili da država nije smjela poduzeti one mjere i dati one informacije? Ja često ne dajem pravo državi, no ovaj put bih joj dao za pravo. Čepin zapravo optužuje HAZU jer je plasirala informacije i nagnala državu na akciju, što je izvan pameti.

«Intra muros – jedna obična priča» (15') Ljiljane Prvulović (Srbija). Dokumentarni film prati gubitnika Milana, razvedenog, koji ima 28 godina i koji zbog Miloševićeva režima nikad nije bio u inozemstvu. Razgovor se kreće oko lošeg života

ovdje i boljeg vani, i kako bi se mnogi Srbijanci rado odselili na Zapad. Priča o generaciji koja je odrasla u Miloševićevoj izolaciji.

Kratki rumunjski dokumentarac «Ljudi i psi» (11') Raymonda Nicolaua posvećen je djeci s ulice, skitnicama bez obitelji i doma. Velika bijeda što se može opaziti u samom centru Bukurešta. Dječak što se za sitniš odaje prostituciji. Tužno.

Tu je i «Nikad bolje» (67') Ivane Milošević (BiH). Ivana Milošević, rođena u Sarajevu, a radi i živi u Pragu, ujedno je član žirija ovogodišnje međunarodne konkurencije. Redateljica obilazi naselja svih triju entiteta u Bosni. Snima ono što govore njihovi pripadnici. Jasno je da jedinstvene Bosne nema, i svaki bosanski narod živi svoj život i priča svoju priču. Najoštrije napade na drugu stranu snima kod Srba u Palama i pri govoru na obredu u bošnjačkoj džamiji. Hrvati su još najbolje prošli, s najmanje osvetoljubivosti.

I na kraju hrvatski dokumentarac «Ubil bum te!» (30') Nikole Strašeka. Student na Akademiji dramske umjetnosti u Zagrebu Nikola Strašek snimio je film o istinitom događaju, nepromišljenom ubojstvu koje su maloljetnici učinili nad drugim mladićem. Mladenačka taština, utjecaj filmova, glupost, nepromišljenost, nasilnost. Iskrene ispovijedi sudionika.

Na kraju, eto međunarodne konkurencije.

«Svaki dobar brak počinje suzama» (62') Simona Chambersa posvećen je položaju žene u zaostalom društvu. Britanski redatelj filmski prati dvije bangladeške djevojke rođene i odrasle u Londonu koje njihovi roditelji namjeravaju udati za nepoznate zaručnike. Odgojene na Zapadu, obje djevojke u početku imaju problema s takvom udajom bez ljubavi. Film pun života i obrata, djevojke se predomisle, pa opet predomisle, lome se, pate, ne znaju što učiniti. Premda je jedna više samostalna, a druga vjernica, obje pate i proživljavaju teške drame. Chambers je film složio izvanredno dokumentarno, realistički, bez forsiranja naprednjačke zapadne ideologije, odnosno ideološke kritike bangladeške zaostalosti i obespravljenosti žena. Time je stvorio kompleksno i višesmisleno djelo. Sam kaže u filmu da bi mu možda dobro došlo da mu se netko tako pobrine za nevjestu kao što je običaj u Bangladešu. Odsutnost takve brige stvara komplikacije i brige mladencima da si sami nađu bračnog druga. No, djevojke koje su se navikle na zapadnjačke slobode teško da će pristati dobrovoljno otići pod teški tradicionalistički jaram muževljeve obitelji. Vrlo životan film, pun obrata, kakve život gotovo uvijek sadrži.

«Zaboravljeni» (88') Agnieszke Lukasiak (Švedska, Finska) posvećen je materijalnoj i duhovnoj bijedi u Poljskoj. Poljsko-švedska redateljica poljskoga porijekla snimila je film o dvije mlade Poljakinje koje, nezavisno jedna od druge, napuštaju teško osiromašenu provinciju i traže sreću u Varšavi. Ondje nailaze na jednako slabo plaćen manualni rad, a ono što im se nudi kao osjetno bolja zarada zapravo ruši njihova vjerska i moralna uvjerenja i ljubav. Potresan film o velikoj materijalnoj bijedi u Poljskoj. O životu koji se odvija između prenoćišta i traženja posla, između gladi i luksuza. Jedna od njih zaljubi se u liječenog alkoholičara. Svaka ima svoju prijateljicu koja ju nagovara da iskoristi svoj seksipil za manipuliranje muškarcima. Obje odustaju od takva rješenja i vraćaju se u bijedu provincije. Današnja Varšava u naturalističkom stilu. Redateljica se, vjerojatno, ponekad poslužila igranim scenama da nadopuni i zaokruži radnju.

Tu je i «Pola četri» (75') praškog redatelja Tomasa Hodana. Česi, kao izraziti Srednjoeuropljani, traže svoj istok i egzotiku, za tu priliku imaju Transkarpatiju, s dovoljno bijede, zaostalosti, ekonomskog propadanja, ljudske neposrednosti i srdačnosti da bude prava istočna Europa. S druge je strane upravo ta Transkarpatija dugo bila izložena srednjoeuropskom utjecaju i kulturi. Odatle posebna ljubav Srednjoeuropljana prema njoj. Mi nemamo takvih osjećaja prema Balkanu. Osim prema Zapadnoj Hercegovini ili Bosanskoj Posavini, u kojima žive Hrvati.

«Japtik-Chese» (31') Edgara Barteneva (Rusija). Dokumentarac ruskog redatelja Edgara Barteneva o životu obitelji Yaptik iz nomadskog naroda Nenet na pluotoku Yamal u Sibiru. Vrlo poetski film koji nas šokira egzotičnošću života zaostalog plemena, jedenjem sirovog mesa i tomu slično. Film je strastvena oda prohujalom načinu života, kakav je na svijetu sve rjeđi. Pronalazi drevne oblike života i drevnu mudrost.

«Hod po žici» (70') (Norveška, Kanada) kanadskog redatelja Petra Loma. Lom je rođen u Pragu 1968. i odrastao u Kanadi, doktorirao je političku filozofiju na Harvardu. Film o Ujhgurima, najvećoj muslimanskoj manjini u Kini, o njihovoj djeci u sirotištu kamo su nerijetko dospjela voljom svojih presiromašnih roditelja. U sirotištu su izvrgnuti snažnoj partijskoj i ateističkoj indoktrinaciji, koja međutim zbog svoje grube površnosti i nasilnosti nije uvijek uspješna.

«Saba» (15') brazilskih redatelja iz Sao Paula Gregoria Graziosia i Thereze Menezes. Film koji prikazuje svijet stogodišnjaka u brazilskom staračkom domu. Film velike

nepokretnosti. Starci leže ili sjede nepokretni i bulje nekamo na suprotnu stranu od kamere. Živi kipovi. I kamera je vrlo spora, ponekad je statična, ponekad lagano i vrlo sporo zumira. Dojam je sleđeni život na rubu smrti.

«Aluminijska folija» (14') Jamesa Clauera (SAD, Francuska). Prikaz života trojice braće koji žive na farmi pilića u ruralnom dijelu Lousiane. Braći je izgleda silno dosadno pa izmišljaju razne gluposti i maltretiraju kokoši. Krajnje glup film. Ako ni zbog čega drugog onda zbog toga što je ravnodušan prema mučenju životinja.

«Velika izdaja» (94') Floriana Opitza (Njemačka). Što se događa kada se privatiziraju električna struja u Južnoafričkoj Uniji, željeznice u Engleskoj, voda u Boliviji, zdravstvo na Filipinima? Uvijek neko zlo. Ekonomska politika što ju diktiraju MMF, Svjetska banka i WTO, koji se zaklinju u javnu pomoć i efikasnost dok se iza doboročiniteljske maske skrivaju sasvim sebični interesi velikih zapadnih kompanija, koje tako dolaze do monopola i izrabljuju siromašne. Zašto je ideologija neoliberalizma pogrešna? Privatizacija svega i svačega možda je jednako toliko strašna kao potpuna odsutnost privatnog vlasništva. Zaboravlja se da je istina koja se odnosi na ovaj svijet uvijek umjerena i teži srednjem rješenju. Svaki ekstrem vodi u pakao. Privatizacija eklektrične struje, željeznice, a pogotovo vode i javnog zdravstva vodi ka strašnim posljedicama. Pljački siromašnih i propasti najsiromašnijih. Britanske su željeznice počele propadati otkad su privatizirane, cilj nije ulaganje i poboljšanje, već zarada. Američki Bechtel, koji je ugrabio jedan bolivijski vodovod, umjesto da ulaže u njega povećao je cijene vodi i usmjerio se jedino na pljačku stanovništva, što je dovelo do pobune. Čitav je svijet, pa i Hrvatska, izložen strašnom pritisku kapitalizma koji sebe apsolutizira i želi ući u svaku poru društva. Najstrašnije je kada se privatizira javno zdravstvo. Spasa ima samo za bogate. Svugdje u svijetu pružaju otpor toj tendenciji, zašto ne bismo i mi?

Izraelski dokumentarac «Klub s groblja» (90') Tali Shemesh posvećen je starosti i posebnoj generaciji. Grupa starih Židova sastaje se na groblju nacionalnih uglednika, tu sjede i raspravljaju o različitim temama, svađaju se, mire i iznova svađaju. Oni su prastari Izraelci, koji su nekoć živjeli u Europi, a neki su preživjeli holokaust. Ponekad govore međusobno poljski i čitaju pjesme na njemačkom. Za Izrael kulturni dinosauri pred izumiranjem. Njihov svemir i njihova životna priča drugačija je nego mladih Izraelaca. Izraelska redateljica i scenaristica Tali Shemesh imala je cilj sačuvati za povijest

životna svjedočanstva i mentalitet te generacije. Stvorila je vrlo emotivan i profinjen film, zalazeći u dubinu ljudskih odnosa i intimnosti, osobito onih koje proizlaze iz druženja njezine bake Minie i pratete Lene.

Tu je i izvrstan ekološki dokumentarac «Planet» (84') redatelja Johana Söderberga, Michaela Stenberga i Linusa Torella. (Švedska, norveška i danska koprodukcija.) Evidentno je da se već događa globalno zatopljenje. No, dvadeset i devet stručnjaka intervjuiranih u ovome filmu ne govore o samom zatopljenju već o tisuću njegovih katastrofalnih posljedica, od kojih mnoge znamo, a još više njih ne znamo. Riječ je o promjenama klime, zraka, vode, flore i faune. Film otkriva čovjeka kao velikog uništavalaca životinjskih vrsta i prirodnog okoliša. U vrijeme globalizacije Globus je ozbiljno ugrožen. Kao model onoga što nas čeka uzeti su Uskršnji otoci, gdje su urođenici posjekli svu šumu, što je dovelo do devastacije tla i propasti poljoprivrede, na kraju su bili prisiljeni na kanibalizam. Prije je čovjek uništavao otoke i lokalno tlo, sada uništava Globus, a pored Globusa ne postoji neki drugi na koji bismo se sklonili kad ovaj uništimo. Film je odlično snimljen, s izvrsnom glazbom i ritmom, izmjenom brzih i meditativnih kadrova, strastvenog ritma i tišine. Film velike aktualnosti.

«Tri druga» (99') Mashe Novikove (Nizozemska). Film ruske emigrantkinje koja živi u Nizozemskoj, o mladim Čečenima koji su postali žrtve ruske politike. Iako počinje sovjetonostalgično i ruskonostalgično, kao bljutava promidžbena baklava, postupno se pretvara u prilično oštru osudu ruskih zločina i ruske politike. Zanimljivo je da čečenske žrtve režima o kojima je ovdje riječ, koje se ubija bez veze ili im se montiraju potpuno lažne optužbe, nisu bili ni pravi separatisti, a kamoli islamski fundamentalisti. Film prikazuje laži, podmetanja i ubojstva koje ruska politika inicira nad svakim tko je slučajno Čečen ili ga smatraju Čečenom, ali se u filmu istovremeno uopće ne postavlja pitanje imaju li Čečeni pravo na nezavisnost. Usprkos velikoj kritičnosti nije sasvim objektivan. On je gledan ruskim očima. To je ruska samokritika. No, izvrsno snimljena, dramatična i potresna.

I na kraju američki dokumentarac «Kada sam se vratio kući» (70') Dana Lohausa (SAD). Zvuči nevjerojatno, ali u zemlji blagostanja kao što su SAD više od 150 tisuća vijetnamskih veterana žive kao beskućnici. Kolika bijeda kraj tolikoga bogatstva! No, tada državni službenici još nisu poznavali ni priznavali PTSP pa su bolesnike prepuštali ulici. I nakon rata u Iraku film prati beskućnika koji zbog svoje bolesti ne može naći ni posao i

stan. On još uvijek pokušava sačuvati obitelj, dolazi u medije pa mu to polazi za rukom. Angažirani politički film o pokretu veterana koji se bore protiv te nacionalne sramote.

Na kraju nekoliko riječi o nagrađenim filmovima.

Najbolji film po izboru publike ZagrebDoxa 2007. bio je britanski «Plava krv» (93') autora Stevana Rileyja. S prosjekom ocjena 4.7 izvojevao tijesnu pobjedu nad izraelskim filmom «Most iznad doline Wadi» koji je publika ocijenila s 4.67. «Plava krv» je film o pripremama za redoviti godišnji boksački meč između predstavnika studenata Oxforda i Cambridgea. Boks je velika glupost, a ovaj film dokaz da se i o velikoj gluposti može stvoriti pametan film. U središtu pažnje ljudska je drama nastojanja i izdržljivosti, bolna i uporna borba.

Mali pečat za najbolji film autora ili autorice do 30 godina dodijeljen je filmu «Bake revolucije» (96') slovenske dokumentaristice Petre Seliškar (Slovenija, Kuba, Makedonija, Nizozemska). To je film koji proturječi sam sebi. Dok razdoblje Jugoslavije prikazuje s njenim zločinima, ludošću i pokvarenošću vlasti, pa autorica cinički zaključuje da je revolucija preuzimanje vlasti od dotadanjih vlastodržaca, kubanska epizoda, rađena vjerojatno u kubanskome studiju pod državnom komandom, propagandni je spot Castra i njegova totalitarnog režima. Inače je filozofija filma dobro se prilagoditi gadnom režimu i koliko je to moguće vjerovati u njega, jer ipak je lijevi! Ne shvaćam kako je ovaj zbrkani film mogao dobiti nagradu. Istina je da su priče o stradanjima u Jugoslaviji potresne, no je li to dovoljno za nagradu?

Posebna priznanja za filmove regionalne konkurencije dobili su:

Hrvatski dokumentarac «Posljednji autohtoni Petrović» (23') Damira Terešaka (Hrvatska). Cvetko Petrović s otoka Cresa zbog impotencije uzrokovane šećernom bolešću nije uspio zasnovati obitelj. Cvetko otvoreno priča o svojoj impotenciji i otkriva svoju intimu. Njegov odnos prema seksu je opsesivan. Pasionirani je skupljač porno filmova.

Rumunjsko-njemački «Selo čarapa» (78') Ileane Stanculescu i Klaudije Begic. U malom selu u Rumunjskoj sve žene pletu čarape a njemački glazbenik Harald Riese prodaje ih u Njemačkoj, Austriji i drugim zemljama. O njemačkim Srednjoeuropljanima koji su pronašli svoj dio egzotične istočne Europe. O rumunjskim seljankama koje su pronašle svoj prihod, makar su bijedno plaćene.

Te srbijanski «Nacionalni park» Dragana Nikolića. U nacionalnom parku Đerdap nalazi se Petrovo Selo, rodno mjesto redateljeve majke. U blizini sela pronađena je masovna

grobnica Albanaca, ubijenih na Kosovu i dopremljenih čak ovamo. Ironija je filma što čak i lijepi nacionalni parkovi sadrže ostatke masovnih zločina.

Veliki pečat za najbolji film regionalne konkurencije dodijeljen je «Europi preko plota» (61') Želimira Žilnika. Novi film slavnog srbijanskog crnovalovca, kome su pod komunističkim režimom mnogi dokumentarci zabranjeni, tematizira život u Srbiji tik uz mađarsku granicu. Mađarska je postala dio Europske Unije. Vojvođanski šverceri i seljaci govore o svojim problemima, o tome kako Mađarska štiti svoje seljake a Srbija ne. Žilnik prebacuje priču na donekle igrani dio, fiktivno vjenčanje jedne Vojvođanke s Mađarom, ne bi li tako dobila državljanstvo EU. Žilnik je, kao što se očekivalo, stvorio solidan film, s ponešto duha i duhovitosti, no nije li mu dopala nagrada više zbog starih zasluga, zbog starih provokativnih tema? Ovaj film ne dosiže razinu tih njegovih ranijih i zabranjenih dokumentaraca.

Posebna priznanja za filmove svjetske konkurencije dobili su:

«Priča o ljudima u ratu i miru» (70') Vardana Hovhannisyana. Film armenskog redatelja o ratu između Armenije i Azerbajdžana za pokrajinu Nagorno-Karabah. Redatelj se koristi vlastitim snimkama koje je snimao kao ratni snimatelj na fronti prije 12 godina. Sada ponovo posjećuje vojnike, noseći im na svom laptopu snimke s bojišnice. Mnogi pate od PTSP-a. Upravo su psihičke posljedice prava tema filma.

«Čovjek nije otok» finske redateljice (40') Sonje Lindén. Film o pustinjaštvu, ali ne vjerskom već ateističkom, utoliko rijetkom i čudnom, no nalik životu religioznih pustinjaka, kršćanskih, budističkih, hinduističkih. Izrazit film filmske poezije i prikrivene misaonosti.

Veliki pečat za najbolji dokumentarni film svjetske konkurencije pripao je «Civilnom statusu» (30') Aline Rudnickaje iz Rusije. Ljudske drame u susretu s birokracijom u uredu za razvod i smrt u žestokom kontrastu crno-bijele fotografije. Nasuprot tome pridodana su vjenčanja, ponekad puna zanosa, ponekad sitnih briga i sumnjičavosti. Svojom crno-bijelom fotografijom film se doima kao da je snimljen 60-ih, ali bez komentara u off-u. Sam snimljeni sadržaj dovoljno je rječit. Poneke su scene tužne, poneke duhovite, poneke groteskne. Kamera otkriva intimne detalje, očaj, sumnju, ljutnju, iznenadna pomirenja. Taj naizgled jednostavan i običan film zapravo je vrlo bogat sadržajem, ljudskom intimnošću i dramom. Alina Rudnickaja diplomirala je filmsku režiju na Sveučilištu za umjetnost i kulturu u Sankt Peterburgu. Za svoje filmove već je dobila brojne nagrade po festivalima.

Josip Sanko Rabar

In memoriam
Vlč. Josip Temunović

Voljeni svećenik, lirski refleksivni pjesnik bačkih ravni, znanstvenik i tihi patriotski hrvatsko-bunjevački djelatnik

Iako su blagdani u kojima smo slavili radosti života našega Spasitelja iza nas, samo dva dana prije, 23. prosinca 2006. godine, Hrvati-Bunjevci u Bačkoj kao i njihovi prijatelji u domovini i inozemstvu primili su tužnu vijest da je nakon duže i teške bolesti u Subotici preminuo vlč. Josip Temunović, svećenik Subotičke biskupije i istaknuti član hrvatsko-bunjevačke zajednice u nama susjednoj Vojvodini. Usuđujem se reći kako su upravo u godini koja ostaje iza nas Subotička biskupija te posebice njeni hrvatski svećenici izgubili svoja dva možda najuglednija člana, jer je početkom godine u teškoj prometnoj nesreći smrtno stradao vlč. mr. sc. Lazar Ivan Krmpotić, a krajem godine, evo, i naš voljeni, tihi vlč. Josip Temunović. Kako se u kršćanstvu smrt ne doživljava samo kao svršetak ovozemaljskog postojanja, već se iz nje očekuje rađanje novoga, uskrsloga života, i smrt ovih subotičkih svećenika gledamo u nadi tog očekivanog trenutka. Moram naglasiti kako je njihov odlazak nenadoknadiv gubitak za hrvatsko-bunjevačku zajednicu, i to podjednako na polju kulture kao i očuvanja vjerskog i nacionalnog identiteta Hrvata u Bačkoj.

Posebice je u tom domoljubnom, kulturnom i vjerskom osvješćivanju naših Hrvata-Bunjevaca marljivo desetljećima radio upravo tihi i povučeni vlč. Temunović. Nažalost, hrvatska javnost u domovini i iseljeništvu ima tek sporadičnu mogućnost primanja istinitih, točnih i provjerenih informacija o položaju hrvatske manjine u Vojvodini kao i o osobama koje tu manjinu reprezentiraju, odnosno o osobama koje uz velike napore brane manjinska prava autohtonih bačkih Hrvata-Bunjevaca od žestokih asimilacijskih pokušaja šovinističkoga velikosrpskoga režima. Stoga ne treba čuditi što se ni o vlč. Josipu Temunoviću u našoj javnosti gotovo ništa ne zna izvan uskoga kruga crkvenih i djelomice kulturnih institucija.

Tko je dakle vlč. Josip Temunović i kakav je njegov životni put?

Rođen je 7. ožujka 1938. godine u Starom Žedniku, malenom mjestu nedaleko od Subotice. Odrastao je u brojnoj i vrlo religioznoj obitelji, a rano djetinjstvo proveo je na salašu svojih roditelja, koji se nalazio na Subotičanima poznatom „Bećar ataru«. Završivši u Subotici pučku školu i prva dva razreda gimnazije, obrazovanje nastavlja u Đakovu, gdje je polazio đačko rimokatoličko sjemenište i više razrede gimnazije.

Nakon završetka tog primarnog srednjoškolskog obrazovanja, vlč. Temunović u istom gradu upisuje filozofsko-teološki studij, koji je s uspjehom priveo kraju 1965. godine.

Od djetinjstva život mu je bio protkan stalnim doticajem s crkvenim institucijama, i to poglavito s vodećim osobama Subotičke biskupije. Kako mi je sam svjedočio prije nekoliko godina, tijekom naših susreta u svećeničkom domu Josephinum, još kao dječak ministrirao je hrvatsko-bunjevačkom biskupu Ljudevitu Lajči Budanoviću, velikom domoljubu. To se događalo upravo u olovnim vremenima komunizma, kada je zbog pritiska jugoslavenskog totalitarnog režima i sam biskup Lajčo bio izvrgnut pritiscima, razaranju i osiromašenju vlastite biskupije, kako protjerivanjem brojnoga rimokatoličkog pučanstva (Nijemaca, Mađara i Hrvata), tako i beskrupuloznim otimanjem crkvene imovine te zatvaranjem i maltretiranjem brojnih uglednih svećenika na čelu s uznikom vlč. Ivanom Kujundžićem.

Ta primarna socijalizacija u obitelji, ali još više odrastanje uz biskupa Budanovića, utjecali su na cjelokupni životni put vlč. Temunovića, jer je on do kraja života slijedio osnovne smjernice koje je u duhovnom, kulturnom i nacionalnom pogledu još početkom dvadesetih i tridesetih godina prošloga stoljeća unutar hrvatske zajednice u Bačkoj biskup zacrtao sa svojim vjernim suradnicima vlč. Ilijom Kujundžićem i vlč. Blaškom Rajićem, odnosno nešto kasnije s već spomenutim Ivanom Kujundžićem. Upravo je biskup Budanović svojom moralnom postojanošću utjecao na odluku mladog Temunovića da prihvati svećenički poziv. Već prije završetka teološkog studija, 29. lipnja 1964. godine, u subotičkoj ga je katedrali sv. Tereze Avilske zaredio tadašnji biskup Matija Zvekanović. Po povratku iz Đakova, Temunović službuje kao kapelan u župi sv. Roka, koja je oduvijek bila glavno okupljalište subotičkih Hrvata-Bunjevaca. Nedugo nakon te prve službe biskup Zvekanović šalje ga u Novi Sad, gdje je kraće vrijeme kapelan u crkvi Imena Marijina, a nakon povratka u Suboticu postaje župnik i upravitelj župe sv. Aleksandra.

Najveći dio radnog vijeka do umirovljenja vlč. Temunović proveo je u Somboru, Gakovu i Kolutu, brinući se ujedno i za filijalne crkve na Bezdanskom putu i u Nenadiću. Kako je sam svjedočio, život u Somboru i okolici donosio mu je brojne trenutke radosti, ali i tuge. Radosti, jer je oko crkve uspio okupiti brojne mlade Somborce, ali i mlade bračne parove, koji su na njegove mise dolazili čak iz Subotice, a upravo je na njih gledao i s tugom, jer su u crkvu često dolazili potajno, bojeći se neugodnosti koje bi mogli pretrpjeti na radnim mjestima od komunističkih vlastodržaca. Brojni Hrvati-Bunjevci u Bačkoj vlastitu rimokatoličku vjeroispovijest u tim neslobodnim vremenima nisu mogli javno svjedočiti te im je vlč. Temunović izlazio ususret tajno im pružajući svete sakramente.

U tim nekad usamljeničkim danima, kad su ga i samoga pratili komunistički doušnici te kad mu ni viši crkveni krugovi često nisu mogli pomoći, vlč. Temunović je usporedno pokušavao, koliko su mu moći dopuštale, rasti u vjeri, a posebice je u tim trenucima težio akumulirati nova znanja. Zbog stanja u biskupiji, tj. nedostatka svećenika, nije imao prilike nastaviti stručno i znanstveno usavršavanje za kojim je cijeli život toliko težio, ali i potiho u samoći žalio. Napose je u razdoblju nakon Drugoga vatikanskog koncila sustavno pratio recentnu teološku literaturu vodećih francuskih i talijanskih crkvenih teologa, ali i sva nova strujanja u okviru tadašnje Jugoslavenske biskupske konferencije. U to vrijeme iz krajnje rubnog somborskog kuta poglavito je pokušavao pratiti rad vodećih teologa Zagrebačke nadbiskupije, odakle su najčešće i dolazile smjernice novoga crkvenog života kako za hrvatske svećenike tako i za laike. Stoga je i sam pokušavao, u okviru svojih mogućnosti, na prostoru Bačke promicati ideje koje su stizale iz Zagreba, napose od ljudi okupljenih oko Kršćanske sadašnjosti i Glasa koncila. Bio je gorljivi promicatelj smjernica Drugog Vatikanskog koncila, novog socijalnog nauka crkve i uključivanja laika u život zajednice. Imao sam i sam priliku biti svjedok kako je često posezao za različitim domaćim i stranim izdanjima teološke literature, citirajući pritom važne smjernice toga koncila. Često je tijekom tih naših druženja volio isticati kako na kršćanske mučenike, blaženike i svece treba gledati kao na uzore za današnji život te kako uza sve današnje moralne kušnje i životna posrtanja treba slijediti njihov primjer moralnoga rasta i žrtvovanja za druge.

Osim što je bio čovjek usmene riječi i dubokih promišljanja, vlč. Temunović bio je i čovjek pera. Pisanjem se počeo baviti vrlo rano, a svoje brojne članke tijekom godina objavljivao je u periodičnim publikacijama: *Bačkom klasju*, *Crkvi na kamenu*, *Žigu*, *Maruliću*, *Zvoniku* i *Hrvatskoj riječi*. Osim članaka teološko-religijskog sadržaja posebnu pozornost u tim pisanim radovima pridavao je istinskoj valorizaciji lokalne povijesne baštine bačkih Hrvata-Bunjevaca i Šokaca. Jedan je od osnivača i pokretača *Katoličkog instituta za kulturu, povijest i duhovnost Ivan Antunović* iz Subotice, s kojim je od osnutka usko surađivao. Također je, nakon

sloma jugoslavenskog komunističkog režima, s grupom subotičkih domoljuba sudjelovao u obnovi rada najstarije hrvatsko-bunjevačke društveno-kulturne organizacije *Pučke kasine*. U tom novom vremenu prividne slobode u njemu se počela rađati i ideja o povijesnoj revalorizaciji velikoga duhovnog, kulturnog i prosvjetnog djela biskupa Budanovića.

Taj njegov znanstveni i publicistički rad napose dolazi do izražaja nakon što je umirovljen. Tada se vraća u Suboticu te je od biskupa Janosa Penzesa postavljen za knjižničara biskupijske knjižnice i arhiva. Upravo je biskup Penzes na poticaj vlč. Temunovića ponovno pokrenuo rad *Zadužbinskog odbora biskupa Budanovića*, kojemu je glavni cilj bio da pokuša ispraviti nepravde jugoslavenskoga komunističkog režima prema rimokatoličkoj Crkvi u Bačkoj i prema hrvatskom narodu, za čije se duhovne, kulturne i prosvjetne potrebe tijekom svoga života biskup Budanović skrbio osnovavši Zakladu, ali još više kupujući velike zgrade u Subotici i darivajući materijalna sredstva za rad predratnih hrvatskih institucija.

Sva ta biskupova dobročinstva komunistički je sustav poništio beskrupuloznom nacionalizacijom te je vlč. Temunović s grupom svećenika i pridruženih laika pokušavao ispraviti tu nepravdu, nastojeći povratiti oduzetu imovinu kako bi se, po želji pokojnoga velikoga mecene biskupa Budanovića, ponovno stala upotrebljavati u prvobitne svrhe, tj. za duhovne i kulturno-prosvjetne potrebe bačkih Slavena katolika. Taj veliki pothvat ispravljanja ranije nanesenih nepravdi vlč. Temunović je shvaćao vrlo ozbiljno i s entuzijazmom ga se prihvaćao. Privatno je znao reći kao je to način na koji se i osobno želi odužiti velikom hrvatsko-bunjevačkom domoljubu čiji je put od malih nogu slijedio. U tu svrhu izdao je tijekom 2002. godine i dvije kraće znanstveno-stručne monografije pod naslovom *Subotička matica* i *Zadužbina biskupa Budanovića*.

Osobno sam imao veliku čast i sreću sudjelovati zajedno s vlč. Temunovićem u osmišljavanju i realizaciji znanstveno-stručnog skupa o životu i radu biskupa Lajče Budanovića koji se održao u Subotici krajem 2003. godine. Iako je već tada bio narušenog zdravlja, sam je Temunović na sebe preuzeo veliku odgovornost i obavezu izdavanja Zbornika s navedenog skupa te je cijeli posao prikupljanja, recenziranja i tiskanja radova do kraja potpuno sam iznio. U tu svrhu također je pokrenuo web stranicu s podacima o životu i djelu biskupa Budanovića, koju je nažalost nakon kraćeg vremena zbog novčanih poteškoća kao i zbog lošeg zdravstvenog stanja morao ugasiti.

Josip Temunović posebice se zalagao za jače uključivanje mlađih naraštaja oko rada na valoriziranju lokalne povijesne baštine te je otvoreno podupirao rad grupe mlađih subotičkih intelektualaca koji su osmislili i realizirali projekt izdavanja serije publikacija pod naslovom *Leksikon podunavskih Hrvata-Bunjevaca i Šokaca*, a u toj ediciji i sam je objavio nekoliko kraćih leksikografskih priloga.

Također je u cilju jačanja nacionalne svijesti i izgradnje nacionalnog i kulturnog identiteta u jedinom hrvatskom tjedniku u Vojvodini *Hrvatskoj riječi* objavio širi publicistički rad o povijesti Hrvata s posebnim naglaskom na selidbe bunjevačko-šokačkih rodova prema prostoru Bačke.

Uz znanstveno-stručni i publicistički rad vlč. Temunović tijekom svoga života nikada nije zanemarivao ni svoju drugu veliku stvaralačku i emotivnu povezanost s pisanom riječju, zastupljenu ponajprije u njegovim brojnim lirskim refleksivnim pjesmama. Upravo te njegove pjesme u dubini oslikavaju njegovu povezanost s rodnim bačkim ravnima, a sam ih je autor sabrao u manjoj zbirci proznih tekstova, eseja i pjesama pod naslovom *Salašarske skice*. Možda je ponajbolje ljepotu njegovih stihova opisao prof. Bela Gabrić koji je istakao kako Temunović u svojim pjesmama potiče čitatelja da se malo zaustavi u brzini modernog života i razmisli o svemu što ima veću vrijednost, ujedno ga stavljajući uz bok hrvatskog-šokačkog pjesnika Ante Jakšića koji je također ostavio veliko bogatstvo misaonih pjesama u svojim zbirkama.

Već iz svega dosad izrečenog može se zorno vidjeti kakav je moralni stav vlč. Temunović zastupao, ali i još više na koji se način brinuo oko ugroženih nacionalnih i vjerskih prava Hrvata u Bačkoj. Nikada nije dvojio oko pitanja kojem nacionalnom korpusu pripadaju autohtoni bački Bunjevci i Šokci. Jasno je isticao kako su oni jedino Hrvati, a često je znao reći kako je njihov ikavski govor ponajbolji kulturno-identitetski primjer veze bunjevačko-šokačkih Hrvata s matičnom domovinom Hrvatskom. Bio je duboko svjestan svih posljedica sustavne stoljetne mađarizacije i srbizacije bunjevačko-šokačkih Hrvata, a upravo su ti pokušaji asimilacije unutar te autohtone manjinske zajednice ostavili duboki trag te su se Bunjevci i Šokci često zatvarali u uske okvire etničke skupine povezujući i identificirajući se isključivo s vlastitim bunjevačko-šokačkim etničkim imenom. Taj usporeni i odgođeni proces nacionalne integracije postaje još izraženiji tijekom osamdesetih i devedesetih godina, kada totalitarni režim Slobodana Miloševića ruši sve

institucionalne okvire AP Vojvodine i uz pomoć srpskih radikala i na institucionalnoj razini ponovno otvara „bunjevačko pitanje«. Tada se dijelu prestrašenih i nacionalno nesvjesnih Bunjevaca otvara mogućnost zasebnog nacionalnog izjašnjavanja, a što uz povremena ublažavanja takove sustavne antihrvatske politike traje i do danas. Vlč. Temunović u tim teškim trenucima pritiska na Hrvate u Vojvodini i početka srpske agresije na tek uspostavljenu suverenu R. Hrvatsku, pokušava s grupom subotičkih intelektualaca u listu *Žig* davati nadu i poticati Bunjevce na jedinstvo, zalažući se istovremeno i za dijalog s onim dijelom bunjevačke zajednice koji je u to vrijeme potpao pod propagandni utjecaj tih velikosrpskih krugova i zbog ugrožene se egzistencije stavio u službu Miloševićevog totalitarnog režima. Trebala je velika hrabrost živjeti i javno djelovati kao nacionalno svjestan Hrvat u državi u kojoj je vladao nacionalni aparthejd prema Hrvatima, a upravo je tu hrabrost vlč. Temunović imao i javno svjedočio. Kao miran i tih čovjek i rimokatolički svećenik on je teško prihvaćao neslogu unutar bunjevačke zajednice te je cijelo vrijeme tražio putove jačanja hrvatskih kulturnih i društvenih institucija u Vojvodini. U tom je pogledu gajio nadu kako će i domovina pripomoći u opstojnosti i zadržavanju Hrvata-Bunjevaca i Šokaca na stoljetnim bačkim ognjištima. O tim njegovim moralnim stavovima možda ponajbolje svjedoči izvadak iz Pavlove poslanice Korinćanima što ga je izabrao i otisnuo na koricama svoje knjige *Subotička Matica: Zaklinjem vas, braćo, imenom Gospodina našega Isusa Krista, da svi budete složni; da ne bude među vama razdora, nego da budete ujedinjeni u istom osjećaju i istoj misli, Rekoše mi, naime, braćo moja, Klojini ukućani da među vama ima prepirki. A pod tim mislim kako svaki pojedini od vas govori: „Ja sam Pavlov«, „a ja Apostolov«, „a ja Petrov«, „a ja Kristov«. ... „Sve je dopušteno«, ali sve nije korisno. „Sve je dopušteno«, ali sve ne izgrađuje. Neka nitko ne traži svoje vlastite koristi, nego koristi drugoga!* Od tihog, velikog čovjeka i prijatelja vlč. Josipa Temunovića jedino se mogu oprostiti riječima molitve: Pokoj vječni daruj mu, Gospodine, i svjetlost vječna svijetlila tebi, Temune. Amen!

Krešimir Bušić

Knjige

Kaj 2006.

U rubrici kajkavskoga pjesništva i proze i u ovom su godištu izbori s recitala i natječaja. Onaj s natječaja za kratku prozu Kajkavskoga spravišča i ovoga časopisa čine priče Borisa Becka, Denisa Peričića, Tomislava Ribića (br. 3), Željka Funde, Marije Drobnjak Posavec, Vladimira Mihaljevića, Ivice Tišljara (br. 4), Barice Pahić Grobenski, Željke Cvetković i Ivanke Kunić (br. 5-6). Osebujan je autobiografski sastavak *Lagoda ladanja* Božice Jelušić (br. 5-6). Spomenuti je televizijski scenarij (br. 3) i podlistak o Vikiju Glovackom (br. 4) Borisa Szütsa te prijevode nekoliko pjesama Propercija, Jesenjina, Ljermontova i Pasternaka Ivice Jembriha Cobovičkoga (br. 4). U rubrici pak Ča et kaj su *Versi namurani* Ljerke Car Matutinović (br. 3).

O kajkavskim govorima pišu Mijo Lončarić, *Kajkavština izvan Hrvatske* (br. 3; iseljenički govori u Sloveniji, Mađarskoj, Srbiji, Slovačkoj, Rumunjskoj i među iseljenicima u SAD), Martin Kuzmić, *Istraživanje moslavačkih kajkavskih govora* (br. 3; pregled dosadašnjih radova), Josip Lisac, *Goranska kajkavština i goranska dijalektalna književnost* (br. 4; s prikazom pisaca u XX. st.) i Đurđica Asić Klobučar, *Kupjački govor. Fonološke osobitosti* (br. 4; kraj u Gorskom kotaru).

Božica Pažur, *Jezična enklava kao književno-estetski standard* (br. 1-2), kaže da «estetski standard poništava kvalifikaciju ili ideju o enklavi, o supstandardnosti, dijalektalnosti kajkavske jezične umjetnine».

Franjo Pajur, *Ponovo o počecima kajkavske književnosti* (br. 3), procjenjujući tiskanje prvih kajkavskih knjiga kao rezultat reformacije i protureformacije te ocjenjujući njihove pisce kao nasljedovatelje tradicije o kajkaviziranim srednjovjekovnim kodeksima, većinom čakavske provenijencije, te tradicije usmene pučke književnosti, napose pjesništva, dijeli tezu Franje Franceva da je «hrvatska kajkavska književnost starija i od hrvatskog reformacijskog pokreta uopće».

Miroslav Šicel, *Književna kritika o pripovijetkama Franje Horvata Kiša* (br. 4), zaključuje da je Antun Barac «sa stilskoga stajališta najobjektivnije i najsintetičnije pristupio Kiševu djelu».

Njemu i Joži Skoku posvećena je obljetnička cjelina (br. 5-6) s prinosima Krešimira Nemeca i Božice Pažur o Šicelu te, uz nepotpisan životopis, Ivana Kutnjaka i Zvonka Kovača o Skoku.

Vladimir Crnković, *Bilješka uz nepoznat kajkavski rukopis Josipa Horvata* (br. 3), objavljuje i njegovu poemu *Riječ mrtvima*.

Povijesni pregled i primjer skrbi za čakavsku riječ u programu Čakavskoga sabora daje Boris Domagoj Biletić o članku *Hrvatsko pjesništvo u Istri* (br. 4).

O nazivima mjesnih imena pišu Oto Ulovec, *Toponimi osnove «grad», njihove lokacije te naselja na južnim padinama Medvednice* (br 1-2) i Zdenka Balog, *Dub (-) u toponimiji* (br. 4).

Zdravko Lučić, *Izborni red Josipa Esterhazyja* iz 1735. (br. 1.-2), kaže za taj mjesni turopoljski red da je «prvi primjer ustanovljenoga delegatskog izbornog sustava u hrvatskoj povijesti».

Pavao Maček, *Još o Mikulićima od Brokunovca* (br. 1-2), dopunjuje svoj članak iz 2005. (br. 6), a prinosom *Rodosolovlje barunskog ogranka Patačića od Zajezde* (br. 5-6) svoje dosadašnje istraživanje.

Danijel Vojak, *Znameniti Samoborci s kraja 19. i u prvoj polovici 20. stoljeća* (br. 1-2) piše o ljekarniku i javnom djelatniku Mirku Kleščiću, župniku i književniku Jurju Kocijaniću, učitelju Milanu Langu te učitelju i književniku Bogumilu Toniju.

Marina Bregovac autorica je članka *Josip Jelačić u grafikama suvremenika (br. 1-2) i Josipa Kulmer i njezina donacija slika Narodnom muzeju* (br. 4).

Alojz Jembrih, *Kuharski naputci kapucina Pashazija iz 1787.*, komentira i priopćuje rukopis prvoga kajkavski pisanoga kulinarskoga priručnika zagrebačkoga redovnika Matije Sečena iz Severina, a Ivan Zvonar, *Uz prvi pretisak Ztolétnoga kalendara Tomaša Mikloušića* (br. 5-6), piše o njegovom novom izdanju (Jastrebarsko 2006) što ga je pripravio (s Josipom Erbenom) i komentirao Jembrih.

Tanja Baran piše članak *Nastanak i zapisi Križevačkih štatuta* (br. 1-2), a tu su još oni iz svagdašnjice Srećka Ljubljanovića, *Uvrede u starom Zagrebu* (br. 3; od pol. XIV. do kraja XV. st.), Ljerke Perči, *O oporukama, parnicama, advokatima i kamatama* (br. 5-6; u životu varaždinske sedlarske obitelji 1815-1835), Damira Kremenića, *Zidnjaci Nade Bedek* (br. 1-2; zidne vezene krpe u Igrišću) i Slavice Moslavac, *Narodne dječje igre u Moslavini* (br. 3). Spomenka pak Vlahović, *Tradicijska etno-kuća iz Varaždinskih Toplica* (br. 5-6) piše o spašavanju hrvatske kulturne baštine s primjerom kuće iz 1801.

Na kraju spomenuti je nekrologe etnomuzikologu Miroslavu Vuku (br. 1-2) i jezikoslovcu Stjepanu Težaku. (br. 4).

Fenomen jedne knjige

(Zdravko Gavran, *Stijenj. Pasatističke pjesme,* izd. Naklada Jurčić, Zagreb 2005.)

Prva i zasad jedina pjesnička knjiga Zdravka Gavrana otvorila mi je oči za jedan književni fenomen koji bih nazvao *fenomenom jedne knjige*. Ne samo kod Gavrana, nego i u književnosti uopće. Riječ je ustvari o piscima jedne knjige. O piscima koji u jednoj, jedinoj knjizi, prvoj u nizu dosegnu ono što se knjigom, književnošću, umjetnošću riječi uopće može dosegnuti.

Kada se osvrćem unatrag prema vlastitim čitalačko-kritičkim iskustvima, onda prepoznajem da sam se prvi put, premda tada još ne na posve osviješten način, s istim fenomenom susreo čitajući pjesme i pripovijetke Bartula Matijace. Pjesnika jedne pjesničke (*Trag zaveslaja,* 1990.) i pisca jedne pripovjedne knjige (*Crno more,* 2001.). I kao pjesnik i kao pripovjedač, Matijaca je jednom knjigom dotakao književni, pjesnički i pripovjedni vrhunac.

Ali kada malo dulje razmišljam, našlo bi se takvih pisaca i pjesnika; nije li i sam A. B. Šimić pjesnik jedne pjesničke knjige (*Preobraženja,* 1920.). A i mnogi drugi.

A sada Zdravko Gavran. Pjesnička knjiga *Stijenj*. Tolike godine, pa i desetljeća ispisivanja, prikupljanja, da bi sada objelodanjivanjem ukazala i na sebe i na Gavrana kao na jednu pjesničku cjelinu kojoj je teško bilo što oduzeti ili dodati.

Pjesništvo je to koje uz najmanji stupanj mara za se kao pjesništvo, za ono što je pjesništvo bilo ili bi po ne znam kakvim uzusima trebalo biti – uspijeva ono najviše: biti pjesništvom. Treba li pjesništvu rima, koji je broj slogova optimalan, koliko pjesma treba trajati – sva su ta pitanja, tako česta u poetičkim raspravama prošlosti i sadašnjosti, ovdje preskočena, obezvrijeđena – samom pjesmom. Pjesmom koja se ostvaruje unatoč bilo kojemu mogućem zadanom slogu, metru, rimi, trajanju – ili upravo posredstvom svakog od njih. Tako Gavran ispisuje svoj pjesnički životopis neovisno o bilo kojoj pjesničkoj tradiciji, ali i bez straha da će u oslonu na bilo koju od njih izgubiti vlastitu pjesničku prepoznatljivost. Tako će se u *Stijenju* rasplamsati i soneti i poeme i pjesme od svega nekoliko riječi raspoređenih u tri reda; pred čitateljem će odjeknuti i asonance i aliteracije i rime; rasprostrijeti i strogi metar i neobvezujuća širina stiha i njegova svedenost na jednu riječ, jedan slog.

Kada bi netko pokušao Gavranovo pjesništvo uzeti kao izvor za iščitavanje poetike samoga Gavrana, ali i poetike uopće, onda bi naišao

na problem nemogućnosti prepoznavanja i izgradnje jedinstvenoga poetičkoga zora. Jer Gavranovo pjesništvo konotira mnoge povijesnopoetičke zorove: klasicizam, romantizam, ekspresionizam, impresionizam, simbolizam, modernizam, pa dijelom i postmodernu fragmentarnost... To što je Gavran uspio ostvariti sebe kao pjesnika izvan jedinstvene i koherentne poetičke prepoznatljivosti, a bez straha od toga da se u njegovu pjesništvu raspoznaju mnoge i, povijesno gledano, divergentne poetike, poetike koje su smjenjivale jedna drugu – sve to opet u najvećoj mjeri dovodi u pitanje svako apsolutiziranje na poetičkoj razini i bespogovorno afirmira pjesmu u njezinoj neovisnosti o svakom unaprjednom poetičkom zoru.

A Gavranova poetika je takva da dotiče hermetičnost, ali na nju ne nasjeda; igra se sa zvukovima, ali ne upada u samosvrhovitost; rasprostire slike, ali ih ne ostavlja bez smislene interpretacije. Katkad mu stih i pjesma (kao u pjesmi *Jesen*) sav smisao grade na impresivnoj snazi zvuka i slike; katkad mu misao izbija na površinu i zvučnost i sliku za sobom ostavlja samo kao svoj nusproizvod (kao u vijencu *Tebi, prolaznoj poput svemira XIII*) – ali u svakom slučaju, svaki trenutni rasplet čitatelj doživljava kao pjesnički uspjeh.

Poetika je to u kojoj se sve gradi na subjektivnom ishodištu koje, unatoč tomu, uspijeva biti pretežito skrovito – čas se skriva iza univerzalnosti vlastitih pregnuća, čas iza jedinstvenosti vlastitoga konteksta. Gavranov pjesnički polet širokog je raspona, rasprostire se od elegičnih, nostalgičnih reminiscencija vlastitoga izvora, djetinjstva, krajolika, domovine, raspoznatljivih prostorno-vremenskih koordinata – pa sve do usidrenosti u apstraktnim, općeljudskim, kozmičkim zapitanostima.

Pjesnička knjiga *Stijenj* tako je rekapitulacija sveukupnog pjesničkog iskustva, pjesničkih mogućnosti, njihovo iznovično preispitivanje u sadašnjosti, suvremenosti.

S jedne strane tu je njihova afirmacija. Gavran kao da nas želi podsjetiti da smjena poetika kroz povijest nije značila njihovo uzajamno dokidanje, potiranje, te da nikada ne smije pasti u zaborav da je svaka za sobom ostavila dokaz, u liku samih pjesmotvora, o vlastitoj opravdanosti. Opravdanosti koja se ne veže samo za vlastitu pojavu u određenom povijesnom trenutku, nego potencijalno seže do u svevremenost.

S druge strane tu je njihova relativizacija. Gavran «koketirajući» s mnogim poetikama kao da im želi reći: meni je svejedno, ja želim samo stvarati. Ne želim preuzeti nikakvu obvezu, ne želim položiti nikakav zavjet, ja sam pjesnik koji stvara, a ne onaj tko bilo propisuje bilo prihvaća od nekog drugog skrojene propise.

Riječ je o slobodi, o stvaralaštvu, nadasve. Riječ je o tome da je stvaralaštvo, da je pjesništvo put u neizvjesno, nepredvidivo. I tek na tom putu mogu biti zajamčeni, izvjesni, i pjesma i istina i život.

Preispitivanje i kristalizacija pjesničke baštine, dakako, ne može se gledati izvan Gavranove, ne znam koliko osviještene i hotimične, nakane da samoga sebe preispita u odnosu na baštinjene pjesničke mogućnosti. Tolikom poetičkom raznolikošću kao da čitatelju, ali i samome sebi, želi reći: ja mogu i sonet, mogu i rimu i metar, mogu reći puno u malo riječi, mogu pjevati dugo a da ne budem dosadan, mogu biti misaon i dubok, a mogu i zadiviti poigravanjem sa zvukom i slikom – i uza sve to, mogu biti pjesnik.

Povremeno se kroz knjigu osjeća da Gavran pokušava eksperimentirati, odnosno doticati krajnosti po svakoj sastojini pjesničke strukture. Pokušava iscrpiti asonancu, razviti misao, udovoljiti rimi, ustrajavati na sažetosti, a sve to do krajnjih mogućnosti – tako da se osjeti da bi i najmanji pomak dalje u tom smjeru bio protiv pjesme. Ali tu Gavran zastaje i tako preispituje i održava u kondiciji vlastitu pjesničku senzibilnost.

Pjesništvo je to koje ne ostaje s onu stranu svake eksplicitnosti, opredijeljenosti, upravo stoga što želi graditi čovjeka i život u njihovu temelju, što želi referirati na ono temeljno, koje nema ništa ni s kakvom deklarativnošću, rascijepljenošću, razvodnjenošću.

Na koncu, pjesništvo je to koje prije svega poziva, izaziva, samim sobom, bez ikakva vanjskog imperativa, na čitanje. Ono govori sobom da se pjesništvo piše da bude čitano, da je vrijednost pjesništva u njegovoj snazi da obveže na čitanje, razumijevanje, oplođivanje. Kazati ću i ovo. Nije do pjesnika što su uvjeti njegove recepcije danas takvi da je pjesništvo ostalo gotovo posve izvan društvene (socijalne) djelotvornosti, izazovnosti – ali do pjesnika je (do onih koji *se* drže pjesnicima) ako danas pjesništvo u sebi ostaje bez snage da proizvede obvezu, ne ispraznu ni formalnu, nego obvezu koja bi bila konstitutivna za samu savjest suvremenog čovjeka, za sam njegov život; obvezu da bude čitano, da se distanca u odnosu na pjesništvo doživi kao životni propust, promašaj, gubitak. Obvezu kojoj ne bi trebale propovijedi, interpretacije, reklame, nego koja bi bila ustrojena samim ustrojstvom pjesništva. Ne treba li na tom tragu tražiti razloge pretežite rastrojenosti suvremenog pjesništva?!

Stijenj koji je svojim pjesmama upalio Zdravko Gavran osnažuje u nama nadu da pjesnički plamen koji se odvajkada pronosi kroz ljudsku povijest, kao izraz božanske iskre u čovjeku, neće biti ugašen, da neće moći biti nadomješten nikakvim surogatima postmoderne civilizacije. Fenomen ove knjige kao fenomen samoga pjesništva, kao fenomen samoga čovjeka ostaje u dosluhu sa samim iskonom, svjedoči da je iskon tu, da je pjesništvo tu, da je čovjek tu – kao i to da nema i ne može biti onoga čega nema, ni u obliku pjesništva ni u liku čovjeka.

Stoga Gavranu i ne možemo poželjeti ništa više od onoga što je već dao ovom knjigom, možemo mu poželjeti jedino postojanost, odnosno da nastavi dokazivati u vremenima i iskustvima koja slijede da fenomen koji je prosijao kroz knjigu *Stijenj* može biti fenomenom svake iduće njegove knjige.

Vlado Vladić

Život i djela Ivana Krstitelja Tkalčića

(Zbornik radova. Uredio Stjepan Razum. Izd. Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije «Tkalčić», Zagreb 2006., str. 398)

U Zagrebu je 24. svibnja 2005., u organizaciji Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije i Zbora prebendara prvostolne crkve zagrebačke, a pod pokroviteljstvom zagrebačkog nadbiskupa kardinala Josipa Bozanića održan znanstveni skup povodom 100. obljetnice smrti Ivana Krstitelja Tkalčića (1840-1905.), svećenika i znanstvenika, prebendara zagrebačke katedrale.

Osim moralne potpore, Zbor prebendara podupro je taj znanstveni skup financijski, te predavanjima četvorice svojih članova (Kolarić, Kurečić, Šaško, Vitković) koji su se, na prijedlog dr. Vitkovića, odrekli novčane nagrade za svoja predavanja.

I ovaj zbornik, plod spomenutog znanstvenog skupa, poduprli su prebendari zagrebačke prvostolne crkve velikodušnim novčanim prilogom. Zbornik je uredio dr. Stjepan Razum koji je bio spiritus movens priprave i odvijanja znanstvenog skupa o Ivanu Krstitelju Tkalčiću.

U uvodnoj riječi dr. Razum napominje da je Tkalčić ostavio iza sebe 180 naslova, što knjiga, što rasprava i članaka, od kojih su najznačajniji, «Povijesni spomenici Zagrebačke nadbiskupije», u dva sveska i «Povijesni spomenici slobodnog kraljevskog grada Zagreba» u 11 svezaka.

Na početku, sudionike skupa pozdravili su kardinal Bozanić, dekan Zbora prebendara Mijo Gabrić i predsjednik Društva za povjesnicu zagrebačke nadbiskupije kanonik dr. Stjepan Kožul.

Dr. Agneza Szabo u svom izlaganju predstavlja najprije šire političke i društvene prilike u kojima je djelovao Ivan K. Tkalčić, a zatim predstavlja njegove «Povijesne spomenike slobodnog kraljevskog grada Zagreba».

Dr. Juraj Kolarić piše o povijesti Zbora prebendara prvostolne crkve zagrebačke, utemeljenog još u XIII stoljeću, a čiji je član bio Tkalčić od 1867. g. do svoje smrti 1905.g.

Kanonik dr. Stjepan Kožul obrađuje opširno Tkalčićev doprinos obnovi zagrebačke prvostolne crkve (katedrale). Slobodan sam ovdje ispraviti neke sitne netočnosti na str. 96 i 97 zbornika. Biskup mons. Franjo Gašparić (1822-1893.) nije nikad bio generalni vikar nego generalni provikar nadbiskupa Mihalovića. Kadgod je naime zagrebačka nadbiskupija imala po dvojicu pomoćnih biskupa istovremeno, stariji (prvi) vršio je službu generalnog vikara, a mlađi (drugi) službu provikara. Generalni vikari nadbiskupa kardinala Josipa Mihalovića bili su biskup Ivan Kralj (1870-1878.) i biskup Janko Pavlešić (1878-1891.) koji je kao mlađi pomoćni biskup do smrti biskupa Kralja vršio službu provikara. Tek 1940. odlukom nadbiskupa Stepinca postao je i mlađi (drugi) pomoćni biskup dr. Josip Lach (1899-1983.) generalnim vikarom.

Nadalje, biskup Gašparić nije vršio službu kapitularnog vikara do svoje smrti nego se zahvalio nakon što je 6. ožujka 1892. bio «šlagiran». Prvostolni kaptol izabrao je tada za kapitularnog vikara velikog prepošta biskupa Janka Pavlešića. Mons. Gašparić umro je 12. veljače 1893., a mons. Janko Pavlešić sedam mjeseci kasnije, 9. rujna 1893. (Mons. Gašparić jedini je biskup rodom iz Zagreba, otkako je Zagreb postao nadbiskupijom (1852.g.) do danas.)

Dr. Stanislav Vitković nastoji osvijetliti lik, okolnosti imenovanja i djelovanja kardinala Josipa Mihalovića u zagrebačkoj nadbiskupiji, te piše o nesporazumima između njega i prebendara Tkalčića koje su obojica, kao pravi Božji ljudi, velikodušno prevladali.

Dr. Stjepan Razum dokazuje da su Tkalčićeva povijesna djela još uvijek od temeljne važnosti, osobito kad se radi o gradu Zagrebu i zagrebačkoj nadbiskupiji.

Dr. Zlatko Matijević prati Tkalčićeve radove, njih trideset i osam, na stranicama zagrebačkog «Katoličkog lista».

Dr. Josip Barbarić govori o Tkalčićevu doprinosu povjesnici Zagrebačke nadbiskupije, a dr. Marija Buzov o Tkalčiću kao zaslužnom

i istaknutom arheologu hrvatske kulturne povijesti.

Dr. Ante Sekulić razmišlja o tri Tkalčićeve rasprave o hrvatskim pavlinima koje su objavljene krajem XIX stoljeća, a dr. Zoran Grijak o Tkalčićevu doprinosu istraživanju dubrovačke povijesti.

Članak Zvonimira Kurečića o ljubavi i zauzimanju Ivana K. Tkalčića za ponovno uvođenje slavenskog bogoslužja u Zagrebačkoj nadbiskupiji i Hrvatskoj, temelji se na Tkalčićevoj knjizi «Slavensko bogoslužje u Hrvatskoj» (Zagreb 1904.)

U članku dr. Ivana Šaška vrednuje se obnova zagrebačke katedrale od prije nešto više od stotinu godina u svijetlu razmišljanja i utjecaja J.K. Tkalčića.

Pri kraju zbornika nalazimo izvještaje IKE i Glasa Koncila o znanstvenom skupu, te članak dr. Stjepana Razuma o radu Odbora za pripremu znanstvenog skupa o 100. obljetnici smrti Ivana Krstitelja Tkalčića. Dr. Razum sastavio je i Kazalo osoba, mjesta i pojmova.

Stanislav Vitković

Spomenica župe sv. Lovre u Lovrečkoj Varoši

(Stjepan Razum (priredio): *Spomenica župe sv. Lovre u Lovrečkoj Varoši*, izd. Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije «Tkalčić», Zagreb 2006., str 272)

Spomenicu je počeo je pisati župnik Josip Menjak iznoseći događaje «vrijedne spomena» počevši od godine 1844., kada je započeo župnički službu. Pisao je lijepim latinskim jezikom i zabilježio niz zanimljivih događaja ne samo u svojoj župi, već i od šireg značenja, kao što je izbor hrvatskog bana Josipa Jelačića i njegov rat protiv Mađara, u obrani trojedine kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.

Mons. Ivan Kralj, pomoćni biskup nadbiskupa Haulika (kasnije i Mihalovića), i veliki prepošt zagrebačkog kaptola pohodio je župu i nakon pedeset godina opet podijelio sakramenat sv. Potvrde.

Na kraju zapisa župnika Menjaka dodao je dekan i župnik vrbovečki Alojzije Kristijanović dva svoja kraća izvješća napisana također latinskim jezikom.

Spomenicu je nastavio pisati župnik Josip Haudić. Osim pisma nadbiskupa Mihalovića, napisanog i prepisanog latinskim jezikom, pisao je hrvatski.

Župnik Josip Kovačić nije opisivao događaje iz vremena svog župnikovanja nego donosi popis darovatelja za nabavu novih svijećnjaka i popis arhivskih spisa župnog ureda Lovrečka Varoš.

Župnik Janko Rogoz opisao je najprije župnikovanje dvojice svojih prethodnika Kovačića i Koritnika, pa svoje početke u župi. Među značajnim događajima opisuje pohod nadbiskupa Bauera i ubojstvo Aleksandra Karađorđevića.

Karlo Zvonarić uzorno je pisao župnu spomenicu, prema uputama dr. Josipa Buturca. Među ostalim opisuje proslavu 1300. godišnjice prvih veza Hrvata sa Svetom Stolicom, uspostavu i slom Nezavisne Države Hrvatske, svečanost sakramenta sv. Potvrde koju je podijelio i kanonski pohodio župu biskup dr. Josip Lach 1947.g.

Nasljednici župnika Zvonarića kroz 17 godina nisu pisali spomenicu. Tek Ivan Žnidarec ponovno ju je počeo redovito voditi. Zvonimir Martinez popunio je župnu spomenicu o svom djelovanju tek prije odlaska iz župe.

Vladimir Mikoč na sličan način opisuje svoju djelatnost u župi, susljedno u više navrata.

Župnik Ivan Grudiček posljednji je pisac ove spomenice. Najprije opisuje petogodišnje upravljanje svog prethodnika Stjepana Halužana (1993-1998.), te – na način ljetopisa – prve tri godine svog župnikovanja.

U dodatku spomenice objavljen je pretisak dviju rasprava. Dr. Doris Baričević piše o «Propovjedaonici u obliku ribe u Lovrečkoj Varoši», a dr. Josip Buturac naslovljuje svoju raspravu «Lovrečina – grad i varoš, 1223-1983.» U tim je raspravama osvijetljeno mnogo toga što nije učinjeno u samoj spomenici, tako da se spomenica i te rasprave međusobno nadopunjuju.

Knjigu je priredio i uvod napisao dr. Stjepan Razum, a predgovor je napisao današnji župnik Lovrečke Varoši Ivan Grudiček.

Stanislav Vitković

Knjiga posvećena voljenoj ženi

(Stjepan Svedrović: *Vječni šapat*, Zagreb 2006.)

Stjepan Svedrović je rođen 1952. u Brezovici kraj Zagreba. Dosad je objavio pet zbirki pjesama: *Zbiljnosti*, 1986., *Bliskosti*, 1988., *Danosti*, 1990., *Urota*, 1992., i *Utjeha*, 2002. godine. Navedene zbirke predstavile su ga kao nježnog lirika, sklonog transcendenciji i propitivanju osnovnih ljudskih vrijednosti, kako s teološkog, tako i ljudskog aspekta. Pjesnički govor kojim se služi lišen je buke i vibrantnih ekstemporacija, franjevački okrenut ljudima i prirodi,

zapravo – svemu onome što je stvorio Gospodin.

U posljednjoj knjizi, na žalost, Stjepan Svedrović razgovara sa svojom preminulom ženom. Svi koji smo poznavali ovaj skladan par bili smo zaprepašteni činjenicom njezine smrti. Stjepan se našao pred teškim, pjesnički teškim, zadatkom kako svoje osjećaje nakon gubitka drage osobe pretočiti u stihove, a pri tome ne biti privatan, ne stvoriti pjesmaricu za osobnu uporabu. Ne iznenaditi ili preneraziti čitatelja intimnostima koje su čitatelju nepotrebna senzacija, već stvoriti djelo koje će imati dostojanstvo, čak uzvišenost tragedije, proizašle iz osobnih osjećaje, ali i kontekstu općih poruka.

U ovoj knjizi karakterističnog naslova «Vječni šapat», Svedrović je većim dijelom u tome uspio. Kažem većim dijelom, jer dio pjesama doista je intimnog karaktera, i stoga se možete razumjeti jedino kroz odnos konkretnog čovjeka i konkretne žene, u ovom slučaju pjesnika i njegove preminule supruge. Ali izvan tog odnosa on ne govori mnogo, jer je toliko privatan da nema univerzalnu poruku, osim što nas podsjeća u današnje čudno vrijeme potpune individualizacije, na mogućnost stvaranja skladnih bračnih odnosa kakvi se rijetko mogu sresti u svakidašnjem životu. Zbog toga pjesnik Svedrović s pravom svoju gospođu diže na razinu paradigme: 'Gledaš me iz tame – ... svakodnevno." Njezina je uspomena trajna, njezina dobrota je pjesnikovo nadahnuće, ona živi u njegovim dobrim djelima, njegovoj ljubavi. Zbog toga s pravom ističe:

Ostali su mirisi,
tvoje duše,
u našim odajama.

(Iz pjesme: «Vječni plamen mirisne duše»)

Stjepan Svedrović nije opterećen smrću kao «vječitim uništavilom». Prema njoj se odnosi na način kršćanskog vjernika. Smrt nije kraj, smrt je početak, i on će se, sukladno onome o čemu nas je učio Krist, susreti nakon vlastitog kraja sa svojom voljenom ženom.

U pjesmi «Je si li?» nalazi se trostih:

Višnji te
Ljubio najviše – zato te uzeo;
Oslobodio
Tijela raspadljiva – uzvisio!

Jasna kršćanska poruka koja svakoga tko poznaje život Kristov podsjeća na dijelove Novoga zavjeta. Tijelo je raspadljivo, duh je vječan, duša je otišla kod Gospoda. Pjesniku preostaje da u pjesmi «Tražim te», napiše završni stih:

Tražim te posvuda...

Dakle, traži njeno postojanje u dimenziji nama nedostupnoj, gdje ga voljena žena čeka. Iza toga, kako je u pjesnikovoj fizičkoj njegovoj nema, nastaju stihovi koji odražavaju duševno stanje u kojem nastavlja svoje zemne dane:

Klanjam ti se smjerno,
draga dušo moje duše,
tajno otkrito ti lice gledam.

Pjesnik, pjevajući o svojoj gospođi, obraća joj se s velikim početnim slovom, na rimski način, kako bi iskazao poštovanje i ovim grafičkim oblikom.

Ako bismo trebali ocijeniti ovu knjigu, tada bi trebalo istaći upravo njezine kršćanske korijene na prvome mjestu, na drugome ljubav, uzornost jednog braka, ljubav koja se produžuje nakon fizičke smrti jednog od bračnih drgova. Treće, časnost bračne zajednice koja može poslužiti kao uzor svima u naše vrijeme, svima koji počinju sumnjati u brak, njegove vrijednosti, u njegovu sakramentalnost u konačnici, koji čine sve kako bi relativizirali upravo tu transcendentnu suštinu bračnog života.

Knjiga Vječni šapat vrlo je ukusno oblikovana, tehnički kvalitetno obrađena, tako da ima oblik nježnog kanconijera, i može se kupiti kao dar voljenoj osobi.

Đuro Vidmarović

Svećenici u sisačkom biografskom leksikonu

(Đurđa Zorko i Jasminka Jagačić-Borić: *Sisački biografski leksikon*, izd. Narodna knjižnica i čitaonica Sisak 2006.)

Pred prepunom dvoranom INA Rafinerije u Sisku prikazana je 18. prosinca 2006. godine knjiga *Sisački biografski leksikon*. Uz izdavača i autoricu, knjigu su stručno prikazali recenzenti knjige dr. Ivica Golec, viši znanstveni suradnik, i Nikša Lučić, viši leksikograf. Knjiga je ocijenjena najvišom ocjenom. uz zaključak da se ubuduće neće moći pisati ni o jednoj djelatnosti u Sisku a da se ne posegne za navedenim *Leksikonom*.

Prikazivači su istaknuli da je posebna vrijednost *Leksikona* u tome što su u njega ušli mnogi koji bi za bivših, „protunarodnih« režima morali biti izostavljeni. Tako su uz liječnike, profesore, športaše i druga zanimanja, ušli u Leksikon i brojni svećenici, koji su u Sisku ostavili svoje tragove. Tu nalazimo imena 40 sisačkih župnika, 6 kapelana, 12 svećenika rođenih u Sisku te desetak zagrebačkih kanonika povezanih sa Siskom. Uz još neke, u Leksikonu je mjesto našlo preko 70 katoličkih svećenika.

Želimo li pisati o crkvenoj prošlosti Siska, sigurno će nam kao pripomoć poslužiti i navedeni *Leksikon*. Uzmimo primjer izgradnje današnje župne crkve Sv. Križa u Sisku, građene tijekom 18. stoljeća. Iz životopisa tadašnjih župnika može

se pratiti tijek njezine izgradnje, koju je 1702. godine započeo župnik Ivan Putz (1701.-1714.). Godine 1710. crkva je već bila pod krovom, a uneseni su i oltari. Župnik Mihael Podvorec (1715.-1727.) postavio je u crkvu oslikane drvene stropove, tabulate, novu propovjedaonicu, a dao oslikati i pozlatiti oltare. Đuro Škerlec (1728.-1729.) nastavio je s radovima, ali je nažalost umro već 1729.. Nikola Srebrić (1729-1737.), rođeni Siščanin, 1736. je iznad svetišta u crkvi umjesto drvenog tabulata postavio zidani svod. Stjepan Novak (1737.-1760.) i u lađi je crkve umjesto tabulata postavio zidani svod. 1760., posljednje godine svog župnikovanja u Sisku, izgradio je zvonik, na kojemu se i danas vidi ta godina. Konačno je župnik Andrija Ferk (1761-1769.) pripremio crkvu za posvetu, koja je obavljena 27. lipnja 1765. godine.

Putem životopisa pojedinih sisačkih župnika mogu se pratiti i drugi crkveni događaji. Primjerice, župnik Franjo Kalabar (1842.-1851.) sagradio je župni stan, koji i danas služi svojoj svrsi. Franjo Šloisnig (1851.-1869.) dao je oslikati svetište, pozlatiti oltare, nabavio u crkvu klupe i nove orgulje, a u župnom dvorištu dao je iskopati bunar. Janko Borković (1921.-1935.), rimski đak s dva doktorata, poznat je po tome što je u Sisku osnovao i vodio desetak crkvenih organizacija, kao što su crkveni pjevački zbor, Marijina kongregacija, Treći red sv. Franje i druge. Nabavio je zvona za župnu crkvu i kapele. Ivan Hulenić (1935.-1953.) proživio je ratne strahote, a za sisačke ubogare otvorio je dom, koji su vodile časne sestre dominikanke. Petar Lončarević (1953.-1973.) postavio je u crkvu novu rasvjetu, oltar prema puku, novi križni put, obnovio orgulje, ali je osnovao i dvije nove sisačke župe: 1961. župu svete Marije i 1968. župu sv. Josipa Radnika. Alojzije Petranović (1973.-2004.), posljednji župnik Sv. Križa koji se spominje u *Leksikonu*, izveo je na župnoj crkvi velike radove nakon oštećenja u Domovinskom ratu: postavio je posve novo krovište, proveo sanaciju zidova, proširio kor, uveo je podno grijanje, postavio je nove klupe i nove ispovjedaonice, obnovio oslikane prozore i učinio još mnogo toga. U župnom je stanu uredio nove sanitarije i uveo centralno grijanje. Od gospodarskih objekata izgradio je suvremeni Pastoralni centar, a 1993. godine osnovao je četvrtu gradsku župu, Sveti Kvirin.

Kao što se kroz Leksikon mogu pratiti zbivanja u sisačkoj župi Sv. Križa, jednako se mogu i događaji u susjednim župama. Nekoliko se župnika spominje u župi svete Marije. Primjerice, prvi župnik, Vladimir Stanković (1961.-1963.), rekonstrukcijom je kapelu preuredio u župnu crkvu. Franjo Vrbanić (1964.-1974.) izgradio je župni stan. Antun Grahovar (1982.-1990.) umoren je u župnom stanu. Ivan Kovačić (1993.-1999.) obnovio je crkvu i župni stan, u središtu župe izgradio je Pastoralni centar, a u Crncu filijalnu kapelu sv. Mihaela.

U župi sv. Josipa u Galdovu spominje se jedino pater Anđelko (Stipe) Sesar, koji je mnogo toga izgradio za župu i za samostan. U sisačkoj župi sv. Kvirina spominje se bivši župnik Ivan Hren (1993.-2002.), koji je izgradio velebnu župnu crkvu sv. Kvirina posvećenu 2002. godine. Spominje se i župnik u Selima, kod Siska, Adam Baltazar Krčelić (1739.-1745.), poznati pisac i povjesničar.

Biografski leksikon navodi i desetak svećenika rođenih u Sisku i bližoj okolici. Prvi je Nikola Krajačević, isusovac, rođen u Sisku 1582. godine. Bio je kajkavski pjesnik i izdavao je vjerske knjige pisane na kajkavskom. Matija pl. Ivšić r. 1894. u Boku kod Siska, bio je sisački kapelan, rimski đak, profesor glazbe na Bogoslovnom fakultetu, poznati glazbenik i skladatelj. Nevin je proveo 12 godina u zatvoru u Staroj Gradški.

Posebno mjesto u *Leksikonu* zauzima sisački kateheta Petar Žagmeštar (1926.-1945.), koji je odmah po dolasku u Sisak organizirao orlovsku omladinsku organizaciju, a nakon što je ona 1929. ukinuta, već 1930. godine osniva i vodi križarske organizacije. To se nije sviđalo novom komunističkom režimu, pa je već u svibnju 1945. uhićen i bez suda ubijen.

Leksikon navodi i desetak zagrebačkih kanonika, koji su ostavili traga u Sisku. To su u prvom redu upravitelji Sisačke gospoštije, primjerice Matija Čehović, Nikola Filipović, Nikola Pepelko i Franjo Thauzi, a i branitelji Siska koncem 16. stoljeća: Blaž Đurak, Matija Fintić, Andrija Kovačić, Stjepan Kovačić i Nikola Mikac, od kojih su neki i poginuli u Sisku.

Nije *Leksikon* zaboravio ni Josipa Buturca, povjesničara, koji je pisao o prošlosti Siska, a niti Nikolu Eterovića, koji je 10. srpnja 1999. imenovan naslovnim nadbiskupom Sisačke biskupije. Konačno, u *Leksikonu* se našao i Kvirin (Quirinus), sisački biskup (284.-303.) i mučenik, u čiju je čast 1993. godine u Sisku osnovana župa sv. Kvirina, i koji je 1994. proglašen za zaštitnika grada, a 2002. njemu je u čast u Sisku posvećena velebna župna crkva.

Bibliografski leksikon nije povijest, nego obrađuje životopise pojedinih istaknutih ljudi. Međutim, iz navedenih primjera vidimo kako pojedini životopisi skrivaju obilje povijesnih podataka. Zato će navedeni *Leksikon* biti odličan priručnik svima koji se budu bavili prošlošću Siska, pa i crkveno-vjerskom prošlošću.

Lojzo Buturac

Koristan povijesni pregled

(Stanko Josip Škunca: *Povijesni pregled Franjevačke provincije sv. Jeronima u Dalmaciji i Istri;* objavio Provincijalat Franjevačke provincije sv. Jeronima, Trg sv. Franje, Zadar, Pula-Zadar 2006.)

Franjevački se red, već za života sv. Franje, duboko ukorijenio u Crkvi među Hrvatima, posebno na našoj obali, te još uvijek pruža značajan doprinos izgradnji Božjega kraljevstva na ovim prostorima. Zacijelo je tome pridonijela činjenica da se asiški svetac, prigodom svoga putovanja na Istok, barem kraće vrijeme zadržao na hrvatskoj obali. Baš su tu, na obalama *Sklavonije,* i nikli prvi franjevački samostani u Hrvata. Kad sve to imamo u vidu, neobično je da dosad na hrvatskom jeziku nije postojao nijedan cjeloviti prikaz franjevačke povijesti na našem prostoru, pa *Pregled* dra fra Stanka Škunce bar donekle popunjava prazninu, ne pretendirajući, doduše, da opiše cjelovitu franjevačku prošlost među Hrvatima, nego nadasve na prostoru današnje Provincije sv. Jeronima u Dalmaciji i Istri, od početaka do naših dana. No kako je Dalmacija kolijevka franjevaca u nas, prvi dio izlaganja zajednički je svim franjevcima Hrvatske.

Autor je knjigu podijelio na pet poglavlja:

U prvom poglavlju opisuje se povijesna činjenica zaustavljanja sv. Franje na hrvatskoj obali, kao i legende vezane uz taj boravak, te prvi franjevački tragovi.

U drugom se opisuje osnutak i povijesni hod prve franjevačke pokrajine zvane *Provincia Sclavoniae,* od osnutka 1227. do 1393., kad je preimenovana u Provinciju Dalmacije. Naime, 1340. osnovana je nova franjevačka jedinica, Bosanska vikarija, pa je stara provincija ograničena na primorski pojas. Tu su također istaknuti značajniji franjevci tog vremena, koji su zasjali svojom svetošću, ili su obnašali visoke službe u Crkvi i Redu, kao biskupi, provincijski ili generalni ministri, misionari, poslanici, teolozi i umjetnici. Posebno je istaknut misionarski rad franjevaca na području Balkana.

Treće poglavlje obuhvaća kraj XIV. i cijelo XV. stoljeće, koje je obilježeno vrenjem u franjevačkom redu s obzirom na vjernost karizmi sv. Franje te političkom napetošću zbog venecijanske ekspanzije na našoj obali i turske okupacije Bosne. Dubrovnik je poduzeo velike napore kako bi očuvao samostalnost. Posljedica svega toga bila je podjela franjevačkih zajednica na opservante i konventualce, kao i stvaranje Dubrovačke franjevačke provincije. Procvat opservantstke grane

potaknuo je osnivanje brojnih novih samostana na našoj obali. I ovdje su ukratko opisani značajniji fratri svog vremena.

U četvrtom poglavlju autor se, ostavljajući po strani provinciju otaca konventualaca, kao i novonastalu dubrovačku provinciju, usredotočuje na povijesni hod Provincije franjevaca opservanata sv. Jeronima na području Dalmacije i Istre sve do kraja XIX. stoljeća. Provincija sv. Jeronima prostorno se ograničava isključivo na područje koje je ostalo pod Venecijom. U XVI. stoljeću Turci su se približili zidinama dalmatinskih gradova, ali Venecija je vrlo malo učinila da bi se suprotstavila Turcima, jer se bojala povratka hrvatsko-ugarske vlasti u Dalmaciju. Ozbiljnije je ratovala protiv Turaka u XVII. i početkom XVIII. stoljeća, kad je turska moć počela opadati, a Venecija svoju vlast uspjela proširiti na dalmatinsko zaleđe. Tako se pod mletačkom vlašću našlo osam franjevačkih samostana Provincije Bosne srebrene (Knin, Karin, Visovac, Sinj, Imotski, Makarska, Živogošće i Zaostrog). Mlečani su te samostane htjeli uključiti u Provinciju sv. Jeronima, ali uprava je to odbila, pravdajući svoju odluku različitim mentalitetom i načinom apostolskoga rada. Zato su vlasti potakle osnivanje nove franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja, sa sjedištem u Sinju.

Provincija sv. Jeronima i dalje je pokazivala vitalnost, osnivanjem novih samostana te njegovanjem pučkih misija, propovjedništva, trećega reda, pučkih pobožnosti itd. I u tom je razdoblju bilo svetih i jakih ljudi, koji su se istakli na vjerskom i kulturnom području. Kako se stoljećima živjelo pod tuđinskom vlašću, u provinciji se službeno rabio talijanski jezik, dok se u XIX. stoljeću nije počela buditi nacionalna svijest pa je u životu samostana konačno prevladao hrvatski.

Peto poglavlje opisuje tu franjevačku provinciju u XX. stoljeću. 1899. konačno su sazreli uvjeti da se Dubrovačka provincija sjedini s Dalmatinskom. Poslije prvog svjetskog rata provincija je teško ranjena gubitkom četiriju samostana, od kojih je najvažniji onaj u Zadru, sjedište provicijalata, te u Kopru, gdje je bilo jako odgojno središte. Sjedište provincijalata premjestilo se u Split, na Poljud, a školsko-odgojne kuće na Košljun (kod Krka), na Badiju (kod Korčule) te u Dubrovnik. Badijska gimnazija s pravom javnosti, otvorena i za vanjske učenike, odgojila je veliki broj katoličkih intelektualaca. Kako bi barem donekle nadoknadila izgubljene samostane, provincija je pokušala osnovati samostan na Sušaku, ali je prevladala opcija za Crikvenicu. Provincija je još mogla dati ljude za nacionalne misije u

Južnoj i Sjevernoj Americi. U drugom svjetskom ratu od komunističke ruke stradali su istaknuti intelektualci (Sokol, Blažić, Barbir i Tomašić), a provinciji je oduzeta Badija. S druge strane, ovi se fratri vraćaju u Istru (Pula, Pazin i Rovinj), a preuzimaju i nekoliko novih župa (u Rijeci i Zadru). Šezdesetih godina XX. stoljeća provincija se osmjelila izgraditi i otvoriti franjevačku srednju školu u Splitu, na Poljudu, za svoje učenike, kao i za one iz Hercegovačke provincije. U desetak godina djelovanja odgojila je dosta fratara i katoličkih intelektualaca. I to doba dalo je nekoliko svetačkih osoba (Bernardin Tomašić, Fulgencije Carev, Frano Vlašić, Spaso Radić, Ivan Peran i dr.)

Knjiga je ilustrirana s tridesetak crno-bijelih fotografija značajnih franjevaca te umjetničkih djela, kojima Provincija sv. Jeronima obiluje.

U dodatku autor donosi cijelu kronotaksu provincijala, kao i prijevode nekoliko važnih dokumenata koji se tiču života ove franjevačke zajednice.

Sve u svemu, fra Stanko Škunca uspio je na 140 stranica teksta doista lijepo i pregledno prikazati dugu i bogatu povijest franjevačke provincije sv. Jeronima.

Stipan Trogrlić

Pomlađivanje Talijana u Hrvatskoj

(*L' Istria dell' esodo*. Manuale legislativo dei profughi istriani – fiumani – dalmati. Roma, Difesa Adriatica, 2002, str. X, 274)

Redovito se kaže i piše da je Drugi svjetski rat počeo 1. rujna 1939. napadom Njemačke na Poljsku. To je svakako točno, ali mislim da ta tvrdnja nije cjelovita. Smatram naime da bi bilo ispravnije kazati da je Drugi svjetski rat započeo odmah iza Prvoga i da ga je pokrenula Italija. Pokušat ću ukratko to dokazati.

Odmah iza Prvoga svjetskog rata savojska je monarhija, a onda fašistička Italija, počela s etničkim čišćenjem u Istri, što je jedno od prvih etničkih čišćenja u Europi XX. st. Talijani i *talijanaši* (tj. odnarođeni Hrvati), iredentisti i danuncijevci mnogo prije nacista započeše taj zločinački postupak. Poticalo se iseljavanje Hrvata i Slovenaca, te austrijske, njemačke, češke i slovačke manjine. Poticajne pak mjere protiv Arnauta bile su poznate u tadašnjoj Srbiji, a temeljile su se na planovima Čubrilovića i Andrića. Slično je postupala Italija.

Računa se da se tijekom talijanske uprave u Istri (1918. – 1943.) iselilo oko 100.000 Hrvata (Cfr. *Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa Talijanska uprava na hrvatskom prostoru i egzodus Hrvata* /1918. – 1943./, Zagreb, Hrvatski institut za povijest, Društvo «Egzodus istarskih Hrvata», 2001.).

Četiri godine prije njemačke agresije na Poljsku Italija je napala Abeseniju (Etiopiju). To se zbilo u listopadu 1935. godine i zbog toga je Društvo naroda nametnulo Italiji gospodarske sankcije, ali bez uspjeha. Nakon sedam mjeseci ratovanja, i s otrovnim plinovima, Italija je ušla u Addis Abebu, a savojski je kralj postao etiopskim carem. Narod je oduševljeno pjevao (ili morao pjevati): ... *faccetta nera, bell' abissina... noi ti daremo un altro duce, un altro re*...Za grofa pak Ciana to je uspjeh *željezne volje čovjeka koji je vjerovao i htio, sâm, protiv cijelog svijeta i često i protiv mnogih od svojih (intransigenza d' acciaio di un uomo, che ha creduto e voluto, solo, contro tutto il mondo, e spesso contro molti dei suoi), Dnevnik,* 14. travnja 1938.

Prije njemačkog napada na Poljsku Italija je napala Albaniju. To je bilo u travnju 1939. god. U svom je *Dnevniku* Ciano zapisao: *l' Albania indipendente non è più* (12. travnja 1939.). A 8. travnja Ciano je bio u Tirani i dijelio novac siromasima. Danas se u drugim državama dijeli mirovina i sapun palmolive...nakana je ista! Ništa nova pod Suncem.

Naša tvrdnja, dakle, da je Drugi svjetski rat započeo prije 1. rujna 1939. može biti prihvatljiva.

Dobro su nam poznate negativne posljedice tog rata na ovim našim prostorima. Knjiga koju smo u naslovu najavili, govori baš o tim posljedicama i mogli bismo je nazvati i knjigom mržnje. Čitajući tu knjigu postao mi je mnogo razumljiviji i nedavni «dijalog» između Predsjednika Republike Hrvatske i onoga Republike Italije.

L' Istria dell' esodo neka je vrst sažetka skoro svega što se u Italiji govori i piše o tom predmetu već više od pola stoljeća. To je dovoljna građa za političare i povjesničare, a mi ćemo istaknuti samo nekoliko «bisera» iz te knjige.

Prava je besmislica tvrdnja da je između 1945. i 1955. iz Istre otišlo oko 350.000 Talijana, ili čak 90% stanovništva. Tu tvrdnju mogu prihvatiti samo senilni ili nepismeni ljudi. Poznato je naime da je prema službenim podatcima Kraljevine Italije na tom prostoru tridesetih godina XX. st. živjelo oko 400.000 Talijana, talijanaša, Hrvata, Slovenaca. Ako je nakon 1945. otišlo 350.000 ljudi, znači da je čitava Istra ostala pusta, nenaseljena, što je besmislica. Kako to da danas u Istri živi oko 25.000 Talijana? Očito je da u Italiji nešto nije u redu sa znanjem temeljnih, pučkoškolskih računskih operacija. Prema našim

podatcima, međutim, Istra je 1948. g. imala nešto manje od 200.000 stanovnika *(Zbornik radova...* str. 42-43)

Posebno valja istaknuti da nije istina da je komunistička Jugoslavija poticala odlazak talijanskog stanovništva, jer je poznato da su oni sami zbog barem triju razloga izabrali put odlaska: prvo – velika mržnja prema svemu što je hrvatsko, drugo – poziv talijanskih državnih i drugih tijela na iseljavanje, treće – saznanje da će im kapitalistička Italija platiti ratnu odštetu i da komunistička Jugoslavija toga ne će činiti. Konačno, svima je poznato da su jugokomunističke vlasti mnogima odbijale molbu (tzv. opciju) za odlazak, pa je zato znatan broj onih koji su ostali ovdje protiv svoje volje. To se priznaje i u knjizi koju prikazujemo, na str. 169. Drugo je pitanje jesu li to pravi Talijani ili *proglašeni Talijani* iz fašističkih škola.

Na str. 32 čitam čudan naslov: *Fašistički progoni ne smiju opravdati kraške jame (Le persecuzioni fasciste non possono giustificare le foibe).* Sasvim točno, gospodo, da ne smije nikada biti osvete, jer nije utemeljena ni na prirodnim, a još manje na kršćanskim načelima. Nu, postoji i druga strana problema. Čudi nas što nigdje ne čitamo osudu fašističkih zločina, nigdje nemamo popisa fašističkih progona. Još nigdje nisam pročitao da se Talijani kaju zbog popaljenih hrvatskih i slovenskih sela, što su zauzeli Abesiniju, Albaniju, dobar dio Hrvatske (posebno Dalmaciju). Talijansko-fašistički guverner Dalmacije Giuseppe Bastianini poslije rata je na talijanskom sudu oslobođen svake krivnje, premda je u Dalmaciji provodio talijansko-fašističku politiku ognjem i mačem. Spomenut ću ovdje samo jedan primjer, tj. pokolj civilnog stanovništva u Primoštenu.

U knjizi talijanskog fašista Talpa (Oddone Talpo, *Dalmazia, una cronaca per la storia,* Roma, Stato Maggiore dell' Esercito, 2000, sv. za 1942. godinu, VII. Poglavlje, str. 1125 – 1131) čitamo: *Il massacro dei marinai e la ritorsione a Capocesto.*

Radi se o poznatom pokolju koji je izvršila talijanska vojska u Primoštenu (tal. Capocesto). Dana 16. studenoga 1942. talijanska je vojska s mora bombardirala to selo i tom je prilikom bilo oko 100 mrtvih. To je bila odmazda, jer je dan ranije u blizini Primoštena ubijeno oko 20 talijanskih mornara. Djelo jugopartizana. Talpo smatra osvetu talijanske vojske protiv civilnog stanovništva posve razumljivim činom. Biskup Šibenski dr. Jeronim Mileta oštro je prosvjedovao protiv talijanske osvete 17. studenoga 1942. i kazao i druge slične stvari guverneru Dalmacije Bastianiniju. Spomenuo je biskup ricinusovo ulje i logor na Molatu, te pismo završio riječima: *to je tek mali dio istine, jer da bi se kazala sva istina, ne bi bio dovoljan čitav svezak* (str. 1228 – 1231).

Guverner Bastianini odgovorio je šibenskom biskupu 21. studenoga 1942. (str. 1233-1237). On ne opovrgava biskupove tvrdnje i prelazi u napad! Spominje *il sentimento ostile del Vostro Clero nei confronti dello Stato italiano.* Zar je guverner očekivao da hrvatski narod voli okupatora? Mileta je ipak dobro prošao: Bastianini ga nije ubio. Guverner Bastianini se zbog pokolja u Primoštenu nije našao na haškom sudu, a talijanski je sud smatrao da nije počinio nikakvo kazneno djelo po zapovjednoj odgovornosti. Dvostruka su mjerila očita.

Talijanskom naslovu na str. 32, tj. *fašistički progoni ne smiju opravdati kraške jame,* dodao bih još jedan, koji glasi: jugokomunistički napad na mornare u Primoštenu ne smije opravdati talijanski pokolj u tom hrvatskom selu!

Čudnu stvar čitamo i na str. 43: naime, da su kraške jame (tal. foibe) *crudele tradizione balcanica,* tj. hrvatska tradicija. Nakon Primoštena mogli bismo kazati da je taj slučaj *crudele tradizione appenninica.* Za neke ostale okrutne *apeninske tradicije* vidi knjigu: Josip Grbelja, *Talijanski genocid u Dalmaciji,* Konclogor Molat, Zagreb, Udruga logoraša antifašista u talijanskom koncentracijskom logoru Molat, 2004.

Bit knjige treba, međutim, tražiti u poglavlju o dvostrukom državljanstvu (*La doppia cittadinanza)* na str. 182 – 183. Tu se kaže da bi bilo dobro davati dvostruko državljanstvo i djeci, jer bi to pomoglo *da se poveća broj članova i pomladi talijanska zajednica ... un aumento dei soci e un ringiovanimento delle Comunità italiane.*

Znamo da *pomlađivanje* znači odnarođivanje, umjetno stvaranje Talijana, zapravo *talijanaša,* ili (bez eufemizma) etničko čišćenje. Zašto je, na primjer, 1991. godine u Zadru bilo oko 70 Talijana (uglavnom onih kojima je 1947. g. odbijena tzv. opcija), a danas ih ima 170 (str. 175 knjige)? Posudit ću jednu rečenicu iz ove knjige (str. 169): *la loro conversione economica desta perplessità* (njihova gospodarska pretvorba pobuđuje zaprepaštenost). Godine 1941. (*Dalmazia veneta e romana,* Roma, Soc. Naz. «Dante Alighieri», 1941.) zapisano je sljedeće: *Oggi che tutta la Dalmazia é dominata o protetta dalle armi italiane... noi attendiamo il ritorno di tutti i Dalmati nella famiglia italiana* - ... očekujemo povratak svih Dalmatinaca u talijansku obitelj, str. 147.

U veljači ove godine Predsjednik Republike Italije govorio je o krvoločnim slavenima (*un moto di odio e furia sanguinaria e un disegno annessionistico slavo*). Znamo da je mislio na Hrvate, a možda i na Slovence, ali nije imao snage izgovori-

ti riječ Hrvat! To je poznata pojava psihologije mržnje. Kažu da se kasnije predsjednik Napoletano ispričao, te rekao da nije mislio na Hrvate. Na koga je onda mislio? Na Bugare, na Čehe? Na Srbe sigurno nije mislio!

Baš tih dana taj isti gosp. Predsjednik odlikovao je posljednjega talijansko – fašističkog zadarskog župana (prefetto) Serrentina, koji je službovao u Zadru od 2. studenoga 1943. do 30. listopada 1944. Godine 1945. u Trstu su ga uhitili jugopartizani, te ga 1947. osudili i strijeljali.

Desta perplessità taj čin talijanskoga Predsjednika. On komunist odlikovao je fašista, koji je do kraja ostao vjeran Mussoliniju i njegovoj Republici di Salò! Dakle fašist je zaslužan za današnju talijansku državu.

Dva pitanja: možemo li zamisliti da današnji njemački Predsjednik kaže za Poljake da su krvoločni Slaveni i da su prisvojili dio Njemačke? Možemo li zamisliti da Hrvatski predsjednik Mesić danas odlikuje prvoga hrvatskoga zadarskog velikog župana dr. Viktora Ramova? On je bio imenovan velikim županom Sidrage i Ravnih kotara sa sjedištem u Zadru i poslan u Zadar baš kada je Mussolini poslao Serrentina. Međutim, talijanska fašistička vlast i njemačka vojska nisu dopustili dr. Ramovu dolazak u Zadar, pa je zato ostao u Zemuniku, gdje nije mogao učiniti nikakvo zlo, niti dobro, jer je samo brao šparoge za sebe i svoju obitelj. O Ramovu vidi u spomenutoj knjizi *Dalmazia, una cronaca per la storia* na str. 1534-1536, 1547 – 1548. Iza rata osuđen je najprije na smrt, a onda na pet godina teške robije. Dakle, još jednom, kako bi izgledalo kada bi predsjednik Mesić odlikovao prvoga zadarskog župana dr. Ramova? Ili, zar bi smio njemački Predsjednik odlikovati nekoga župana iz vremena nacističke vladavine?

Što se tiče pak Serrentina, smatram da je zgodno spomenuti što o njemu piše pravi Talijan:

Ricordo un giorno, forse il 18 o il 19, che accompagnavamo il prefetto in un giro di ispezione; come sbucammo in Riva Nuova vedemmo una catena di isolani che si passavano la roba da una abitazione ad una imbarcazione. Il prefetto si mise a correre urlando «sparate, sparate»... uno di loro restò a terra. Come si avvicinammo, ... vedemmo che era morto: un colpo gli aveva troncato la spina dorsale. Serrentino disse solamente: adesso mi dispiace di avervi ordinato di sparare. (Teodoro Francesconi, *Un «regnicolo» a Zara*, 1937-1943. Mestre, Libero Comune di Zara in esilio, 1988, p. 113)

Ne znam je li to ubojstvo hrvatskog civila, premda kradljivca, po naredbi župana Serrentina, zločin ili nije. Činjenica je da je on čak odlikovan za svoju službu u Zadru.

Današnji Nijemci moraju još uvijek ispaštati grijehe svojih otaca iz Drugog svjetskog rata. To bi trebalo vrijediti i za današnje Talijane, jer su oni prije Nijemaca započeli taj strašni rat. Knjiga koju smo ovdje prikazali, ne kazuje nam da se oni kaju. Oni kao da traže da se mi kajemo, jer – oni su čisti. Takav nam je scenarij poznat i za naš Domovinski rat...

Dok se osvajači Dalmacije ne budu kajali za pokolj u Primoštenu i druga zlodjela, teško će biti moguć normalan i prijateljski suživot u Europi, ili izvan nje... To bi bio nekakav *stato di non belligeranza,* a to je uistinu premalo za zajednički život!

Pavao Galić

Župa svete Marije u Sisku

(Lojzo Buturac, *Sveta Marija u Sisku*. 130. obljetnica zidane crkve. 45. obljetnica župe. Sisak 2006. Stranicâ 54.)

Vrijedni Lojzo Buturac često nas obdari svojim prilozima bilo s područja Slavonije, otkuda je rodom, bilo s područja Siska, gdje desetljećima živi i djeluje, što ističe u Uvodnom slovu.

Pred nama je njegova knjižica, koju možemo nazvati malom monografijom o župi Svete Marije u Sisku, posebice o kapeli i crkvi Sv.Marije kroz povijest.

Predgovor je napisao mons.Vladimir Stanković, koji je bio kapelan u župi Sv. Križa u Sisku od 1957. godine, a potom prvi upravitelj novoosnovane župe Svete Marije od 1961. do proljeća 1963. godine.

Knjižica je podijeljena u manja poglavlja: *Počeci crkve Svete Marije u Sisku*, opisuje prve spomene te crkve, odnosno kapele već od sredine 16.stoljeća, dok se druge kapele na području sisačke župe spominju tek od sredine 17. stoljeća. *Drvena kapela Svete Marije iz 18. stoljeća,* opisana je prvi puta već u zapisniku kanonskog pohoda iz 1696.godine, kao nedavno podignuta kapele Pohoda Bl. Dj. Marije preko Kupe, drvena u obliku križa, pokrivena šindrom, još nedovršena, a imala je zidani toranj, koji je služio i kao izvidnica i stražarnica. Kapela je potom dobila tri oltara i sve potrebne stvari za misu. Ukratko su opisane sve važnije promjene i popravci na kapeli tijekom 18. stoljeća do sredine 19., utemeljeni na zapisnicima kanonskih pohoda i župskoj spomenici. Jednako tako su opisni i *Oltari u drvenoj kapeli* tijekom 18.stoljeća. Poglavlje *Izgradnja nove zidane kapele ili crkve* od 1875. do 1876. godine, za vrijeme sisačkog župnika Dragutina Königa, opisuje već današnju crkvu Svete Marije i njezin tlocrt 1875. i nešto preinačen 1885. godine, te njezine oltare. *Veći popravci na crkvi* prate zahvate od 1886. do 1952. godine. Za-

tim slijede kratka poglavlja: *Orgulje u crkvi Svete Marije, Inventar u crkvi Svete Marije, Nadarbinsko zemljište i objekti, Pobožnosti u kapeli Svete Marije, Groblje kod Svete Marije, Pokušaj dovođenja redovnika k Svetoj Mariji u Sisak* i *Adaptacija kapele Svete Marije u župnu crkvu* 1960./1961. godine s opisom i tlocrtom.

Na temelju regulacijske osnove i osnutka novih župa u Zagrebačkoj biskupiji 1789. godine, kraće je vrijeme zaživjela župa sa svojim župnicima na području Palanjka i Hrstelnice, ali se nije održala, te je sve vraćeno u granice jedine sisačke župa Svetog Križa. Pokušaji kod Svete Marije dolaze u 20. stoljeću, iza Prvog svjetskog rata, s franjevcima trećoredcima, franjevcima konventualcima i biskupijskim svećenicima, ali nisu uspjeli. Konačno je nadbiskup mons.dr. Franjo Šeper dekretom br. 1214/1961 od 24. travnja 1961. ustanovio župu Svete Marije u Sisku, što opisuje poglavlje: *Osnivanje župe Svete Marije u Sisku.* Župa je počela djelovati od 1.svibnja 1961., a prvim upraviteljem imenovan je tadašnji sisački kapelan Vladimir Stanković. *Redoslijed upravitelja župe:* Vladimir Stanković (1961.-1963.), Vinko Kanižaj (1963.-1964.), Franjo Vrbanić (1964.-1974.), Matija Banovčić (1974.-1982.), Antun Grahovar (1982.-1990.), Ladislav Sente (1991.-1993.), Ivan Kovačić (1993.-1999.) i Branimir Motočić od 1999. godine. Iza groznog umorstva župnika Grahovara 1990. godine, župu je 10 mjeseci upravljao župnik i dekan iz Sv. Križa Alojzije Petranović. Navedeni su i kapelani u župu Svete Marije od 1996.do 2004.godine.

Slijede poglavlja: *Radovi na crkvi i u crkvi nakon 1962. godine, Župni stan i okoliš* i *Izgradnja crkvenih objekata,* sve do izgradnje novog pastoralnog centra župe Svete Marije, koji je blagoslovio na Božić 1996. župnik Ivan Kovačić. U to je vrijeme građena i kapela Sv. Mihaela u Crncu, od 1994. godine. Pastoralno stanje župe opisuju poglavlja: *Vjerski život u župi* i *Slika župe nakon 26 godina.* Kruna je mučeništvo i najava srpske agresije na Hrvatsku 1990. godine u poglavlju: *Župnik Grahovar – žrtva za vjeru i domovinu*, a podatke o autoru nalazimo u *Završenom slovu.*

Ovo je primjer manje župske monografije, gdje se sažeto donose važniji povijesni podaci, temeljeni na zapisnicima kanonskih pohoda, župnoj spomenici i arhivu sisačke župe. Tekstovi si popraćeni bilješkama, svjetlopisima i tlocrtima. Knjižica je opremljena svjetlopisima stare crkve Svete Marije, a izdao ju je župni ured.

Stjepan Kožul

Vijesti

O aferi *Wielgus* u Poljskoj i o „lustraciji« piše u časopisu „Famiglia cristiana«, br 2/07, *Alberto Bobbio,* a u „Espressu«, br 1/07, *Sandro Magister* u članku „Sgambetto a Benedetto« („Podmetanje noge *Benediktu XVI.*«).

* * *

O situaciji u Srbiji uoči izbora (na kojima su *Šešeljevi* radikali dobili najveći broj glasova) piše u časopisu „Tempi«, br 1/07, *Enzo Bettiza.* I dok u Zagrebu zajednički zasjeda HBK i BKBiH, a na Teološko-pastoralnom tjednu na Šalati i u tjednu molitava za jedinstvo kršćana (18. – 25. I.) sve se ljepše govori o tom jedinstvu, srpski pravoslavci, koji su nama katolicima u vjerskom pogledu doktrinarno najbliži, i dalje poistovjećuju nacionalnost i vjeru, a njihove najjače parlamentarne stranke još govore o crti Virovitica – Karlobag i pjevaju četničke pjesme.

* * *

Benedikt XVI. odredio je da se 11. II. 2007., na spomendan Gospe Lurdske, održi XV. svjetski dan bolesnika.

* * *

Francuski savez katoličkoga tiska organizirao je na XI. dan *Franje Saleškoga* okrugli stol s temom „Informacija kao rješenje problema?«. Napominjemo da je HKD sv. Jeronima 1968. godine organiziralo proslavu toga dana za sve predstavnike tiska u državi. Tada se blagdan sv. Franje Saleškoga još slavio 29. I., a HKD sv. Jeronima privremeni se zvalo HKD sv. Ćirila i Metoda.

* * *

Francesko Giorgino, nadahnut dvama izrazima *Benedikta XVI.*, objavio je knjigu „Katolici u postmodernom društvu«. Riječ je o papinim izrazima „etički relativizam«i „kulturni relativizam«.

* * *

Matica hrvatska predstavila je 30. I. 2007. novi broj „Hrvatske revije«, s posebnim prilozima o kinematografima, a 2. II. 2007. knjigu *Ante Sekulića* „Rječnik govora bačkih Hrvata«.

* * *

28. I. 2007. u Zagrebu je, u 77. godini života, umro prof. *Miljenko Petranović,* dugogodišnji odbornik HKD-a sv. Jeronima.

* * *

U listu „Libero« objavljen je oproštajni govor kardinala *Ruinija* usmrćenom bolesnom *Welbyju* pod naslovom „Sofrii per Welby« („Trpio sam zbog Welbyja«). Kao što je poznato, Welbyju je uskraćen crkveni sprovod, jer se njegova smrt smatra očitom eutanazijom. U istom broju „Libera«, od 23. I. 2007., *Luigi Santambrogio* piše o „posljednjim Mohikancima« kardinalu *Martiniju* i ljevičaru *Sanguinettiju.* Tu je i članak *Pierra Ghedda* posvećen abbé *Pierreu,* „Addio abbé Pierre, il prete mendicante! (Zbogom, abbé Pierre, svećeniče prosjače!).

* * *

„Glas Koncila« od 4. II. 2007. donosi prikaz tribine održane u Dubrovniku uoči blagdana sv. Vlaha, posvećene *Luki Brajnoviću,* uglednom profesoru iz Pamplone, a prije 1945. godine uredniku „Hrvatske straže« i jednom od najistaknutijih domagojaca, pjesniku i prozaiku.

* * *

U „Časopisu za suvremenu povijest«, broj 2/07, *Juraj Mirko Mataušić* objavljuje članak „Prihvat Drugoga vatikanskog koncila u Hrvatskoj na primjeru katoličkog tiska i odnosa Crkve prema medijima«. O ulozi Jeronimskog (Ćirilometodskog) društva autor izražava svoje sudove do kojih je došao kao student franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda (u čijem je ozračju kasnije nastao i „Glas Koncila«), ali i kao član Kršćanske sadašnjosti i ravnatelj Hrvatskoga katoličkog radija. Smatramo da je trebalo spomenuti i dokument „Quidam episcopi«, koji je prema izričitoj želji Pape i kardinala *Šepera* trebalo primijeniti na TDKS.

Valja napomenuti da se nakon kaptolsko-franjevačkog monopola pojavila i nova „galaksija«: „Verbum«, s razgranatom knjižarskom mrežom diljem zemlje, te novi „Katolički tjednik« u Sarajevu.

* * *

Udruga «*Safvet beg Bašagić*» organizirala je 14. II. 2007. skup u spomen na književnika *Ahmeda Muradbegovića* (1898. – 1972.) u Palači Matice hrvatske u Zagrebu.

* * *

3. II. 2007. održana je u Donjim Andrijevcima tribina posvećena hrvatskom književniku *Antunu Matasoviću* (1893. – 1986.).

* * *

«Forum Weltkirche», br. 1/07., donosi članak *Georga Eversa* «Die Frage der Oekumene im asiatischen Kontext» (Pitanje ekumene u azijskom kontekstu).

* * *

8. II. 2007. umro je u Zagrebu p. *Vladimir Pribanić* DI, redoviti suradnik HKD-a i jeronimske «Danice».

* * *

Kod Herdera je izašla iz tiska knjiga *Wilhelma Brunersa* «Wie Jesus glauben lernte» (Kako je Isus učio vjerovati).

* * *

U dnevniku «La Croix» od 11. II. 2007. *Jean-Claude Rapiengeas* piše o publicističkoj djelatnosti *Françoisa Mauriaca* u članku pod naslovom «Le post-scriptum du journaliste Mauriac». Književnika F. Mauriaca pamtimo i kao lucidnoga branitelja kardinala *Stepinca*.

* * *

«Glas Koncila» od 18. II. 2007. donosi nekrolog *Miljenku Petranoviću* i obavijest o izlasku iz tiska «Križnog puta» *Paula Claudela*.

* * *

U knjižnici «Bogdan Ogrizović» predstavljena je 20. II. 2007. knjiga *Hrvojke Mihanović-Salopek* «Iz duhovnog perivoja».

* * *

«Hrvatsko slovo» od 16. II. 2007. donosi članak *Đure Vidmarovića* o knjizi *Zlatka Tomičića* «Divlji poljski cvijet», članak *Branka Pilaša* o *Božidaru Prosenjaku*, oglas o «Maruliću» 6/06, pjesme *Milana Radića* i *Ivane Radić* te članak *Nevenke Nekić* «Tko ima pravo na moj grad?».

* * *

Časopis «MI», br. 1-3/07, objavljuje intervju *Krešimira Veselića* s *Christom Meves*.

* * *

U Domu HKD-a Napredak u Zagrebu održan je 24. II. 2007., uz voditeljstvo *Mile Pešorde*, recital *A. G. Matoša* «Gospa Marija»

* * *

«Vjesnik» od 22. II. 2007. obavješćuje u povodu 400. obljetnice NSB-a o odlasku njegova ravnatelja *Josipa Stipanova* u mirovinu te o dolasku *Tihomila Maštrovića* na njegovo mjesto.

* * *

Svjetski tisak javlja o pojavljivanju ptičje gripe u Rusiji, gdje je virus H5N1 usmrtio 50 komada peradi.

* * *

U prostorijama HKD-a sv. Jeronima održao je 22. II. 2007. *Radovan Grgec* predavanje «Kriza kršćanske kulture?», uz zanimljivu diskusiju nakon predavanja.

* * *

«La Croix» od 20. II. 2007. objavljuje članak *Françoisa d'Alançona* «Ružica Đinđic, une veuve dans l' arène» (*Ružica Đinđić* u srpskoj areni). Isti broj donosi osvrt na mišljenje abbé *Pierrea* o homoseksualcima.

* * *

«Hrvatsko slovo» od 23. II. 2007. donosi članak *Nevenke Nekić* o zbirci pjesama «Gospodinov štićenik» *Marija Bilića*, razgovor *Andrije Bauera* s *Hrvojem Hitrecom* i posmrtno slovo *Joje Ricova Boži Kukolji*.

* * *

Gradišćanske «Hrvatske novine» od 21. II. 2007. donose na čitavoj stranici prikaz jeronimske knjige *Mije Jurića* «Osamnaesto proljeće», kratku biografiju autora i njegov razgovor sa *Sandrom Poša-Đurin* (uz fotografiju).

* * *

«Globus» od 2. III. 2007. objavljuje članak *Mirjane Dugandžije* «Ustaška Biblija podijelila Crkvu» i razgovor *Ines Sabalić* s *Krstom Cviićem*.

* * *

U «Obnovljenom životu», br. 1/07, objavljena je recenzija *Agneze Szabo* o knjizi *Vladimira Horvata* «Autobiografija *Bartola Kašića*», *Josip Sanko Rabar* piše o zbirci pjesama *Marija Bilića* «Gospodinov štićenik», a Ivan Šestak o «Uzničkim uspomenama» *Ferde Takača*. Ferdo Takač bio je prijatelj *Josipa Andrića* i prevoditelj njegove knjige o Hrvatskom Grobu u Slovačkoj («Velika ljubav»), u kojemu je i rođen.

* * *

«Glas Koncila» od 4. III. 2007. donosi prikaz jeronimske tribine 22. II., na kojoj je *R. Grgec* govorio o krizi kršćanske kulture. Uslijed tiskarske omaške umjesto «laicizma» u ishodištu dekristijanizacije piše «laičnost».

* * *

Na Radio-Vatikanu *Boris Rotar* je 1. III. 2007. prikazao jeronimsku reviju «Marulić», br. 1/07.

* * *

U dvorani župe bl. Augustina Kažotića predstavljena je 3. III. 2007.

knjiga jeronimskog autora *Mate Marčinka* «Martyrium Croatiae od Krbave do Den Haaga»

* * *

«Corriere dela Serra» od 22. II. 2007. donosi članak *Giuseppea Sarcina* o srebreničkom genocidu, za koji prema mišljenju Haškog tribunala Srbija nije kriva, te članak *Elisabette Rosapine* «Ecco i nomi dei pretispia» (Evo imenâ svećenikâ špijunâ). Bez obzira na upitnost podataka o suradnicima komunističkih tajnih službi u Poljskoj, Čehoslovačkoj, Hrvatskoj itd., vjerojatno nije prekasno za otkrivanje istine o tim imenima i njihovim kodnim nadimcima, pa ni za provedbu stanovite lustracije.

* * *

Krajem godine objavljene su dvije antologije u kojima se nalaze i prilozi jeronimskih pisaca: «Antologija hrvatske dječje poezije» *Ive Zalara* i antologija «Anđeo u katedrali» o *A. Stepincu*.

* * *

Kod Ed de l'Emmanuel objavljena je knjiga *Oliviera Bonnewina* «Etique sexuelle et familiale» (Seksualna i obiteljska etika).

* * *

U časopisu «Nova prisutnost» *Ljiljana Matković-Vlašić* objavila je izvadke iz svoje knjige (još u nastajanju) «Život u četrdeset i jednom danu», u kojima govori o svojim početcima u KS-u (gdje je 1968. dobila otkaz, nakon povratka sa simpozija u Innsbrucku iste godine). Opisuje, između ostaloga, kako je jedan laik (*R. Grgec*) pokušao «soliti pamet» *Šagiju* i *Turčinoviću*.

* * *

Pošto je prefekt Kongregacije za bogoštovlje kardinal *Francis Arinze* 17. XI. 2006. uputio predsjednicima biskupskih konferencija pismo o riječima prigodom euharistijske pretvorbe: «koja će se proliti za mnoge», učestale su rasprave o tome treba li «pro multis» prevesti riječima «za mnoge» ili «za sve». Bilo je i mišljenja da jedan izraz ne isključuje drugi. U svakom slučaju, točan i vjeran prijevod Isusovih riječi, bez obzira na njihovo tumačenje, glasi «za mnoge», pa će se u skladu s time zacijelo promijeniti i hrvatski liturgijski prijevod.

* * *

U veljači 2007. u Francuskoj je organiziran recital *Paula Claudela* o *Judinoj* izdaji uoči Isusove smrti.

* * *

Prema Papinskom godišnjaku 2007. je broj katolika u svijetu narastao s 1, 098 na 1,116 milijardi. Broj katolika u svijetu je uglavnom stabilan zbog prirasta u Africi i Aziji. U Europi on opada, kao i broj svećenika.

* * *

5. III. 2007. umro je u Zagrebu, u 92. godini života, poznati fizičar i pisac, akademik *Ivan Supek.*

* * *

6. III. 2007. proslavila je *Gana,* bivša britanska kolonija u Africi, 50. obljetnicu svoje nezavisnosti.

* * *

U Zagrebu je u 95. godini umro tajnik nadbiskupa *Stepinca Stjepan Lacković*, koji je kao emigrant bio župnik u njujorškoj župi Lackawanni.

* * *

U Zagrebu i diljem Hrvatske obilježena je 11. III. 2007. peta godišnjica smrti kardinala *Franje Kuharića.*

* * *

U „Hrvatskom slovu« od 9. III. 2007. *Nikola Bićanić* piše o sprovodima protiv države i naroda, a *Đuro Vidmarović* objavljuje članak „Banda bandu bije, a seljaka obadvije«. *Branka Hlevnjak* piše o knjizi *Ruže Plešnik-Sever* „Odbljesci sjećanja«.

* * *

25. II. 2007. održana je u Rukavcu izborna skupština udruge „Ivan VIII.« Udrugu hrvatskih katoličkih muževa „Ivan VIII.« i dalje će voditi predsjednik *Pavao Mikić.*

* * *

15. III. 2007. predstavljena je u zagrebačkoj Palmi duhovna poezija *Josipa Sanka Rabara,* suradnika „Marulića«.

* * *

U Parizu je 6. III. 2007., u 77. godini, umro filozof *Jean Baudrillard,* lucidni kritičar suvremene postmoderne umjetnosti.

* * *

Na završetku Dana kršćanske kulture (24. III. – 3. IV. 2007.) nagradu «Buvina» za doprinos kršćanskoj kulturi dobio je (nakon *O'Briena* 2005. i *Messorija* 2006.) *Radovan Grgec.*

* * *

U Splitu je 17. III. 2007. umro nadbiskup splitski u miru *Frane Franić.*

Sadržaj

Radovan Grgec: Uz rub (171) 231
(**pr**): Stepinčevo u HKD-u sv. Jeronima 236
" O krizi kršćanske kulture 237
" Još o Šarićevu prijevodu Biblije 238
" Jeronimska tribina o p. Gabriću 239
Radovan Grgec: P. Vladimir Pribanić DI (1932. – 2007.) 241
* **Iris Levi:** Bistrička kalvarija 243
Ilja Stogoff: Muke Kristove 244
* **Rajko Glibo:** Dodiri; Krila oporuke; Natuknički portret duše; Društvo po mjeri 269
Mladen Jurčić: Postoji li seks? 274
* **Josip Sanko Rabar:** Paranoik 281
Živan Bezić: Hermetska hermeneutika 285
* **Tomislav Maretić:** Lahor u krošnji (*haiku*) 297
Ivan Armanda: Dr. fr. Hijacint Bošković OP – velikan vjere i razuma (*nastavak*) 300
* **Živko Prodanović:** treperave priče (*haiku*) 311
Albin Žic: Ulica predaka (*pripovijest za mlade*) 312
* **Albin Žic:** Tužno oko 318
Edith Stein: Iz života jedne židovske obitelji (*nastavak*) 319
* **Marela Mimica:** Nostalgija; Ni za koga 337
Magdalena Bulić: Jedno bolno iskustvo 338
* **Josip Stanić Stanios:** Stari, sivi vlak iz magle; Preko rijeke u zlo vrijeme; Na jednom brdu, u duševnoj bolnici; Tri ili četiri čavla 344
Zdravko Augustin Kordić: Rastanak s majkom (*Odlazak u sjemenište*) 347
* **Rudi Stopar:** Ptice (*haiku*) 353
Manfred Spieker: Okvir za uspješan život 355
* **Duško Matas:** Zapadna Indija / Mali Antili / Karibi (*haiku*) 362
Ana Ille: Miguel Torga (1907. – 1995.) 363
* **Ana Kauzlarić:** Nada u praskozorje 368
Jeronim Dorotić: Atelje 369
* **Grga Rupčić:** Kiša ili suze; Što me sili 371
Ivica Budulica – Strikan: U stupici: Tiho, još tiše – žena je plakala (*nastavak*) 372
* **Admiral Mahić:** Memoari mladoga Banjalučanina; Vrtikolo; Dvorac dobrote 382
Nove publikacije 387

Mišljenja i reagiranja

Ivan Gabelica: Argumentima a ne kompromisom do istine 388

Mozaik

Josip Sanko Rabar: ZagrebDox 2007. (*Treći Međunarodni festival dokumentarnog filma*) 394
Krešimir Bušić: In memoriam – Vlč. Josip Temunović.....411

Knjige

T.M.: Kaj 2006.....417
Vlado Vladić: Fenomen jedne knjige (Zdravko Gavran, *Stijen. Pasatističke pjesme,* izd. Naklada Jurčić, Zagreb 2005.).....419
Stanislav Vitković: Život i djela Ivana Krstitelja Tkalčića (Zbornik radova. Uredio Stjepan Razum. Izd. Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije «Tkalčić», Zagreb 2006.).....422
Stanislav Vitković: Spomenica župe sv. Lovre u Lovrečkoj varoši (Priredio Stjepan Razum, izd. Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije «Tkalčić», Zagreb 2006., str 272) 424
Đuro Vidmarović: Knjiga posvećena voljenoj ženi (Stjepan Svedrović: *Vječni šapat*, Zagreb 2006.).....425
Lojzo Buturac: Svećenici u sisačkom biografskom leksikonu (Đurđa Zorko i Jasminka Jagačić-Borić: *Sisački biografski leksikon*, izd. Narodna knjižnica i čitaonica Sisak 2006.) 427
Stipan Trogrlić: Koristan povijesni pregled (Stanko Josip Škunca: *Povijesni pregled Franjevačke provincije sv. Jeronima u Dalmaciji i Istri;* objavio Provincijalat Franjevačke provincije sv. Jeronima, Trg sv. Frane 1, Zadar, Pula – Zadar 2006.).....430
Pavao Galić: Pomlađivanje Talijana u Hrvatskoj (L' Istria dell' esodo. Manuale legislativo dei profughi istriani – fiumani – dalmati. Roma, Difesa Adriatica, 2002, str. X, 274) 432
Stjepan Kožul: Župa svete Marije u Sisku (Lojzo Buturac, *Sveta Marija u Sisku*. 130. obljetnica zidane crkve. 45. obljetnica župe. Sisak 2006. Stranicâ 54.) 437

Vijesti

Iz domovine i svijeta.....439

MARULIĆ - hrvatska književna revija, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21.
Uređuje uredički odbor. Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec.

Autori priloga u ovom broju:

Ivan Armanda
Živan Bezić
Ivica Budulica – Strikan
Magdalena Bulić
Krešimir Bušić
Lojzo Buturac
Jeronim Dorotić
Ivan Gabelica
Pavao Galić
Rajko Glibo
Radovan Grgec
Ana Ille
Mladen Jurčić
Ana Kauzlarić
Zdravko Augustin Kordić
Stjepan Kožul
Iris Levi
Irena Lukšić
Admiral Mahić
Tomislav Maretić
Duško Matas
Marela Mimica
Juraj Planinc
Živko Prodanović
Josip Sanko Rabar
Grga Rupčić
Manfred Spieker
Josip Stanić Stanios
Edith Stein
Ilja Stogoff
Rudi Stopar
T. M.
Stipan Trogrlić
Krešimir Veselić
Đuro Vidmarović
Stanislav Vitković
Vlado Vladić
Albin Žic

ISSN 0350-4220
9 770350 422005